

СУМСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

СУМСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

КУЗЬМЕНКО КРИСТИНА ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК 347.91

ДИСЕРТАЦІЯ
ПРИНЦИП НЕПРИПУСТИМОСТІ ЗЛОВЖИВАННЯ
ПРОЦЕСУАЛЬНИМИ ПРАВАМИ
В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

081 – «Право»

08 – «Право»

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії (PhD)

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ К. О. Кузьменко

Науковий керівник: **КУРИЛО Микола Петрович**, доктор юридичних наук,
професор, Заслужений юрист України

Суми – 2023

АНОТАЦІЯ

Кузьменко К. О. Принцип неприпустимості зловживання процесуальними правами в цивільному судочинстві України. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії (PhD) за спеціальністю 081 – «Право» (галузь знань 08 – «Право»). – Сумський національний аграрний університет; Сумський національний аграрний університет, Суми, 2023.

Вже понад рік український народ героїчно та мужньо бореться з агресором за свою незалежність, за право бути повноправним господарем на своїй землі, самостійно визначати своє сьогодення та майбутнє. Немає сумнівів у нашій спільній перемозі та в тому, що Україна стане згодом провідною державою Східної Європи. Проте для досягнення бажаних цілей важливо пройти шлях складних реформ усіх гілок державної влади та управління, повністю позбутися окупаційного минулого, наслідувати приклади та досвід наших західних країн-партнерів.

Значимі перетворення мають торкнутися всіх аспектів взаємовідносин держави, суспільства, особистості, бути спрямовані на належну реалізацію фундаментальних прав та свобод людини, створення дієвих механізмів захисту від будь-яких посягань та правопорушень. У цьому плані необхідно говорити про продовження розпочатої судової реформи та неодмінне гарантування права на справедливий суд усім верствам населення. Зрештою, це важливо для європейської інтеграції України та подальшого членства у Європейському Союзі.

Чималу користь при визначенні найоптимальніших напрямів, способів і методів реформування судової влади та цивільного судочинства може принести координація спільних зусиль законодавця та юридичної науки. Без належного наукового супроводу передбачувані зміни можуть не досягти поставленої мети. Необхідне концептуальне обґрунтування реформ, які

проводяться, це дасть змогу зробити довгостроковий прогноз розвитку цивільного процесуального законодавства та практики його застосування. Звісно, подібна постановка питання обумовлює розширення предмета цивілістичних процесуальних досліджень, звернення до такої наукової проблематики, яка до останнього часу не аналізувалась або вивчалася вітчизняними правознавцями фрагментарно. У зв'язку з цим, не буде помилковим вважати, що європейське майбутнє України висуває на перший план проблему визначення загальних стандартів (принципів) здійснення правосуддя у цивільних справах, кроків на шляху до гармонізації та уніфікації цивільного процесуального законодавства.

Однією із загальноновизнаних засад цивільного судочинства є принцип неприпустимості зловживання процесуальними правами. Концептуальною основою принципу, що аналізується є обов'язок добросовісного використання учасниками судового процесу належних їм процесуальних прав та загальна заборона на зловживання цими правами. Це одна з характерних рис побудови сучасного цивільного судочинства. На ниві вітчизняного правознавства цей принцип вперше набув нормативного вираження лише у 2017 році, внаслідок підготовки нової редакції ЦПК України. На тлі такого законодавчого рішення та формування новітньої судової практики актуалізувалося пізнання сутності зловживання цивільними процесуальними правами, співвідношення цього поняття із суміжними правовими категоріями, заходів захисту та відповідальності за неправомірну процесуальну діяльність.

Теоретичні дослідження І. В. Андропова, С. С. Бичкової, А. Г. Гулика, Н. Ю. Голубєвої, К. В. Гусарова, І. О. Ізарової, В. В. Комарова, О. О. Кота, В. А. Кройтора, Д. Д. Луспеника, Ю. Д. Притики, М. П. Курила, О. В. Рожнова, О. С. Ткачука, С. Я. Фурси, М. М. Ясинка, Г. В. Чурпіти, Т. А. Цувіної та інших вчених-процесуалістів є основою для продовження формування цілісної концепції запобігання та протидії зловживанням процесуальними правами в цивільному судочинстві.

Окремо варто виділити дисертаційні дослідження О. М. Кузнеця, спеціально присвяченого суб'єктам зловживання правами у цивільному та виконавчому процесі, а також А. О. Ткачук, предметом якого стали актуальні питання зловживань процесуальними правами у цивільному процесі.

Незважаючи на отримані вагомі наукові результати, обґрунтування належної моделі реалізації принципу неприпустимості зловживання процесуальними правами у цивільному судочинстві ще не завершено. Важливо, враховуючи історичний контекст розвитку доктрини зловживання процесуальними правами, використовувати накопичений багатий національний та зарубіжний досвід регламентації заходів боротьби з різноманітними процесуальними правопорушеннями; удосконалювати та заохочувати сумлінне та правомірне користування процесуальними правами та виконання процесуальних обов'язків; розмежувати поняття зловживання цивільним процесуальним правом від інших форм процесуальної поведінки; вийти на нове розуміння сутності явища, що аналізується та можливі способи його прояву при здійсненні правосуддя у цивільних справах. Це сприятиме покращенню цивільного процесуального законодавства в частині логічної завершеності правового регулювання інституту цивільної процесуальної відповідальності, у тім числі, за недотримання принципу неприпустимості зловживання цивільними процесуальними правами. Все це ще раз наголошує на важливості дисертаційного дослідження основної засади цивільного судочинства, яка полягає у незмінній вимозі неприпустимості зловживання процесуальними правами.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в розробці теоретичних положень, висновків та рекомендацій, які є частиною загальної наукової концепції розвитку цивільного судочинства в частині реалізації принципу неприпустимості зловживання цивільними процесуальними правами, визначення природи явища, що розглядається, та ефективних способів його запобігання та протидії, вдосконалення заходів процесуальної відповідальності за порушення порядку здійснення цивільної процесуальної

діяльності, зокрема, за неправомірну та недобросовісну процесуальну поведінку учасників судового процесу.

У розвиток законодавчої моделі основних засад цивільного судочинства пропонується концептуальне обґрунтування принципу неприпустимості зловживання процесуальними правами, що включає систему теоретичних положень, що розкривають історичні віхи становлення та розвитку уявлень про неправомірну та недобросовісну процесуальну поведінку, основні наукові підходи до визначення її сутності, видів і співвідношення з суміжними правовими категоріями, межі правомірної реалізації процесуальних прав та необхідні заходи щодо запобігання та протидії можливим порушенням у сфері здійснення правосуддя у цивільних справах, а також процесуальної відповідальності загалом як гарантії реалізації принципу, що розглядається.

Визначено, що проблема меж здійснення суб'єктивного права і, відповідно, недобросовісної поведінки відома з давніх часів. Прикметно, що перші згадки про зловживання правом і його наслідки для правопорядку в цілому, а також прообрази відповідальності за їх здійснення можна знайти вже в пам'ятках римського права. Розроблені юристами того часу конкретні заходи протидії зловживанню правом виявилися настільки ефективними, що були сприйняті і в період рецепції римського права, приміром, так званім італо-канонічним судовим процесом, що виник, як відомо, на території низки європейських держав.

Подальші кодифікації європейського та вітчизняного законодавства тільки підтвердили правоту римської тези щодо неприпустимості неправомірного здійснення суб'єктивного права.

У річищі історичного напрямку досліджень цивільного судочинства виділяються основні періоди розвитку принципу неприпустимості зловживання процесуальними правами на ниві вітчизняного правознавства:

1) зародження уявлень про зловживання процесуальними правами: Статути Великого князівства Литовського вже знали випадки безпідставного

пред'явлення позову, навмисного неподання всіх доказів у справі, неявки до суду, введення в оману суду. Майнова відповідальність була основним методом протидії порушенням; «Права, за якими судиться малоросійський народ» як заходи відповідальності за зловживання правом передбачав втрату права на позов і певні майнові обтяження; Статут цивільного судочинства 1864 року застосовував штрафні санкції за недобросовісні дії сторін у судовому процесі;

2) період окупації та дії радянського законодавства, яке не даючи визначення поняття «зловживання правом» містило згадку про недобросовісне пред'явлення позову, а також вказівку на обов'язок суду припиняти можливі зловживання цивільними процесуальними правами, спрямовані на затягування судового процесу та обов'язок сторін добросовісно користуватися своїми правами;

3) сучасний етап, який характеризується значним оновленням цивільного процесуального законодавства та розширенням диспозитивних та змагальних правомочностей учасників справи, що вимагає вирішення проблеми меж активної та правомірної поведінки сторін, відповідальності за порушення порядку здійснення цивільних процесуальних дій, можливих видів зловживань процесуальними правами та заходів протидії їм.

Доведено, що чим більшу свободу в розпорядженні правом мають учасники судового процесу, тим актуальнішими стають питання зловживання правом і пошуку оптимальних заходів відповідальності та захисту, що гарантують нормальний хід цивільного судочинства. Сьогодні навряд чи можна обійтися без таких заходів, і дослідження принципу зловживання процесуальними правами в цьому плані має особливу затребуваність, оскільки спрямоване на концептуальне осмислення процесуальних засобів боротьби із зловживанням процесуальними правами і попередження правопорушень у майбутньому.

Визначено критерії за допомогою яких можна відмежувати правомірне активне використання права від зловживання ним. За своєю правовою

природою цивільне судочинство покликане опосередковувати конфлікт сторін, їх змагання і протидію одна одній. Змагання і протидія в цивільному судочинстві – це норма, а не зловживання. Тому центральним завданням є відшукування відповіді на питання про те, в яких випадках змагання і протидія переростають у зловживання правом.

Визначені особливості застосування у цивільному судочинстві категорій, що мають морально-етичний зміст, зокрема, добросовісності як цивільного процесуального обов'язку та нормативної основи принципу неприпустимості зловживання процесуальними правами.

Доведено, що зловживання процесуальним правом – це особливе цивільне процесуальне правопорушення. Для кваліфікації процесуальної поведінки учасників справи як цивільного процесуального правопорушення необхідна, виходячи з традиційних загальнотеоретичних уявлень про сутність правопорушень, сукупність наступних умов: 1) дія або бездіяльність; 2) протиправність поведінки; 3) винна поведінка; 4) заподіяння шкоди.

Аргументовано види недобросовісної процесуальної поведінки, до яких враховуючи інтереси правосуддя та інших учасників судового процесу, варто відносити: зловживання цивільними процесуальними правами в суді першої інстанції. До цієї групи зловживань мають бути включені: зловживання правом на судовий захист (юрисдикція та підсудність цивільної справи); зловживання у сфері встановлення обставин цивільної справи; зловживання, спрямовані проти розгляду цивільної справи в розумний строк; зловживання забезпечувальними заходами; зловживання цивільними процесуальними правами в суді апеляційної та касаційної інстанцій;

Доведено, що порушення вимог дотримання меж здійснення суб'єктивних цивільних прав та цивільного процесуального обов'язку щодо добросовісного здійснення учасниками судового процесу своїх процесуальних прав і виконання процесуальних обов'язків є концептуальною

основою для настання цивільної процесуальної відповідальності за зловживання цивільними процесуальними правами.

Обґрунтована позиція щодо зловживань цивільними процесуальними правами представниками сторін як можливими суб'єктами зловживання процесуальними правами. Неправомірна процесуальна діяльність цих суб'єктів при здійсненні представницьких функцій є особливим порушенням принципу неприпустимості зловживання процесуальними правами. Правомірна поведінка представників сторін у цивільному судочинстві – це гарантія реалізації принципу неприпустимості зловживання процесуальними правами;

Удосконалено поняття «зловживання цивільними процесуальними правами», яке з огляду на стан вітчизняного цивільного судочинства необхідно інтерпретувати в аспекті такої реалізації цивільних процесуальних прав, яка зовні маючи всі ознаки добросовісної та такої, яка відповідає нормативним вимогам, свідомо вчиняється з метою настання негативних наслідків, що виражаються у введенні суду в оману і неможливості іншого учасника справи використати процесуальне право або необхідності нести додаткове обтяження у судовому процесі;

Визначені наукові підходи до розуміння сутності цивільної процесуальної відповідальності, яка в сучасних умовах законотворчості проявляється здебільшого через заходи процесуального примусу. Це актуалізує виявлення інших способів реагування на порушення принципу неприпустимості зловживання процесуальними правами.

Практичне значення отриманих результатів визначається актуальністю вибраної теми, новизною положень і висновків. Викладені теоретичні положення, висновки та пропозиції можуть бути використані:

у науково-дослідницькій сфері – для подальших досліджень актуальних проблем науки цивільного процесуального права, а також для продовження наукової розробки доктрини принципу неприпустимості зловживання цивільним процесуальними правами;

у законопроектній роботі – при внесенні змін і доповнень у чинний Цивільний процесуальний кодекс України;

у правозастосовчій практиці – для використання судом при трактуванні цивільних процесуальних норм;

у навчальному процесі – у ході викладання навчальної дисципліни «Цивільний процес», при підготовці навчальної літератури і навчально-методичних матеріалів до семінарів і практичних занять із вказаної дисципліни.

Ключові слова: цивільний процес, цивільне судочинство, принцип цивільного судочинства, правозастосовча практика, європейські стандарти, верховенство права, учасники справи, диспозитивність, змагальність, судові процедури, зловживання правом, цивільна процесуальна відповідальність, законодавчі прогалини, цивільна процесуальна діяльність, цивільне процесуальне законодавство.

ABSTRACT

Kuzmenko K. The principle of inadmissibility of abuse of procedural rights in the civil proceedings of Ukraine. – Qualifying scientific work on manuscript rights.

Thesis for the scientific degree of Doctor of Philosophy (PhD) in specialty 081 – «Law» (field of knowledge 08 – «Law»). – Sumy National Agrarian University; Sumy National Agrarian University, Sumy, 2023.

For over a year now, Ukrainian people have been heroically and courageously fighting against the aggressor for independence, the right to be a full-fledged owner of their land, to independently determine their present and future. There is no doubt that we will win and that Ukraine will eventually become a leading country in Eastern Europe. In order to achieve the desired goals, it is important to go through complex reforms of all branches of state authority and management, to completely get rid of the occupation past, to study the examples and experience of our Western partner countries.

Significant transformations should affect all aspects of relations between the state, society, and the individual, be aimed at the proper implementation of fundamental human rights and freedoms, and of the creation of effective protection mechanisms against any encroachments and offenses. In this regard, it is necessary to talk about the continuation of the initiated judicial reform and the absolute guarantee of the right to a fair trial for all sections of the population. Ultimately, this is important for Ukraine's European integration and further membership in the European Union.

Coordination of the joint efforts of legislators and legal science can be of great benefit in determining the most optimal directions, ways and methods of reforming the judiciary and civil justice. Without proper scientific support, the expected changes may not achieve the set goal. The conceptual justification of the reforms being carried out is necessary to make the possibility of long-term forecast of the development of civil procedural legislation and the practice of its application. Of course, such a formulation of the question determines the expansion of the subject of civil procedural research, addressing such scientific problems, which has not been analyzed recently or been studied fragmentarily by domestic lawyers. In this regard, it would not be wrong to believe that the European future of Ukraine brings to the fore the problem of defining general standards (principles) for the administration of justice in civil cases, steps on the way to harmonization and unification of civil procedural legislation.

One of the generally recognized principles of civil justice is the principle of inadmissibility of abuse of procedural rights. The conceptual basis of the analyzed principle is the obligation of the participants in the legal process to use their procedural rights in good faith and the general prohibition of abusing these rights. This is one of the characteristic features of the construction of modern civil justice.

In the field of domestic jurisprudence, this principle first gained normative expression only in 2017, as a result of the preparation of a new edition of the Civil Procedure Code of Ukraine. Considering such a legislative decision and the formation of the latest judicial practice, the knowledge of the essence of the abuse

of civil procedural rights, the correlation of this concept with related legal categories, protection measures and responsibility for illegal procedural activity was updated.

Theoretical studies by I. Andronov, S. Bychkova, A. Gulyk, N. Golubeva, K. Gusarov, I. Izarova, V. Komarov, O. Kot, V. Kroitor, D. Luspenyk, Yu. Prytika, M. Kurylo, O. Rozhnova, O. Tkachuk, S. Fursa, M. Yasinka, G. Churpita, T. Tsuvina and other procedural scientists are the basis for continuing the formation of a holistic concept of preventing and countering the abuse of procedural rights in civil proceedings.

Separately, it is worth highlighting the thesis by O. Kuznets, specially dedicated to the subjects of abuse of rights in civil and executive proceedings, as well as by A. Tkachuk, whose subject was actual issues of abuse of procedural rights in civil proceedings.

Despite the obtained significant scientific results, the substantiation of the appropriate model for the implementation of the principle of the inadmissibility of the abuse of procedural rights in civil proceedings has not been completed yet. Taking into account the historical context of the development of the doctrine of abuse of procedural rights, it is important to use the accumulated rich national and foreign experience of regulating measures against various procedural offenses; to improve and encourage conscientious and lawful use of procedural rights and performance of procedural duties; to distinguish the concept of abuse of civil procedural law from other forms of procedural behavior; to form a new understanding of the essence of the phenomenon being analyzed and possible ways of its manifestation in the administration of justice in civil cases. This will contribute to the improvement of civil procedural legislation in terms of the logical completeness of the legal regulation of the institution of civil procedural liability, including for non-observance of the principle of inadmissibility of abuse of civil procedural rights. All this once again emphasizes the importance of thesis study of the basic principle of civil justice, which consists in the constant requirement to prevent the abuse of procedural rights.

The scientific novelty of the obtained results consists in the development of theoretical provisions, conclusions and recommendations, which are part of the general scientific concept of the development of civil justice in terms of the implementation of the principle of the inadmissibility of the abuse of civil procedural rights, the definition of the nature of the phenomenon under consideration and effective methods of its prevention and countermeasures, improvement of measures procedural responsibility for violation of the order of civil procedural activity, in particular, for illegal and unfair procedural behavior of the participants in the court process.

In the development of the legislative model of the basic principles of civil proceedings, a conceptual justification of the principle of the inadmissibility of the abuse of procedural rights is proposed, which includes a system of theoretical provisions that reveal the historical milestones of the formation and development of ideas about unlawful and unscrupulous procedural behavior, the main scientific approaches to determining its essence, types and relationship with related legal categories, the limits of the legitimate exercise of procedural rights and the necessary measures to prevent and counteract possible violations in the field of justice in civil cases, as well as procedural responsibility in general as a guarantee of the implementation of the principle under consideration.

It is determined that the problem of the limits of the exercise of subjective right and, accordingly, unfair behavior has been known since ancient times. It is noteworthy that the first mentions of the abuse of law and its consequences for the legal order as a whole, as well as examples of liability for their implementation, can already be found in the monuments of Roman law. The specific measures against the abuse of law developed by the lawyers of that time turned out to be so effective that they were also adopted during the reception of Roman law, for example, the so-called Italo-canonical judicial process, which, as is known, arose in the territory of a number of European states.

Further codifications of European and domestic legislation only confirmed the correctness of the Roman thesis regarding the prevention of the unlawful exercise of subjective law.

The main periods of the development of the principle of the inadmissibility of the abuse of procedural rights in the field of domestic jurisprudence are distinguished in the course of the historical direction of civil justice research:

1) the emergence of ideas about the abuse of procedural rights: The Statutes of the Grand Duchy of Lithuania already knew cases of groundless filing of a lawsuit, deliberate failure to present all the evidence in the case, failure to appear in court, misleading the court. Property liability was the main method of countering violations; «Rights by which the Little Russian people are judged» as measures of liability for the abuse of rights provided for the loss of the right to sue and certain property encumbrances; The Statute of Civil Procedure of 1864 applied penalties for the bad faith of the parties in the proceedings;

2) the period of occupation and the operation of Soviet legislation, which, without defining the concept of «abuse of law», contained a reference to the filing of a lawsuit in bad faith, as well as an indication of the court's duty to stop possible abuses of civil procedural rights, aimed at delaying the court process and the obligation of the parties to use their rights in good faith;

3) the modern stage, which is characterized by a significant update of civil procedural legislation and the expansion of dispositive and adversarial powers of the participants in the case, which requires solving the problem of the limits of active and lawful behavior of the parties, liability for violations of the order of civil procedural actions, possible types of abuse of procedural rights and measures to counter them.

It is proven that the more freedom the participants in the legal process have in the disposal of the law, the more urgent the issues of abuse of law and the search for optimal measures of liability and protection that guarantee the normal course of civil proceedings become. Today, it is hardly possible to functionate without such measures, and the study of the principle of inadmissibility of abuse of procedural

rights in this regard is in particular demand, as it is aimed at conceptual understanding of procedural means against the abuse of procedural rights and prevention of offenses in the future.

Criterion by which it is possible to distinguish the legitimate active use of the right from its abuse are defined. By its legal nature, civil justice is called upon to mediate the conflicting side, their competition and opposition to one another. Competition and opposition in civil litigation is the norm, not an abuse. Therefore, the central task is to find an answer to the question of what, in the case of competition and opposition, turns into an abuse of the right.

The peculiarities of the application of categories with moral and ethical content in civil proceedings, in particular, good faith as a civil procedural duty and the normative basis of the principle of the inadmissibility of the abuse of procedural rights, are determined.

It is proven that abuse of procedural law is a special civil procedural offense. In order to qualify the procedural conduct of the participants in the case as a civil procedural offense, based on traditional general theoretical ideas about the essence of offenses, a set of the following conditions is necessary: 1) action or inaction; 2) unlawful conduct; 3) guilty behavior; 4) causing damage.

Types of unfair procedural behavior are argued, which, taking into account the interests of justice and other participants in the judicial process, should include: abuse of civil procedural rights in the court of first instance. This group of abuses should include: abuse of the right to judicial protection (jurisdiction and jurisdiction of a civil case); abuse in the field of establishing the circumstances of a civil case; abuse directed against consideration of a civil case within a reasonable time; abuse of protective measures; abuse of civil procedural rights in the court of appeal and cassation.

It is proven that the violation of the requirements for compliance with the limits of the exercise of subjective civil rights and civil procedural duty regarding the conscientious exercise by the participants of the judicial process of their

procedural rights and the performance of procedural duties is the conceptual basis for the onset of civil procedural liability for the abuse of civil procedural rights.

It is reasoned a position regarding the abuse of civil procedural rights by representatives of the parties as possible subjects of abuse of procedural rights. Illegal procedural activity of these subjects in the performance of representative functions is a special violation of the principle of inadmissibility of abuse of procedural rights. Lawful behavior of representatives of the parties in civil proceedings is a guarantee of implementation of the principle of inadmissibility of abuse of procedural rights.

The concept of «abuse of civil procedural rights» is improved, which, in view of the state of domestic civil justice, shall be interpreted in the aspect of such implementation of civil procedural rights, which outwardly has all the signs of bona fide and one that meets regulatory requirements, is deliberately committed with the aim of causing negative consequences, which are expressed in the misleading of the court and the impossibility of another participant in the case to use the procedural right or the need to bear an additional burden in the legal process.

Scientific approaches to understanding the essence of civil procedural responsibility, which in modern conditions of law-making is manifested mostly through measures of procedural coercion, are defined. This actualizes the identification of other ways of responding to violations of the principle of inadmissibility of abuse of procedural rights.

The practical value of the obtained results is determined by the relevance of the chosen topic, the novelty of the provisions and conclusions. The stated theoretical propositions, conclusions and proposals can be used:

in the scientific and research field – for further research of current problems of the science of civil procedural law, as well as for the continuation of the scientific development of the doctrine of the inadmissibility of the abuse of civil procedural rights;

in legislative work – when introducing changes and additions to the current Civil Procedure Code of Ukraine;

in law enforcement practice – for use by the court in the interpretation of civil procedural norms;

in the education – during the teaching of the educational discipline «Civil Process», during the preparation of educational literature as well as educational and methodological materials for lessons and practical classes in the specified discipline.

Key words: civil proceedings, civil procedure, principle of civil procedure, law enforcement practice, European standards, rule of law, participants in the case, discretionary nature, adversarial, court procedures, abuse of law, civil procedural liability, legislative gaps, civil procedural activity, civil procedural legislation.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Кузьменко К. О. Добросовісність як концептуальна основа правомірної реалізації цивільних процесуальних прав і обов'язків. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія: «Право»*. 2023. Вип. 75, ч. 1. С. 187–192.

2. Курило М. П., Кузьменко К. О. Деякі аспекти історичного розвитку зловживання правом у цивільному судочинстві. *Часопис Київського університету права*. 2020 № 4. С. 222–227.

3. Кузьменко К. О. Зловживання цивільними процесуальними правами: історико-правовий нарис розвитку вітчизняного законодавства. *Держава і право. Серія: Юридичні науки*. 2022. Вип. 92, ч. 1. С. 85–96.

4. Krystyna Kuzmenko. The State of Scientific Development of the Problem of Abuse of Civil Procedural Rights. *Legal Horizons*. 2022. № 15 (1–4). P. 92–105.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Кузьменко К. О. Початок зародження поглядів на зловживання правами в цивільному процесі. *Сорок сьомі економіко-правові дискусії* (м. Львів, 27 трав. 2020 р.). Львів: ФОП Шпак В. Б., 2020. С. 55–57.

2. Кузьменко К. О. Доктрина зловживання правами в цивільному процесі в період Середньовіччя та Нового часу. *Актуальні дослідження правової та історичної науки* (м. Тернопіль, 14 трав. 2020 р.). Тернопіль: ФОП Шпак В. Б., 2020. Вип. 22. С. 43–45.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. Загальні теоретико-методологічні підходи до дослідження принципу неприпустимості зловживання цивільними процесуальними правами	14
1.1 Початок зародження принципу неприпустимості зловживання цивільними процесуальними правами	14
1.2 Розвиток принципу неприпустимості зловживання цивільними процесуальними правами в період Середньовіччя та Нового часу	18
1.3 Принцип неприпустимості зловживання цивільними процесуальними правами: історико-правовий нарис розвитку вітчизняного цивільного процесуального законодавства	22
1.4 Стан наукової розробленості принципу неприпустимості зловживання цивільними процесуальними правами	33
Висновки до Розділу 1	53
РОЗДІЛ 2. Сучасні проблеми доктрини принципу неприпустимості зловживання цивільними процесуальними правами	58
2.1 Добросовісність як концептуальна основа принципу неприпустимості зловживання цивільними процесуальними правами ..	58
2.2 Принцип неприпустимості зловживання цивільними процесуальними правами та суміжні правові категорії	64
2.3 Принцип неприпустимості зловживання цивільними процесуальними правами: сутність та основоположні ознаки	75
2.4 Види порушень принципу неприпустимості зловживання цивільними процесуальними правами	95
Висновки до Розділу 2	116
РОЗДІЛ 3. Теоретичні та практичні проблеми цивільної процесуальної відповідальності за порушення принципу неприпустимості зловживання процесуальними правами	122
3.1 Заходи цивільної процесуальної відповідальності за недобросовісну поведінку в цивільному судочинстві	122
3.2 Правомірна поведінка представників сторін у цивільному судочинстві – гарантія реалізації принципу неприпустимості зловживання процесуальними правами	156
Висновки до Розділу 3	183
ВИСНОВКИ	187
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	191
ДОДАТОК А	210

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Вже понад рік український народ героїчно та мужньо бореться з агресором за свою незалежність, за право бути повноправним господарем на своїй землі, самостійно визначати своє сьогодення та майбутнє. Немає сумнівів у нашій спільній перемозі та в тому, що Україна стане згодом провідною державою Східної Європи. Проте для досягнення бажаних цілей важливо пройти шлях складних реформ усіх гілок державної влади та управління, повністю позбутися окупаційного минулого, наслідувати приклади та досвід наших західних країн-партнерів.

Значимі перетворення мають торкнутися всіх аспектів взаємовідносин держави, суспільства, особистості, бути спрямовані на належну реалізацію фундаментальних прав та свобод людини, створення дієвих механізмів захисту від будь-яких посягань та правопорушень. У цьому плані необхідно говорити про продовження розпочатої судової реформи та неодмінне гарантування права на справедливий суд усім верствам населення. Зрештою, це важливо для європейської інтеграції України та подальшого членства у Європейському Союзі.

Чималу користь при визначенні найоптимальніших напрямів, способів і методів реформування судової влади та цивільного судочинства може принести координація спільних зусиль законодавця та юридичної науки. Без належного наукового супроводу передбачувані зміни можуть не досягти поставленої мети. Необхідне концептуальне обґрунтування реформ, які проводяться, це дасть змогу зробити довгостроковий прогноз розвитку цивільного процесуального законодавства та практики його застосування. Звісно, подібна постановка питання обумовлює розширення предмета цивілістичних процесуальних досліджень, звернення до такої наукової проблематики, яка до останнього часу не аналізувалась або вивчалася вітчизняними правознавцями фрагментарно. У зв'язку з цим, не буде помилковим вважати, що європейське майбутнє України висуває на перший

план проблему визначення загальних стандартів (принципів) здійснення правосуддя у цивільних справах, кроків на шляху до гармонізації та уніфікації цивільного процесуального законодавства.

Однією із загальноновизнаних засад цивільного судочинства є принцип неприпустимості зловживання процесуальними правами. Концептуальною основою принципу, що аналізується є обов'язок добросовісного використання учасниками судового процесу належних їм процесуальних прав та загальна заборона на зловживання цими правами. Це одна з характерних рис побудови сучасного цивільного судочинства.

На ниві вітчизняного правознавства цей принцип вперше набув нормативного вираження лише у 2017 році, внаслідок підготовки нової редакції ЦПК України. На тлі такого законодавчого рішення та формування новітньої судової практики актуалізувалося пізнання сутності зловживання цивільними процесуальними правами, співвідношення цього поняття із суміжними правовими категоріями, заходів захисту та відповідальності за неправомірну процесуальну діяльність.

Теоретичні дослідження І. В. Андропова, С. С. Бичкової, А. Г. Гулика, Н. Ю. Голубевої, К. В. Гусарова, І. О. Ізарової, В. В. Комарова, О. О. Кота, В. А. Кройтора, Д. Д. Луспеника, Ю. Д. Притики, М. П. Курила, О. В. Рожнова, О. С. Ткачука, С. Я. Фурси, М. М. Ясинка, Г. В. Чурпіти, Т. А. Цувіної та інших вчених-процесуалістів є основою для продовження формування цілісної концепції запобігання та протидії зловживанням процесуальними правами в цивільному судочинстві.

Окремо варто виділити дисертаційні дослідження О. М. Кузнеця, спеціально присвяченого суб'єктам зловживання правами у цивільному та виконавчому процесі, а також А. О. Ткачук, предметом якого стали актуальні питання зловживань процесуальними правами у цивільному процесі.

Незважаючи на отримані вагомні наукові результати, обґрунтування належної моделі реалізації принципу неприпустимості зловживання процесуальними правами у цивільному судочинстві ще не завершено.

Важливо, враховуючи історичний контекст розвитку доктрини зловживання процесуальними правами, використовувати накопичений багатий національний та зарубіжний досвід регламентації заходів боротьби з різноманітними процесуальними правопорушеннями; удосконалювати та заохочувати сумлінне та правомірне користування процесуальними правами та виконання процесуальних обов'язків; розмежувати поняття зловживання цивільним процесуальним правом від інших форм процесуальної поведінки; вийти на нове розуміння сутності явища, що аналізується та можливі способи його прояву при здійсненні правосуддя у цивільних справах. Це сприятиме покращенню цивільного процесуального законодавства в частині логічної завершеності правового регулювання інституту цивільної процесуальної відповідальності, у тім числі, за недотримання принципу неприпустимості зловживання цивільними процесуальними правами.

Все це ще раз наголошує на важливості дисертаційного дослідження основної засади цивільного судочинства, яка полягає у незмінній вимозі неприпустимості зловживання процесуальними правами.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертаційне дослідження здійснювалось у рамках науково-дослідницької роботи кафедри правосуддя та філософії юридичного факультету Сумського національного аграрного університету.

Мета та завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є розробка теоретичних положень, висновків та рекомендацій, які стануть частиною загальної наукової концепції розвитку цивільного судочинства в частині реалізації принципу неприпустимості зловживання цивільними процесуальними правами, визначення природи явища, що розглядається, та ефективних способів його запобігання та протидії, вдосконалення заходів процесуальної відповідальності за порушення порядку здійснення цивільної процесуальної діяльності, зокрема, за неправомірну та недобросовісну процесуальну поведінку учасників судового процесу.

Для досягнення поставленої мети необхідним було вирішення наступних завдань:

провести історичне дослідження та виявити основні етапи доктринального розвитку принципу неприпустимості зловживання цивільними процесуальними правами;

відтворити історичну ретроспективу становлення вітчизняного цивільного процесуального законодавства з огляду на можливі періоди правової регламентації принципу неприпустимості зловживання цивільними процесуальними правами;

визначити сучасний стан наукової розробленості проблеми зловживання цивільними процесуальними правами;

обґрунтувати положення щодо добросовісності як концептуальної правової основи належної реалізації цивільних процесуальних прав та виконання цивільних процесуальних обов'язків;

в аспекті всебічного пізнання сутності принципу неприпустимості зловживання цивільними процесуальними правами виявити співвідношення таких правових категорій як: «цивільне процесуальне правопорушення» та «зловживання цивільними процесуальними правами»;

виділити основні наукові підходи до поняття «зловживання цивільними процесуальними правами» та його основоположні ознаки;

використовуючи аналітичний спосіб вивчення принципу неприпустимості зловживання цивільними процесуальними правами виявити можливі форми його порушення;

оцінити законодавчу модель цивільної процесуальної відповідальності та примусу у контексті ефективної боротьби з будь-якими проявами неправомірної процесуальної поведінки учасників судового процесу;

сформулювати пропозиції щодо вдосконалення цивільного процесуального законодавства.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають при здійсненні правосуддя у цивільних справах.

Предметом дослідження є принцип неприпустимості зловживання процесуальними правами в цивільному судочинстві, норми цивільного процесуального законодавства України в цій частині, вітчизняний і зарубіжний досвід протидії недобросовісній процесуальній поведінці.

Методи дослідження. Методологічну основу дисертаційного дослідження принципу неприпустимості зловживання процесуальними правами у цивільному судочинстві становлять сукупність загальнонаукових, загальноправових та спеціальних методів пізнання.

Класичним загальнонауковим методом цього дослідження стали принципи, закони та категорії діалектики. Застосування цих наукових прийомів сприяло всебічному осмисленню предмета, що розглядається, виділенню основних ознак зловживання процесуальними правами та форм його прояву, визначенню перспектив законотворчої роботи в цьому напрямку (підрозділи 2.2, 2.3, 2.4, 3.1).

Серед загальнонаукових способів пізнання також затребуваний був метод системного аналізу, який дав можливість погляду на принцип неприпустимості зловживання процесуальними правами як цілісну систему, з характерними для неї елементами та чітким логічним взаємозв'язком між ними (підрозділи 1.4, 2.1, 3.1, 3.2). Діяльнісний підхід як один із загальнонаукових методів цього дослідження використовувався з метою визначення можливих форм порушення принципу неприпустимості зловживання процесуальними правами, з огляду на особливості руху цивільної справи та закріплену законодавцем стадійність судового процесу (підрозділ 2.4).

У дисертації знайшли широке застосування загальноправові методи вивчення явищ правової дійсності: формально-юридичний метод дозволив сформулювати основні поняття та категорії цього дослідження (підрозділи 1.4, 2.3, 3.1); за допомогою історико-правового аналізу стало можливим виділення ключових періодів становлення доктрини зловживання процесуальними правами, осмислення етапів розвитку вітчизняної правової

думки та процесуального законодавства, у тім числі, законодавчих заходів та способів протидії процесуальним правопорушенням у цивільному судочинстві (підрозділи 1.1, 1.2, 1.3); метод порівняльно-правового дослідження був необхідний для розуміння спільності та відмінності правового регулювання принципу неприпустимості зловживання цивільними процесуальними правами, цивільної процесуальної відповідальності за недотримання порядку здійснення правосуддя у цивільних справах, розробки прикладів можливих законодавчих рішень у цій частині (підрозділ 3.1).

Метод аналізу судової практики як спеціальний метод дослідження принципу неприпустимості зловживання процесуальними правами дозволив виділити найпроблемніші аспекти сучасного правозастосування ЦПК України, а також запропонувати шляхи оптимізації цивільного судочинства та підвищення його ефективності (підрозділи 2.4, 3.1, 3.2).

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що дисертація є комплексним дослідженням проблем теорії та практики реалізації принципу неприпустимості зловживання процесуальними правами в цивільному судочинстві. Наукову новизну дисертаційного дослідження становлять такі основні положення та висновки:

вперше:

у розвиток законодавчої моделі основних засад цивільного судочинства пропонується концептуальне обґрунтування принципу неприпустимості зловживання процесуальними правами, що включає систему теоретичних положень, що розкривають історичні віхи становлення та розвитку уявлень про неправомірну та недобросовісну процесуальну поведінку, основні наукові підходи до визначення її сутності, видів і співвідношення з суміжними правовими категоріями, межі правомірної реалізації процесуальних прав та необхідні заходи щодо запобігання та протидії можливим порушенням у сфері здійснення правосуддя у цивільних справах, а також процесуальної відповідальності загалом як гарантії реалізації принципу, що розглядається;

у річищі історичного напрямку досліджень цивільного судочинства виділяються основні періоди розвитку принципу неприпустимості зловживання процесуальними правами:

1) період панування римського права, яке, хоч і не знало сучасного поділу галузей права, проте, пройшло шлях від закріплення абсолютної свободи в реалізації належного права до визначення форм недобросовісної поведінки, що найчастіше зустрічаються та способів протидії їм. Йдеться про пред'явлення безпідставних позовів та заходи майнової та немайнової відповідальності;

2) період рецепції римського права, що ознаменував собою пошук такої форми здійснення процесуальної діяльності, в якій переважають інтереси правопорядку. Цивільне процесуальне законодавство європейських країн йшло шляхом розробки ефективного на той час механізму боротьби зі зловживаннями у сфері судового процесу, в основі котрого категорії добросовісності та законного інтересу;

3) зародження уявлень про зловживання процесуальними правами на ниві вітчизняного правознавства: Статути Великого князівства Литовського вже знали випадки безпідставного пред'явлення позову, навмисного неподання всіх доказів у справі, неявки до суду, введення в оману суду. Майнова відповідальність була основним методом протидії порушенням; «Права, за якими судиться малоросійський народ» як заходи відповідальності за зловживання правом передбачав втрату права на позов і певні майнові обтяження; Статут цивільного судочинства 1864 року застосовував штрафні санкції за недобросовісні дії сторін у судовому процесі;

4) період окупації та дії радянського законодавства, яке не даючи визначення поняття «зловживання правом» містило згадку про недобросовісне пред'явлення позову, а також вказівку на обов'язок суду припиняти можливі зловживання цивільними процесуальними правами, спрямовані на затягування судового процесу та обов'язок сторін добросовісно користуватися своїми правами;

5) сучасний етап, який характеризується значним оновленням цивільного процесуального законодавства та розширенням диспозитивних та змагальних правомочностей учасників справи, що вимагає вирішення проблеми меж активної та правомірної поведінки сторін, відповідальності за порушення порядку здійснення цивільних процесуальних дій, можливих видів зловживань процесуальними правами та заходів протидії їм;

визначено критерії за допомогою яких можна відмежувати правомірне активне використання права від зловживання ним. За своєю правовою природою цивільне судочинство покликане опосередковувати конфлікт сторін, їх змагання і протидію одна одній. Змагання і протидія в цивільному судочинстві – це норма, а не зловживання. Тому центральним завданням є відшукування відповіді на питання про те, в яких випадках змагання і протидія переростають у зловживання правом.

отримали подальший розвиток положення:

щодо особливостей застосування у цивільному судочинстві категорій, що мають морально-етичний зміст, добросовісності як цивільний процесуальний обов'язок та нормативну основу принципу неприпустимості зловживання процесуальними правами;

щодо зловживання процесуальним правом як особливе цивільне процесуальне правопорушення. Для кваліфікації процесуальної поведінки як цивільного процесуального правопорушення необхідна, виходячи з традиційних загальнотеоретичних уявлень про сутність будь-якого з правопорушень, сукупність наступних умов: 1) дія або бездіяльність; 2) протиправність поведінки; 3) винна поведінка; 4) заподіяння шкоди;

щодо мети та завдань цивільного судочинства як критеріїв або меж визначення процесуальної поведінки як правомірної та допустимої. Порушення обов'язку добросовісного використання процесуальних прав виявляється у свідомій активній діяльності з метою, яка несумісна в цивільному судочинстві – вихідний початок зловживань процесуальними правами;

щодо видів недобросовісної процесуальної поведінки, до яких враховуючи інтереси правосуддя та інших учасників судового процесу, варто відносити: зловживання цивільними процесуальними правами в суді першої інстанції. До цієї групи зловживань мають бути включені: зловживання правом на судовий захист (юрисдикція та підсудність цивільної справи); зловживання у сфері встановлення обставин цивільної справи; зловживання, спрямовані проти розгляду цивільної справи в розумний строк; зловживання забезпечувальними заходами; зловживання цивільними процесуальними правами в суді апеляційної та касаційної інстанцій;

щодо порушення вимог дотримання меж здійснення суб'єктивних цивільних прав та цивільного процесуального обов'язку щодо добросовісного здійснення учасниками судового процесу своїх процесуальних прав і виконання процесуальних обов'язків як концептуальній основі для настання цивільної процесуальної відповідальності за зловживання цивільними процесуальними правами;

щодо зловживань цивільними процесуальними правами представниками сторін як можливими суб'єктами зловживання процесуальними правами. Неправомірна процесуальна діяльність цих суб'єктів при здійсненні представницьких функцій є особливим порушенням принципу неприпустимості зловживання процесуальними правами. Правомірна поведінка представників сторін у цивільному судочинстві – це гарантія реалізації принципу неприпустимості зловживання процесуальними правами;

удосконалено:

поняття «зловживання цивільними процесуальними правами», яке з огляду на стан вітчизняного цивільного судочинства необхідно інтерпретувати в аспекті такої реалізації цивільних процесуальних прав, яка зовні маючи всі ознаки добросовісної та такої, яка відповідає нормативним вимогам, свідомо вчиняється з метою настання негативних наслідків, що виражаються у введенні суду в оману і неможливості іншого учасника

справи використати процесуальне право або необхідності нести додаткове обтяження у судовому процесі;

наукові підходи до розуміння сутності цивільної процесуальної відповідальності, яка в сучасних умовах законотворчості проявляється здебільшого через заходи процесуального примусу. Це актуалізує виявлення інших способів реагування на порушення принципу неприпустимості зловживання процесуальними правами.

Практичне значення отриманих результатів визначається актуальністю вибраної теми, новизною положень і висновків. Викладені теоретичні положення, висновки та пропозиції можуть бути використані:

у науково-дослідницькій сфері – для подальших досліджень актуальних проблем науки цивільного процесуального права, а також для продовження наукової розробки доктрини принципу неприпустимості зловживання цивільним процесуальними правами;

у законопроектній роботі – при внесенні змін і доповнень у чинний Цивільний процесуальний кодекс України;

у правозастосовчій практиці – для використання судом при трактуванні цивільних процесуальних норм;

у навчальному процесі – у ході викладання навчальної дисципліни «Цивільний процес», при підготовці навчальної літератури і навчально-методичних матеріалів до семінарів і практичних занять із вказаної дисципліни.

Апробація матеріалів дисертації. Дисертація обговорена на засіданні кафедри правосуддя та філософії юридичного факультету Сумського національного аграрного університету.

Основні положення, висновки і рекомендації дисертації обговорювалися на наукових конференціях, круглих столах, семінарах, зокрема, на Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні дослідження правової та історичної науки» (м. Тернопіль, 14 травня 2020 р.);

Міжнародній науково-практичній конференції «Сорок сьомі економіко-правові дискусії» (м. Львів, 27 травня 2020 р.).

Тези всіх наведених наукових зборів опубліковані.

Публікації. Основні результати і висновки дисертаційного дослідження опубліковані автором у 4 наукових статтях у фахових виданнях з юридичних наук, а також у 2 тезах доповідей на наукових і науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації відповідають меті та задачам дослідження. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, які об'єднують десять підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатку А. **Загальний обсяг дисертації** становить 210 сторінок, з них 190 сторінок – основний текст, 19 сторінок – список використаних джерел (198 найменування) та додаток А – 1 сторінка.

РОЗДІЛ 1

ЗАГАЛЬНІ ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ ПРИНЦИПУ НЕПРИПУСТИМОСТІ ЗЛОВЖИВАННЯ ЦИВІЛЬНИМИ ПРОЦЕСУАЛЬНИМИ ПРАВАМИ

1.1 Початок зародження принципу неприпустимості зловживання цивільними процесуальними правами

Ми вважаємо доцільним почати своє наукове дослідження з визначення моменту, коли зародилися перші погляди та уявлення про зловживання правами і, відповідно, можливий механізм протидії їм. Стародавній Рим нами обрано зовсім не випадково. Римські юристи з завидною точністю розробили основні поняття і категорії сучасного цивільного права і цивільного процесу, хоча вони тоді і не знали сучасного поділу права на матеріальне і процесуальне. У зв'язку з цим, історичний аналіз дає нам унікальну можливість сприйняття права в тому вигляді, в якому воно реально існувало, простежити за його змінами, зрештою, побачити цілісну картину становлення та розвитку правових явищ.

На нашу думку, методологічно виправданим є погляд на проблему зловживання правами з позиції меж здійснення самих суб'єктивних цивільних прав. Не випадково, перші згадки про зловживання правом та його наслідки для правопорядку в цілому, а також прообрази відповідальності за їх вчинення можна знайти вже у стародавніх пам'ятках права [44, с. 11, 23].

Теза про початок зародження перших уявлень щодо зловживання правом в римському праві знаходить своє підтвердження і продовження в наукових працях вчених. Дослідники називають джерела права Стародавнього Риму і думки римських юристів першою відправною точкою в розумінні проблеми зловмисного здійснення права [126, с.97].

Чи було римське цивільне право єдиним базисом вивчення проблеми зловживання правом? В юридичній літературі існують різні точки зору на це питання. Інколи навіть діаметрально протилежні.

Наприклад, І. Б. Новицький та І. С. Перетерський однозначно стверджував, що загальна заборона на зловживання правом, а також дії, що мають єдиною метою заподіяння шкоди іншим особам (шикана) римлянам були невідомі [148, с. 40].

В. О. Аболонін, на питання, чи можна розглядати зловживання правом як самостійну правову категорію вже в римському праві, давав негативну відповідь, вважаючи, що твердження про зворотне, є не що інше як невдала спроба перенесення явищ сучасної правової дійсності на античний образ мислення. На думку цього автора, окремі постулати римського приватного права, які містяться в Дигестах Юстиніана, а саме: хто здійснює право, той нікому не шкодить, ще не є свідченням недобросовісної поведінки. При цьому, цей же вчений зазначає, що римське право вже оперувало такими правовими конструкціями як застереження про недобросовісність поведінки або кляуза [1, с. 8–10].

Наведена нами коротко наукова дискусія показує значну відмінність у теоретичних підходах до визначення джерела перших згадок і уявлень про зловживання правом. Це важливо для нас в аспекті осмислення етапів становлення цього правового інституту.

Звичайно, не варто думати, що проблема здійснення права була чільною для римлян. Тривалий час, питання неналежного застосування права взагалі не існувало, оскільки у спорах між приватними особами, як відомо, держава не приймала будь-якої активної участі. Підсумком перших законодавчих робіт з виявлення меж належного здійснення суб'єктивного цивільного права стала поява правил, які визначають співвідношення прав та інтересів власників та інших уповноважених осіб при використанні своїх прав [126, с. 98–100]. Проте з плином часу стало очевидним, що це аж ніяк не

вирішило проблем, що склалися внаслідок здійснення недобросовісної поведінки.

Висловлені зауваження, головню, відносяться до предмета матеріального цивільного права, тим не менш, вони значущі для розуміння загального контексту розвитку доктрини зловживання правом. Питання процедури примусового здійснення права, як ми вже відзначали, хоча і не були невід'ємні від матеріального права, проте отримали певний розвиток у римському праві.

У зв'язку з цим, особливе значення для римлян, як, утім, і для всієї спадщини цивілістичної процесуальної думки, мало поняття позову.

За свідченням дослідників, дійсна цінність і логічна завершеність у володінні суб'єктивним правом виражалася в можливості його захисту шляхом пред'явлення позову. Позов був санкціонованим державою засобом захисту порушеного права. Тому не випадково, римське право більшою мірою, ніж будь-яке, являло собою систему позовів [148, с. 46].

Показово, що вже в римському праві при визначенні процедури розгляду спорів акцентувалася увага на можливих недобросовісних діях учасників спору і методах боротьби з ними. У цьому плані, римські правові пам'ятки згадують такий спосіб боротьби проти зловживань відповідача своїми процесуальними правами і міру його відповідальності як сплата штрафу у подвійному, порівняно з заявленою позовною вимогою, розмірі – *sum roena*. Іноді в якості відповідальності за недобросовісну процесуальну поведінку відповідача виступало підписання ним додаткового штрафного договору [148, с. 67].

Треба сказати, що римські юристи в недобросовісній поведінці сторін бачили велику проблему та зло, у зв'язку з чим і намагалися контрзаходами протистояти цьому явищу. Звідси і описані у правових пам'ятках того часу згадки про *infamia* (безчестя), яке мало серйозні наслідки для тієї сторони, проти якої воно застосовувалося. При цьому, саме у римлян зустрічаємо суворість такого покарання – незважаючи на наявність або відсутність

умислу при здійсненні недобросовісних дій, недопущення до виконання публічних функцій осіб, що мають сумнівну репутацію. Для римського суспільства з його поділом на класи мати статус *infamia* – доволі суворе випробування і відповідальність [148, с. 93, 94].

Для осіб, що подавали безпідставні позови, у стародавніх римлян існували свої налагоджені міри відповідальності та захисту. Насамперед, претор на етапі подачі такого позову міг самостійно відмовити у його прийнятті, посилаючись на справедливість або несправедливість заявлених претензій. Таке рішення претора пов'язувалося виключно з його розумінням спірної ситуації [120, с. 120].

Крім вище зазначеного, заходи відповідальності та захисту за зловживання процесуальним правом пред'явлення позову носили як майновий, так і немайновий характер. Так, у разі безпідставного пред'явлення позову до позивача могли бути застосовані наступні санкції: обов'язок складення присяги про добросовісність своєї поведінки і намірів; сплата на користь відповідача штрафу в розмірі суми, що стягується.

Представляє також інтерес в світлі аналізу питань, які розглядаються способи вирішення римськими юристами проблеми сутяжництва як наміру вести судову справу, навіть не дбаючи про дійсність порушення свого права. Римляни вважали, що для усунення даної проблеми достатнім буде зобов'язати такого позивача сплатити одну десяту частину суми позову [148, с. 68].

Продовжуючи вивчення недобросовісної поведінки сторін, необхідно відзначити, що римське право знало й інші форми зловживання процесуальними правами. Зокрема, дослідники звертають увагу на випадки явного перевищення суми позову, пред'явлення позовних вимог в неналежному місці або завчасно до настання законних умов їх подачі [30, с. 21]. Недобросовісна процесуальна поведінка могла проявлятися також у формі: процесуальної брехні; свідомо неправомірної вигоди; умисного

використання дозволених засобів з метою уповільнення або ускладнення судового провадження [1, с. 12].

Цікаво відзначити, що римські джерела права, як і сучасні, передбачали можливість і такого зловживання правом як неявка сторін до суду. Вирішення цієї проблеми римляни бачили в тому, що сторона, яка не з'явилася та яку очікували до полудня, програвала свою справу. Вже трохи пізніше зі зміною форми римського цивільного процесу вводиться заочний розгляд справи, що передбачав можливість перенесення слухання справи і визначення поважності причин такого перенесення – *egredium* [148, с. 56].

Як бачимо, перші уявлення про суб'єктивне цивільне право і межі його здійснення склалися в римському праві і були обумовлені високим для того часу рівнем розвитку правової думки. Визнання неприпустимості здійснення свого суб'єктивного права на шкоду іншим особам в поєднанні з конкретними заходами по боротьбі з недобросовісною поведінкою означувало собою перший етап розвитку доктрини зловживання суб'єктивними правами [161, с. 77, 87].

1.2 Розвиток принципу неприпустимості зловживання цивільними процесуальними правами в період Середньовіччя та Нового часу

В продовження авторських міркувань щодо найбільш значущих етапів становлення доктрини і практики зловживання процесуальними правами, ми звертаємо свою увагу на період Середньовіччя та Нового часу. Ці епохи, як відомо, привнесли з собою чимало змін у правову систему.

З розпадом Римської Імперії не були втрачені основні напрацювання та досягнення римських юристів у сфері приватного права. Навпаки, вони знаходили широке застосування і в подальшому. Підтвердженням цієї тези є, наприклад, так званий італо-канонічний судовий процес, що виник на території низки європейських держав, переважно, Італії та Німеччини, і

характеризується сприйняттям власне римських форм цивільного процесу, у тому числі, і конкретних заходів протидії зловживанням правом [1, с. 15–16].

Крім того, більшість європейських країн не тільки заклало фундамент юридичної освіти на основі досліджень і кодифікацій римського права, але й з успіхом проводило його рецепцію, що стало однією з найважливіших віх в розвитку цивільного законодавства в глобальному контексті його розгляду. Досі не втратили своєї актуальності і вивчаються у порівняльно-правовому та історичному зрізах наукового аналізу Цивільний кодекс Франції часів Наполеона, а також Цивільні Уложення Австрії і Пруссії та ряду інших країн романо-германської правової сім'ї.

Показово, що в законодавстві цього періоду можна знайти також згадку про заборону шикани, тобто дії, що формально відповідають правовим приписам, але проводяться виключно з метою заподіяння шкоди. З плином часу це положення було уточнено і вже в Цивільному Уложенні об'єднаної Німеччини зустрічаємо правила про неприпустимість здійснення права, що має єдиною метою заподіяти шкоду іншій особі, а також про обов'язок винної особи відшкодувати шкоду, заподіяну своїми умисними і недобросовісними діями [30, с. 24–25, 28].

Цікава постановка і вирішення проблеми меж здійснення суб'єктивного права у Франції. У цивільному законодавстві Франції, на відміну від інших країн, не було прямого згадування терміна «зловживання правом». При цьому, судова практика у своїх рішеннях виходила з того постулату, що кожне суб'єктивне право повинно знаходити своє природне обмеження у відповідних правах інших осіб. Власне, судова практика, заповнюючи прогалини цивільного законодавства щодо нормативного визначення поняття «зловживання правом», зіграла вирішальну роль у формуванні принципу неприпустимості зловживання правом. Прикметно, що принцип неприпустимості зловживання правом широко застосовувався французькими судами. Він не був обмежений лише сферою майнових інтересів, а поширював презумпцію добросовісної поведінки і на сімейні

відносини, немайнові права громадян, а також на можливість здійснення прав у судовому процесі [30, с. 39].

У розглянутий період відбувалося і інституційне становлення правової системи Англії. Показовим є той факт, що загальні соціально-економічні умови розвитку в Європі призвели до формування відмінних один від одного правових систем. На європейському континенті Англія стала єдиною державою, відмінною рисою якою стала головна роль прецеденту. У кінцевому підсумку, саме широке поширення прецедентів викристалізувало основні положення доктрини права справедливості, що стало одним з головних надбань англійської правової системи.

Думається, що це був природний для того часу хід речей. Англійські судді були змушені в силу суворо процедурного характеру англійського судового процесу і загального права, і як наслідок, обмежених правових можливостей впливу на сторони, вирішувати спірні справи, не інакше як на підставі справедливості, моралі і совісті [63, с. 286].

Висловлені тези мають пряме відношення і до осмислення проблеми зловживання процесуальними правами. Підсумки більш ніж столітнього пошуку оптимальної форми цивільного судочинства привели в Європі спочатку до створення ліберальної, а трохи пізніше, і соціальної моделі здійснення цивільної процесуальної діяльності. На противагу ліберальному цивільному процесу, з його абсолютною автономією прав сторін, стала формуватися конструкція процесу, для якої інтереси правопорядку є головною цінністю процесу. Ф. Кляйн, який став у Європі ідеологом соціального цивільного процесу зазначав порочність і помилковість такого дозволу поведінки сторін, яке веде до зловживання правом [42, с. 5]. На його думку, необхідно обмежувати свободу вибору сторонами своєї поведінки і не допускати можливість прояву ними будь-якої недобросовісності у ході судового процесу [1, с. 27].

Цивільне процесуальне законодавство Німеччини, слідом за цивільним законодавством, сприйняло основні тези та положення, пов'язані з

проблемою зловживання правом. Вирішення даної проблеми в цивільному судочинстві вбачалося у використанні такої категорії моралі як «добросовісність» в якості головного критерію належного здійснення цивільних процесуальних прав, а також конструкції законного інтересу як загальної передумови права на пред'явлення позову [2, с. 14].

Цивільний процес Франції також зіткнувся з необхідністю пошуку ефективних механізмів протидії зловживання цивільними процесуальними правами. Розуміючи можливу широку сферу зловживання правом, починаючи від затягування судового процесу до неправомірних прийомів його ведення, французький законодавець передбачив деякі засоби боротьби зі зловмисними та шкідливими процесуальними діями. Грошові штрафи і обов'язок відшкодування заподіяної шкоди стали основними механізмами впливу на недобросовісну поведінку учасників процесу.

Таким чином, в аналізовані періоди продовжився пошук найбільш ефективних засобів боротьби зі зловживання правом, але вже на новому витку розвитку правової системи європейських держав і успішної рецепції ними римського права. Цивільне процесуальне законодавство Німеччини, Франції та Англії, сприйнявши римську тезу щодо неприпустимості неправомірного здійснення суб'єктивного права, продемонструвало основні підходи до можливого вирішення проблеми зловживання цивільними процесуальними правами.

1.3 Принцип неприпустимості зловживання цивільними процесуальними правами: історико-правовий нарис розвитку вітчизняного цивільного процесуального законодавства

Всебічне пізнання проблематики зловживання цивільними процесуальними правами сьогодні нерозривно пов'язане з багатою історичною спадщиною нашої держави. І річ тут не лише у необхідності продовження використання історико-правового контексту у дослідженні цивільних процесуальних форм.

Розуміння особливостей розвитку судових процедур на тому чи іншому тимчасовому відрізку становлення держави зумовлює можливості виявлення ознак недобросовісної поведінки та конкретних заходів протидії цьому негативному явищу. Крім того, критичний погляд та аналіз минулого, як нам видається, полегшує роботу сучасному законодавцю, остерігаючи його від повторення колишніх помилок та необдуманих кроків, сприяє прийняттю вивірених законодавчих рішень з урахуванням історичних традицій та досвіду українського народу.

Дослідники у зв'язку з цим обґрунтовано акцентують увагу на вдосконаленні правових норм, що встановлюють відповідальність за недобросовісні форми поведінки. При цьому відчутні результати боротьби зі зловживаннями правом можуть бути отримані не лише при використанні позитивного досвіду зарубіжних правових систем, а й з огляду на особливості правової дійсності. І далі автори зазначають, що зловживання цивільними процесуальними правами як різновид зловживання правом в цілому не можна розглядати у відриві від історичних умов існування кожної держави. Аналізоване явище органічно пов'язане з історією будь-якої країни, що є проявом загального зв'язку юридичних явищ з культурно-історичними, державно-правовими та соціальними інститутами [192, с. 154–176].

Не тільки римське право та законодавство європейських держав у їхньому ранньому розвитку знало випадки недобросовісної поведінки в

судовому процесі, а й вітчизняні правові пам'ятки також не позбавлені згадки про випадки, які згодом стали деякими прообразами зловживання правом. Руська Правда, яка, як відомо, не знала класичного поділу на цивільний та кримінальний процеси, ще не містила поняття «зловживання правом».

Очевидно, таке становище зумовлювалося, передусім, особливим характером судочинства, існуванням у цей період довірчих відносин суду та позивача. Особливості світогляду представника середньовічної епохи були такі, що брехня, а тим більше в суді, була малоймовірною. Це пояснювалося моральними установками та побоюванням, що така брехня може спричинити хвороби та інші негативні наслідки на родичів недобросовісного позивача. До того ж в умовах відкритості та суспільного розголосу, який супроводжував судові процедури того часу, приховати брехню було проросту неможливо. З розвитком та ускладненням суспільних відносин безмежна довіра до особи, яка звернулася за допомогою до суду з метою відновлення порушеного права, замінюється на більш обережну реакцію з боку суду на таке звинувачення. У суді виникає потреба – у зв'язку з послабленням довіри до позивача – у доказах справедливості його вимог [108, с. 355, 356].

Руська Правда закріплювала серед доказів визнання, свідчення свідків, суди божі, присягу та інші.

Найчастіше у статтях Руської Правди ми можемо бачити згадку про показання свідків. При цьому, за словами О. В. Бобровського, Руська Правда не знала поняття лжесвідчення і не передбачала відповідальності за надання неправдивих свідчень. Однак цей пропуск компенсувався тим, що свідчення свідків, за рідкісним винятком, стали в обов'язковому порядку підтверджуватись присягою або судовим поединком [16, с. 62]. Наприклад, у ст. 10 йдеться про фізичне насильство по відношенню до іноземців – варягів та колб. Хоча вони й жили в давньоруських містах, вони не завжди перебували в рівних умовах із корінними жителями. Знайти свідка їм було

важче. Провину кривдника іноземцям допускалося тому доводити особистою присягою [152, с. 54].

Присяга як превентивна міра, спрямовану проти зловживань сторін, широко застосовувалася й інших пам'ятках давньоруського права. Крім цього, існувала й так звана майнова відповідальність за неправомірну поведінку сторін, зокрема, за здійснення наведення, тобто спонукання натовпу до нападу на суд або на протилежну сторону, або наклеп, дискредитацію; за насильницьке вторгнення в судове засідання та завдання ударів подвернику (особі, яка забезпечувала порядок у судовому засіданні); ябедництво, тобто, помилковий донос, злісний наклеп, спрямовані на те, щоб звинуватити невинного [192, с. 155, 156].

Наступний етап у розвитку законодавства про цивільне судочинство і, відповідно, уявлень про можливу недобросовісну поведінку в судовому процесі, датується XIV–XVI століттям. Як відомо, це був час знаходження частини сучасних українських земель у складі Великого князівства Литовського. Правові акти Великого князівства Литовського, як показала історія, вплинула на характеристику майбутніх правових систем всіх слов'янських народів.

Історіографія знає три редакції Статутів Великого князівства Литовського. До появи першого їх у 1529 році, біля Великого князівства Литовського діяв польський Судебник Казимира 1468 року. Який вже містив деякі правила, спрямовані на боротьбу з недобросовісною поведінкою сторін. Так, передбачаючи процедуру виклику до суду, ст. 22 Судебника спеціально обумовлювала негативні наслідки у вигляді програшу справи для тієї сторони, яка не прибуде до суду. При цьому цікаво зазначити, що розглядаючи статтю вказувала і на можливі поважні причини такої неявки. До них належали хвороба та зайнятість на державній або земській роботі [162, с. 31].

Перша редакція Статутів Великого князівства Литовського містила обов'язок сторін особисто постати перед судом і лише після судового

розгляду та встановлення винного, останній має бути покараним. Як превентивний захід, спрямований на запобігання тривалим судовим розглядам, законодавство того періоду називає обов'язок довести справу до кінця та заборону на звернення до вищих судових інстанцій. Розглянута правова пам'ятка вже знала й випадки навмисного неподання сторонами всіх доказів. У такому разі наступала майнова відповідальність. Статут Великого князівства Литовського також виділяв і випадки безпідставного пред'явлення позову, за які міг бути штраф на користь як суду, так і відповідача. Особливу увагу Статут Великого князівства Литовського приділив порядку виклику до суду відповідача, де як санкція за повторну його неявку передбачалося приведення до суду силою [157, с. 133, 134, 166, 167, 172].

У 1566 році з'являється друга редакція Статутів Великого князівства Литовського, яка вже кваліфікувала неявку до суду без поважних причин як прояв неповаги до суду та спробу затягнути судовий розгляд. Так само пред'явлення безпідставних позовів викликало майнову відповідальність позивача. Процесуальним правопорушенням вважалося і введення суду в оману [158, с. 300, 301, 306, 307].

Для запобігання можливим зловживанням було передбачено заборону на подання доказів після розгляду справи по суті та недопущення недобросовісної апеляції, а також відшкодування шкоди за недобросовісне повторне витребування предмета спору. Цікаво відзначити, що Статут Великого князівства Литовського 1566 року згадував випадки зловживання довірою з боку так званих захисників (прокураторів). Здійснена ними фальсифікація на користь третьої сторони каралася втратою честі або навіть позбавленням життя [158, с. 307, 310, 312, 313, 318, 319].

Остання редакція Статуту Великого князівства Литовського побачила світ 1588 року. У певному сенсі можна стверджувати, що цей законодавчий акт продовжив курс попередників на недопущення недобросовісної поведінки у судовому процесі та зловживання процесуальними правами.

Так само неявка до суду без поважних причин означала для винної сторони програш справи. За пред'явлення необґрунтованих позовів та фальсифікацію доказів винна сторона отримувала фізичне чи фінансове покарання.

Статут Великого князівства Литовського наголосив і на обов'язках належної поведінки всіх учасників судового процесу для того, щоб розгляд будь-якої спірної справи відбувався без непотрібних сварок та затримок. Для суду встановлювався обов'язок у разі пред'явлення зустрічного позову відхиляти все зайве та здійснювати правосуддя за первинним позовом. Майнова відповідальність наступала також за дії сторони, яка, не визнаючи винесене судове рішення, подавала новий позов з такими самими вимогами та з таких самих підстав.

Крім того, норми Статуту Великого князівства Литовського були спрямовані, у тому числі, і на запобігання подачі необґрунтованих апеляцій [159, с. 116, 149, 161, 165, 167, 169, 170, 176, 182, 183].

Наступним етапом у розвитку вітчизняного законодавства та правової думки, який має знайти своє відображення у дослідженні проблематики зловживання процесуальними правами, є період національно-визвольного руху, який одержав в історичній науці назву Гетьманщини.

XVII–XVIII століття ознаменували собою боротьбу українського народу за свою державність та водночас необхідність кодифікації вітчизняного права та створення «Прав, за якими судиться малоросійський народ». Достатньо нагадати, що ця правова пам'ятка була заснована на складній системі джерел права [54, с. 34]. Незважаючи на ту обставину, що права, що розглядаються, так і не були введені в дію, вважаємо за доцільне звернутися до його положень у контексті можливих і зловживань правом та заходів протидії їм.

Так, за свідченням Я. Падоха, негативні наслідки для сторін наступали у разі неявки їх до суду, причому для позивача це означало втрату права на позов. Щодо відповідача, який не з'явився на виклик до суду, йому повторно

призначався день такої явки та надсилався так званий повторний позовний указ.

Цікаво відзначити характер санкції, яка застосовувалася до відповідача. Прибувши до суду у строк, встановлений повторно, він мав відшкодувати позивачу понесені ним витрати у зв'язку з переносом справи у розмірі 1 гривні за кожен день, що пройшла від першого виклику до суду до другого. Крім фінансових обтяжень, відповідач зазнавав арешту на одну добу, що було обумовлено природою порушення відповідача – неповагою до суду. Звільнення від відповідальності відповідача наступало лише у разі наявності поважних причин і подання відповідних доказів, а за їх відсутності власною присягою [116, с. 92, 94].

Загалом зазначені заходи захисту від недобросовісної поведінки відповідають уявленням того часу про змагальність цивільного судочинства. Судові слухання починалися з визначення суті позову, після чого здійснювалася процедура захисту відповідача від вимог, що висуваються. У разі фактичної достовірності поданих відповідачем доказів суд відхиляв позов і покладав на позивача обов'язок оплати 3 руб. вини на користь відповідача, а суду 2 руб. 20 коп. за канцелярські послуги [116, с. 99].

У період Гетьманщини широко застосовувалася можливість оскарження судових рішень, що чимало сповільнювало виконання судового рішення. Одна справа могла проходити через десятки судових інстанцій від нижчих до вищих судових інстанцій. Традиційна практика того часу свідчить, що справа могла розглядатися від 5 до 15 років [116, с. 181].

Принципових змін у галузі цивільного судочинства протягом наступного сторіччя проведено не було. Ця теза також застосовується і стосовно проблеми зловживань процесуальними правами. Лише в результаті відомої судової реформи і створення Статуту цивільного судочинства 1864 року знову проблематика, що розглядається, в тій чи іншій мірі стала торкатися на сторінках юридичної літератури.

Наведемо у зв'язку з цим слова Є. В. Васьковського про те, що єдиний випадок, коли законодавці знайшли необхідним встановити відповідальність за недобросовісність сторін, вказано у ст. 562 СЦС, згідно з якою штраф за безпідставний спір щодо підробки документа збільшується, якщо суд визнає спір недобросовісним. Ця прогалина була частково заповнена законом 1914 року, який дав суду право накладати штраф і позбавляти права судових витрат за несвоєчасне подання доказів [293, с. 174].

У радянський період історії нашої держави проблема зловживання процесуальними правами набула зовсім іншого розвитку. Незважаючи на умови функціонування радянської влади в перші роки її та спроби створення якогось нового та відмінного від попереднього, соціалістичного права, ЦПК УРСР 1924 року містив згадку про те, що сторони повинні добросовісно користуватися належними їм процесуальними правами. Суд зобов'язувався припиняти будь-які зловживання і реагувати на заяви, які мають на меті затягнути судовий процес. Отже, під зловживанням малося на увазі поведінка, що зазіхає на два основні завдання цивільного судочинства: своєчасний і правильний розгляд цивільної справи [192, с. 154–176]. Крім того, цивільний процесуальний закон того часу передбачав можливість накладення штрафів на сторони та їхніх представників, у разі їх явно недобросовісної поведінки при здійсненні провадження у цивільній справі.

У 1929 році набрав чинності новий ЦПК УРСР. Стаття 8 ЦПК УРСР 1929 року повторювала положення попереднього законодавства про те, що сторони зобов'язані добросовісно користуватися належними їм процесуальними правами. Будь-які зловживання та заяви, які мають на меті затягнути або затемнити процес, негайно припиняються судом [41, с. 5].

Заслуговують на увагу і деякі інші нормативно-правові акти аналізованого періоду, зокрема, наказ № 51 Народного комісаріату юстиції СРСР від 14 травня 1937 року, в якому вже йшлося про порядок присудження відсотків, відшкодування витрат за винагороду представника та винагороду за фактичну втрату робочого часу. Такі витрати відшкодовувалися у разі

доведеності недобросовісної поведінки сторони при пред'явленні позову або систематичної протидії швидкому та правильному розгляду та вирішенню цивільної справи.

Як бачимо, у перші роки функціонування радянської влади та створення соціалістичного правосуддя робляться спроби вирішення проблеми зловживання процесуальними правами. Зокрема законом спеціально обумовлюється обов'язок суду припиняти можливі зловживання цивільними процесуальними правами, спрямовані на затягування або затемнення судового процесу. Крім того, набуває розвитку категорія недобросовісного пред'явлення позову, хоч і на рівні підзаконних нормативних актів. Не можна і не відзначити у зв'язку з цим, передбачений в цивільному процесуальному законі того періоду загальний обов'язок сторін добросовісно користуватися своїми правами. Усі зазначені законодавчі положення у сукупності створювали чи були необхідною протидією недобросовісному поведінці учасників судового процесу.

Практичне застосування цих норм було віддано на розсуд суду, який, своєю чергою, отримав широкі дискреційні повноваження про те, щоб не допустити найменших проявів зловживання процесуальними правами. Враховуючи законодавчу можливість вдатися також і до заходів дисциплінарної чи кримінальної відповідальності, очевидно були підстави у відомих дослідників даного часу вважати, що всі ці види зловживання правом доведення в радянському цивільному процесі зустрічаються дуже рідко. Щоправда, таке твердження не можна підкріпити статистичними даними – це питання не було і не стало предметом судової статистики, але вивчення справ у Верховному суді СРСР та інших судових органів, живе спілкування з практикою судів призводять до цього висновку безперечно [189, с. 424].

ЦПК УРСР 1963 року, що став підсумком проведення масштабних кодифікаційних робіт у сфері судоустрою та судочинства, не згадував про недобросовісну поведінку сторін при провадженні справи, зловживання та

інші дії, незрівнянні з завданнями та цілями цивільного судочинства. При цьому у ст. 99 ЦПК УРСР також можна зустріти формулювання про обов'язок осіб, які беруть участь у справі добросовісно користуватися належними їм процесуальними правами. Як зазначав у своєму коментарі до частини другої ст. 99 ЦПК України В. І. Тertiшніков, це головний обов'язок осіб, які беруть участь у справі [163, с. 89].

Щоправда, цивільний процесуальний закон виділяв у ст. 77 можливі види зловживання процесуальними правами, але не розкривав їх змісту. Як санкція за їх вчинення передбачалася сплата на користь інших сторін винагороди за фактичну втрату робочого часу відповідно до середнього заробітку, але не понад п'ять відсотків від задоволеної частини позовної вимоги.

Окрім цього, ст. 172 ЦПК обумовлювала наслідки неявки на судове засідання осіб, які беруть участь у справі. Частина шоста цієї статті передбачала, що у разі неявки в судове засідання без поважних причин осіб, які беруть участь у справі (крім позивача, прокурора, адвоката), відсутність яких спричинила відкладення розгляду справи, суд має право накладати на них, а також посадову особу підприємства, установи або організації, з вини якого не було забезпечено явку представника на судове засідання, штраф у розмірі до трьох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Що стосується адвоката чи прокурора, то, виходячи з положень закону, у разі їх неявки в судове засідання, суд повідомляє відповідно вищого прокурора або колегію адвокатів.

Таким чином, аналіз цивільного процесуального законодавства радянського періоду дозволяє говорити про те, що особливого просування у боротьбі з недобросовісною поведінкою учасників судового процесу, можливими зловживаннями процесуальними правами досягнуто не було. І річ, мабуть, не лише у відсутності в законі самого поняття «зловживання правом» та його видів. Положення ЦПК про добросовісне використання особами, які беруть участь у справі своїх процесуальних прав, без чіткого

визначення меж такої добросовісності, а відповідно, меж активності сторін, не дозволяє з граничною точністю кваліфікувати ту чи іншу поведінку як таку, що суперечить завданням і цілям цивільного судочинства.

До того ж сама природа цивільного процесу в період, що розглядається, характеризується пануванням ідеї об'єктивної істини, яку в будь-якому випадку, незважаючи на поведінку сторін, повинен встановити суд і, як наслідок, широкими активними повноваженнями суду. Це, звичайно, не могло не позначитися на можливостях особистої ініціативи в судовому процесі. У зв'язку з цим висновки вчених-процесуалістів про відносну не розповсюдженість недобросовісної процесуальної поведінки здаються нам цілком обґрунтованими [192, с. 170, 171].

Для сучасної України проблема зловживання цивільними процесуальними правами не лише не втратила своєї значущості, а й звучить навіть гостріше, ніж у попередні етапи розвитку судової влади та судочинства. Значне оновлення цивільного процесуального законодавства та розширення диспозитивних та змагальних правомочностей учасників справи актуалізує питання меж активної та правомірної поведінки сторін, відповідальності за порушення порядку здійснення цивільних процесуальних дій, можливих видів зловживань процесуальними правами та заходів протидії їм.

Мабуть, розуміючи важливість озвучених проблем, законодавець у Концепції удосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів говорить про необхідні напрями подальшого розвитку правосуддя та називає в їх числі створення справедливої судової процедури.

Вимога справедливої судової процедури є визначальним складником верховенства права.

Така процедура має бути створена на засадах законності, рівності учасників процесу перед законом і судом, змагальності, диспозитивності,

гласності, відкритості та обов'язковості виконання судових рішень. Будь-яке відхилення від цих засад можливе лише у передбачених законом випадках.

Одночасно потрібно передбачити ефективні механізми для запобігання недобросовісному використанню учасниками судочинства своїх процесуальних прав, а також відповідальність за невиконання процесуальних обов'язків.

ЦПК України 2004 року закріплював обов'язок добросовісного користування особами, які беруть участь у справі своїми процесуальними правами та виконання процесуальних обов'язків.

ЦПК України у редакції 2017 року серед основних принципів (засад) цивільного процесу виокремлює принцип неприпустимості зловживання процесуальними правами.

Ми звернулися у своєму дослідженні лише до таких періодів становлення та розвитку цивільного судочинства, які, на наш погляд, безпосередньо стосуються проблеми зловживань процесуальними правами. Відповідно, залишилися поза нашого вивчення інші, щонайменше важливі характеристики цивільного судочинства. У будь-якому випадку, ми побачили, що ранні правові пам'ятки вже знали проблему правопорушень при розгляді спірної справи та закріплювали своєрідні санкції за прояви недобросовісної поведінки. Однак буде справедливим і зворотне твердження, що ранні правові акти не виробили єдиного поняття зловживання процесуальними правами та не запропонували системи заходів боротьби з процесуальною недобросовісністю. Боротьба з цим негативним явищем велася шляхом заборони чи обмеження найпоширеніших форм зловживання процесуальними правами [192, с. 170].

1.4 Стан наукової розробленості принципу неприпустимості зловживання цивільними процесуальними правами

У структурі авторського вивчення проблеми зловживання процесуальними правами, крім, власне, історичного аналізу основних етапів формування та становлення вітчизняного цивільного процесуального законодавства та з'ясування часових рамок появи перших ознак або випадків недобросовісної поведінки та процесуальних правопорушень при веденні спірних справ, вважаємо важливим звернення до традицій цивілістичної процесуальної думки, що визначають, у тому числі, і сучасний стан наукової розробленості питань, що розглядаються.

Справедливими видаються роздуми М. П. Курила про те, що сучасні процеси пошуку ефективної моделі реалізації судової влади спонукають нас переглянути надбання вітчизняної процесуальної думки й законодавства. І не стільки для аналізу минулого й відтворення суворої послідовності становлення процедур розгляду правових спорів, що мають багатовікову історію, скільки для розуміння сутності сучасних концептів розвитку системи судочинства як відображення фундаментального значення прав, свобод та інтересів особи і переконаності в їх неодмінному захисті через вдосконалення судових процедур [101, с. 104, 105].

Наука цивільного процесу у своєму безперервному розвитку пройшла складний шлях самовизначення та викристалізації основних об'єктів і предметів дослідження. Поява перших вітчизняних фундаментальних робіт з цивільного судочинства, як відомо, за часом співпала з проведенням судової реформи, яка зумовила необхідність створення окремої, особливої системи знань про суди та судочинство.

У список розроблюваних на той час наукової проблематики можна включити, хоч і з певними застереженнями, і проблему зловживання процесуальними правами, яка також отримала певне своє висвітлення в численних законодавчих джерелах і матеріалах новітньої судової практики.

Так, Є. В. Васьковський, у своєму підручнику, описуючи проблему зловживання правами, вважав, що завдяки нічим необмеженій можливості порушення та ведення цивільних справ відкрито широкий простір для зловживань процесуальними правами.

Вчений на прикладах показував, що недобросовісні особи можуть пред'являти свідомо безпідставні позови, якщо знають, що відповідач не має доказів, здатних спростувати їхні вимоги. Так само можливе оскарження рішень суду у повній свідомості їх правильності та порушення безцільних клопотань тільки для тяганини процесу, заява свідомо неправильних відводів. Так само, сторони можуть повідомляти суду неправдиві фактичні відомості та надавати фальшиві докази, перекручувати обставини справи, збивати суд юридичними та логічними софізмами.

Витоки недобросовісної поведінки сторін, Є. В. Васьковський знаходив вже у римському праві та процесі. Аналізуючи ставлення сучасних йому процесуальних законодавств до зловживання процесуальними правами із боку позовників, автор зазначав їхню відмінність. Виходячи з положень СЦС 1864 року, він вважав, що в усіх випадках, коли сторони зазнають невігідних наслідків у вигляді сплати судових витрат, відшкодування збитків, втрати касаційної застави, ці наслідки обумовлені необґрунтованістю їхніх вимог і заяв, однаково, явною чи ні, тобто, значить наступають, незважаючи на те, що сторони діяли цілком добросовісно.

Є. В. Васьковський був переконаний, що необхідне теоретичне дослідження проблеми зловживання процесуальними правами. На його думку, щоб з'ясувати справжній сенс словосполучення «зловживання правом», варто взяти вихідною точкою сутність та завдання цивільного процесу.

Держава створює цивільні суди для того, щоб вони конкретизували норми права, застосовуючи їх до окремих випадків життя. Ця конкретизація здійснюється у формі перевірки та встановлення правомірності юридичних вимог, що заявляються громадянами один до одного. Суди зобов'язані

проводити перевірку правильно, тобто згідно з нормами права (постулат правомірності) та дійсними обставинами справи (постулат матеріальної правди). Держава могла б покласти виконання всіх дій щодо перевірки юридичних вимог на одних суддів, побудувавши провадження на засадах слідчості та офіційного почину суду. Але сучасні законодавства вважають цілком доцільним надати широкий простір самодіяльності тяжких, щоб краще забезпечити розкриття матеріальної правди і, отже, правильність судових рішень. Звідси видно, що процесуальні права дано законом сторонам для сприяння суду при розгляді справ, для сприяння їх правильному вирішенню, і що кожного разу, коли сторони здійснюють будь-яку процесуальну дію не з цією метою, а для досягнення будь-яких сторонніх цілей (для введення суддів в оману, для тяганини справи, для заподіяння труднощів противнику), він виходить за межі дійсного змісту свого права, тобто інакше, зловживає ним.

Таким чином, писав, Є. В. Васьковський, під зловживанням процесуальними правами слід розуміти здійснення їх сторонами для досягнення цілей, неузгоджених з метою процесу – правильним і швидким вирішенням цивільної справи [29, с. 669–677].

Радянський період розвитку науки цивільного процесуального права характеризується практично повною відмовою від вже накопиченого законодавчого досвіду та системних знань, спробами обґрунтувати та довести переваги нового ладу та соціалістичного правосуддя, що знайшло своє специфічне відображення у цивільній процесуальній формі здійснення прав та обов'язків. Ця теза цілком застосовна і щодо проблеми зловживання цивільними процесуальними правами.

Забувши минулі теоретичні розробки радянські вчені-процесуалісти піддавали гострій і нещадній критиці законодавство зарубіжних держав, що передбачало певні заходи боротьби з процесуальними правопорушеннями та недобросовісною процесуальною поведінкою. При цьому зовсім відмовитися від визнання існування у цивільному процесі такого явища як зловживання

правом навіть за радянських часів було неможливо. Зокрема, К. С. Юдельсон у своїй роботі, присвяченій проблемам доказування, зазначав, що процесуальні зловживання найчастіше можуть виявлятися у доказуванні. У цивільному процесі зловживання правом, особливо правом доказування, має на меті домогтися собі сприятливого судового рішення – наперекір матеріальній правді, чи перешкодити винесенню справжнього, справедливого судового рішення.

Під зловживанням процесуальними правами, писав цитований автор, слід розуміти здійснення їх сторонами задля досягнення цілей, що не узгоджуються із завданням процесу – правильним і швидким вирішенням справи. Порушення дуже важливого для правильної постановки доказування обов'язку сторін добросовісно користуватися всіма процесуальними правами, що їм належать, тягне за собою різні санкції.

При цьому, на думку К. С. Юдельсона, варто виділяти такі види порушень обов'язку добросовісно користуватися процесуальними правами: 1) недобросовісна заява безпідставного позову; 2) недобросовісний спір проти позову; 3) систематична протидія швидкому та правильному вирішенню справи; 4) подання позову, коли відповідач не дав для позову жодних приводів; 5) пред'явлення явно безпідставних чи надмірних вимог; 6) безпосереднє звернення до суду без попередження про те протилежної сторони; 7) ухилення від надання пояснень та надання необхідних документів; 8) навмисна затяжка справи; 9) явно недобросовісне ведення справи стороною чи її представником; 10) подання нових доказів після початку розгляду справи з метою зловмисного затягування судового процесу [189, с. 424, 425, 426, 427].

М. А. Гурвич загалом стояв тих методологічних позиціях, як і К. С. Юдельсон і розглядав зловживання правом як використання їх у протиріччі із єдиною метою цивільного процесу – розкрити дійсні правовідносини і надати швидкий захист існуючому праву. У цьому випадку, автор виділяв недобросовісне пред'явлення безпідставного (у матеріально-

правовому відношенні) позову та недобросовісне пред'явлення обґрунтованого (у матеріально-правовому відношенні) позову [60, с. 156].

Повторимося, що нечисленні висловлювання вчених щодо проблеми зловживання цивільними процесуальними правами було характерним для періоду, який аналізується. Проте, крізь призму дискусій про цивільну процесуальну відповідальність, не можна було оминати й питання заходів протидії недобросовісності в цивільному судочинстві.

Н. О. Чечина, однією з перших, зробила спробу всебічного вивчення категорії відповідальності у цивільному процесуальному праві. Звертаючись до дослідження поняття цивільної процесуальної відповідальності як самостійної правової категорії, як правового явища та процесуального інституту, вчена вважала, що воно може виконати кілька завдань, а саме:

1) Розглянута як неодмінний правовий інститут процесуального права, відповідальність повинна послужити тим аргументом, який разом із предметом і методом цивільного процесуального права доводить самостійність та відокремленість останньої як галузі права, що включає в свою систему лише правові норми, що регламентують судову діяльність щодо розгляду та рішення цивільно-правових спорів.

2) Визначення відповідальності як обов'язкової правової категорії у складі цивільного процесуального права допомагає виявити необхідність забезпеченості всіх норм цивільного процесуального права санкціями, які надають дієвість та завершеність іншим властивостям цих норм. Водночас, забезпеченість цивільної процесуальної норми санкціями є необхідною умовою актуалізації загального та обов'язкового характеру норми, умовою функціонування процесуальної норми як юридично значущого правила поведінки учасників цивільного судочинства.

3) Визначення змісту відповідальності, виявлення форм її вираження та закріплення нормами цивільного процесуального права має забезпечити належне формулювання процесуальних нормативних актів як актів, у яких фіксуються процесуальні (не процедурні) правила, що регулюють відносини,

що складаються в період судової діяльності при здійсненні правосуддя за цивільними справами судом (а не всіма юрисдикційними органами).

І, далі, цитований автор зазначав, що особливості цивільної процесуальної відповідальності залежать від особливостей предмета цивільного процесуального права, зафіксованих у процесуальних правилах і які відрізняють їх від будь-якої іншої сукупності правових норм. Серед них можна виявити такі: а) норми цивільного процесуального права реалізуються через процесуальні відносини, які є єдиною та єдиною формою їхнього вираження та закріплення; б) більшість норм цивільного процесуального права встановлюють дозволи, а не заборони; в) обов'язок нести процесуальну відповідальність виникає у учасників процесу з порушення ними вимог процесуальної норми, тобто, з правопорушення; г) застосування відповідальності, встановлення обов'язку бути відповідальним, порядок, форма, строки її реалізації встановлюються судом як єдиним суб'єктом застосування норм цивільного процесуального права [184, с. 622, 623, 625, 626].

Теоретичні розробки проблеми цивільної процесуальної відповідальності, започатковані Н. О. Чечиною отримали своє продовження в роботах інших вчених-процесуалістів аналізованого періоду, зокрема В. В. Бутнєва [26, с. 3, 20, 34, 47].

До актуальних питань цивільної процесуальної відповідальності звертався і М. Й. Штефан, який у 1988 році в рамках колективної монографії, присвяченої ролі цивільно-правової відповідальності в охороні прав та інтересів громадян та організацій сформулював її поняття, обґрунтував її види та функції. Автор також звернувся до проблеми цивільних процесуальних штрафів та відшкодування майнової шкоди [121, с. 194–234].

Під цивільною процесуальною відповідальністю М. Й. Штефан розумів встановлені нормами цивільного процесуального права та заходи, що забезпечуються державним примусом, які покладаються на учасників

процесу у вигляді додаткового обов'язку або позбавлення права за протиправні цивільні процесуальні дії або бездіяльності [188, с. 251].

Заслуговує на увагу запропонована вченими постановка проблеми цивільної процесуальної відповідальності та результати проведених досліджень, спрямованих на обґрунтування її самостійності та характерних ознак. Для нашого дослідження мають значення висновки про підставу застосування цивільної процесуальної відповідальності, заходи можливого державного примусу.

Сучасна цивілістична процесуальна наука, на відміну доктрини цивільного процесу попереднього періоду, до проблеми зловживань процесуальними правами підходить вже з більш ширших позицій. Для ілюстрації наочних прикладів сформованих точок зору на цей предмет звернемося до спеціальної юридичної літератури. При цьому зробимо невелике застереження, що цитування всіх джерел з цієї проблеми не входить до нашого завдання. Ми лише звернемося до тих із них, які, на нашу думку, можуть бути використані в цьому дослідженні.

Зокрема, С. С. Бичкова та Г. В. Чурпіта, на підставі аналізу наукової доктрини, цивільного процесуального законодавства України та судової практики визначають зловживання цивільними процесуальними правами як використання учасником цивільного процесу свого суб'єктивного цивільного процесуального права з метою, яка суперечить завданням цивільного судочинства.

Автори вважають за доцільне закріпити у цивільному процесуальному законодавстві України механізм притягнення до юридичної відповідальності учасників цивільного процесу за порушення обов'язку добросовісно здійснювати свої цивільні процесуальні права, тобто доповнити ЦПК України правовою нормою, яка б чітко регламентувала:

– дії, які слід кваліфікувати як зловживання цивільними процесуальними правами;

– заходи, які мають застосовуватися до осіб, винних у порушенні приписів цивільного процесуального законодавства;

– витрати, які слід компенсувати у зв'язку з виявленням відповідних порушень [14, с. 14, 16].

М. М. Чабаненко провів аналіз змін у правовому регулюванні процесуальних відносин, пов'язаних із зловживанням процесуальними правами в цивілістичному процесі. По суті ці зміни, стверджує автор, полягають в інституціалізації явища зловживання процесуальними правами у процесуальних галузях права, в яких з'явилася система процесуальних норм, спрямованих на визначення зловживання процесуальними правами, заходів протидії йому та його правових наслідків. При цьому законодавець не надав повноцінної дефініції поняття «зловживання процесуальними правами», тобто зміст поняття цілісно не розкритий через істотні ознаки відповідного явища. Законодавець, закріплюючи конструкцію зловживання процесуальними правами, використав як конструкцію «генерального делікту», так і конструкцію «спеціального делікту». Законодавчий перелік видів зловживання процесуальними правами по суті є відкритим.

Дослідник наводить висновки щодо співвідношення такого регулювання із принципами верховенства права, диспозитивності та змагальності. Конструкція зловживання процесуальними правами як «генерального делікту», яка ґрунтується на протиставленні зловживання процесуальними правами і завдань судочинства, є неспроможною і має обмеження принципів диспозитивності та змагальності. До родового поняття «зловживання процесуальними правами» законодавець штучно вніс дві різні за правовою природою групи діянь: ті, які є порушенням процесуальних норм; ті, які не є порушенням процесуальних норм. Опис у процесуальних кодексах за моделлю «спеціального делікту» діянь, які є зловживанням процесуальними правами, містить не виправдано велику кількість понять, що не мають легального визначення, оціночних ознак, вказівок на мету діяння. Норми інституту зловживання процесуальними правами не забезпечують

єдиної несуперечливої модальності повноважень суду щодо реагування на зловживання процесуальними правами.

Викладене дозволило М. М. Чабаненку дійти висновку, що інститут зловживання процесуальними правами у цивілістичному процесі є неявним, але суттєвим обмеженням принципів диспозитивності і змагальності; не відповідає вимогам правової визначеності, яка є органічним елементом принципу верховенства права; маючи декларовану мету запобігати зловживанню процесуальними правами з боку учасників процесу, створює сприятливі умови для зловживань і сваволі з боку суду [182, с. 76].

І. Журба, розкриваючи термін «зловживання процесуальними правами» виходить з умовного сприйняття суперечності дій з тією метою, якої хоче досягти особа, а також враховувати, що при досягненні цієї мети особа може перевищувати надані їй законодавством повноваження. Автор вважає, що в основі зловживання процесуальними правами, насамперед, лежить саме свідоме їх перевищення особою, зокрема, на звернення до суду з позовом. Проте юридично необізнані особи не здатні зловживати правом, оскільки їх правочини можуть відрізнятися некомпетентністю, що має враховуватися при розумінні сутності такого явища як зловживання правом. Тому при зверненні юридично необізнаної особи до неналежного суду або з необґрунтованим позовом тощо необхідно констатувати помилку, а не зловживання правом. При цьому, недоцільно намагатися довести, що цей варіант поведінки особи при зверненні до суду є зловживанням, оскільки навіть фахівці в сучасних умовах можуть помилитися з вибором виду судочинства через значну кількість спеціалізованих судів і відсутністю чіткої регламентації критеріїв їх компетенції (юрисдикції). Отже, кожний процесуальний обов'язок суб'єкта, який бере участь в розгляді справи мусить бути забезпечений певними санкціями, які мають застосовуватися судом за власною ініціативою або за клопотанням заінтересованих осіб [67, с. 103, 105].

На думку О. О. Кота, виокремлення зловживання процесуальними правами в самостійну категорію свідчить про наявність певних особливостей, дослідження яких має теоретичне й практичне значення. Специфіка цього явища полягає у тому, що воно існує в межах судового процесу, тобто має визначену процесуальну форму. З огляду на свій правовий статус суд обмежений у засобах реагування на прояви зловживання тільки тими процесуальними правами, що передбачені нормами процесуального законодавства. Навіть добросовісна особа буде використовувати всі можливі засоби для одержання перемоги у судовому процесі. За таких обставин питання про те, чи є дії учасника судового процесу у кожному конкретному випадку недобросовісними, здійснюються «на шкоду», чи вони вчиняються з дійсним наміром захистити свої права, набуває надзвичайно важливого значення і водночас доволі складне. Цей висновок підтверджується численними судовими рішеннями. Добросовісне здійснення особою свого цивільного права передбачає реалізацію правомочностей відповідного права з урахуванням інтересів інших учасників відносин, публічних інтересів держави тощо.

У цьому контексті дослідник вважає, що з точки зору логіки розвитку процесуального законодавства та його спрямованості на забезпечення права кожного на розгляд його справи упродовж розумного строку недобросовісна поведінка учасників процесу, зокрема невиконання покладених на останніх процесуальних обов'язків, вчинення дій, спрямованих на затягування розгляду справи судом, які формально не підпадають під критерії зловживання процесуальним правом, також має вважатися порушенням процесу і у зв'язку з цим суду мають бути надані дієві інструменти, спрямовані на недопущення або припинення вказаних дій недобросовісних учасників судового процесу.

Існують підстави вважати, що категорію «зловживання процесуальним правом» слід розглядати як складову частину ширшого поняття – «процесуальне правопорушення», розгляд якого виходить за межі предмета

нашого дослідження. Проте варто наголосити, що з практичної точки зору вкрай важливою є правильна кваліфікація дій учасників судового процесу в якості зловживання процесуальним правом або як іншого процесуального правопорушення, передусім для цілей правильного застосування відповідних процесуальних санкцій – установлених в процесуальних нормах наслідків, що настають за їх недодержання та порушення [84, с. 36, 37, 38, 44].

О. М. Кузнець дав визначення комплексного поняття «зловживання правами в цивільному та виконавчому процесі», під якими слід розуміти один із способів реалізації суб'єктами цивільних процесуальних і виконавчих процесуальних відносин їхніх матеріальних і (або) процесуальних прав усупереч правам та інтересам інших суб'єктів цих відносин і принципам справедливості, розумності, добросовісності з метою отримання додаткової моральної та (чи) матеріальної вигоди або спричинення шкоди іншій особі (особам).

Автор пише, що зловживання сторонами (кредитором і боржником) своїми правами або свідоме невиконання обов'язків боржником у матеріальних відносинах обумовлює подальшу можливість зловживання цими суб'єктами також і процесуальними правами в цивільному судочинстві та виконавчому провадженні, що має кваліфікуватись як системне зловживання правом. Системне зловживання правом – це тривале правопорушення, яке зводиться до використання правомочною особою своїх матеріальних і процесуальних прав для завдання матеріальної та моральної шкоди іншому суб'єкту матеріальних правовідносин з метою отримання максимальної вигоди;

О. М. Кузнець доводить, що системне зловживання правом зумовлено тим, що особа може одночасно пред'являти до суду декілька позовів, використовувати недосконалість норм як матеріального, так і процесуального права, зокрема цивільного та виконавчого, а також спиратися на активну «допомогу» уповноважених осіб чи їх бездіяльність або осіб, які мають сприяти розгляду справи, з метою недопустити настання для неї

несприятливих наслідків або завдати шкоди іншій особі. На його думку, наявність мінімального комплексу процесуальних прав та обов'язків, зокрема в осіб, які не беруть участь у справі, визначає потенційну можливість зловживання ними правами в інтересах інших осіб з метою отримання певної вигоди; наявність повного комплексу процесуальних прав та обов'язків, зокрема в осіб, які беруть участь у справі, у разі існування в них інтересу в остаточному рішенні суду зумовлює можливість їх системно зловживати правами для досягнення певної як матеріальної, так і процесуальної вигоди шляхом затягування розгляду справи тощо; наявність заінтересованості в остаточному рішенні суду зумовлює виникнення узгоджених дій із зловживання правами кількох осіб, які беруть участь у цивільному процесі (групові зловживання); лише досить висока юридична кваліфікація дає особам змогу грамотно зловживати процесуальними правами (судді, державні виконавці, адвокати).

Вчений обґрунтовує, що сукупність чи системність помилок позивача, зокрема залучення до справи неналежного відповідача, пред'явлення позову про відшкодування шкоди на суму значно більшу, ніж він здатен довести, а також зміна предмета чи підстав позову тощо, свідчить про дійсні наміри позивача, спрямовані на порушення прав та інтересів відповідача, і може розцінюватись як зловживання ним правами. Під час розгляду цивільної справи може мати місце домовленість сторони зі свідком або з іншими особами, які не беруть участь у справі, про давання завідомо неправдивих показань або висновків чи неналежне вчинення інших процесуальних дій. Тут не матиме місце зловживання правами з боку свідка або іншої особи, оскільки домінуватиме сприйняття такої поведінки як неналежне виконання обов'язку і вчинення злочину групою осіб. Окремим випадком зловживання правом може бути участь у цивільній справі адвоката, який не є фахівцем у певній галузі знань або якщо його правова кваліфікація значно нижча, ніж кваліфікація процесуального супротивника. У таких випадках він намагатиметься компенсувати відсутність кваліфікації за рахунок

правопорушень або шляхом зловживання правами, а іноді злочинних дій (пропозиція хабара судді, підроблення доказів тощо) [93, с. 3–5].

Д. Д. Луспеник зазначає, що під зловживанням процесуальними правами, як правило, розуміють не порушення судових актів, а односторонні недобросовісні дії сторін, наприклад, подання необґрунтованих клопотань, заяв тощо. Але заяви і клопотання сторін можуть впливати на хід судового розгляду тільки у тому разі, якщо вони санкціоновані судом. При цьому, і це важливо, якщо певна поведінка дозволена процесуальним законом, то немає жодних підстав розцінювати її як зловживання правом. Динаміка цивільного процесу зумовлена не тільки односторонніми діями суб'єктів процесу, а й юридичними актами суду, які санкціонують відповідні дії. Якщо дія сторони (наприклад, заявлення клопотання) не відповідає закону і є необґрунтованою, то вона не повинна бути дозволена судом. Не можна в такому разі застосовувати заходи юридичної відповідальності до особи, яка заявила клопотання, що під час розгляду виявилось необґрунтованим чи незаконним. Обов'язок суду в процесі – встановлювати законність і обґрунтованість процесуальних дій сторін і приймати рішення про дозвіл (санкціонування) відповідної дії. Суттєвим є й те, що нерідко суди позбавлені правової можливості протистояти зловживанням процесуальними правами через невдалі правові конструкції деяких норм цивільного процесуального законодавства.

З погляду цього автора, ЦПК не зміг повністю захистити суд від зловживання правом, що великою мірою залежить від недобросовісних сторін. Суд часто не може впливати на недобросовісну поведінку сторін, особливо «любителів від права», що дозволяє їм пред'являти до суду явно неправові вимоги, суттєво затягувати розгляд справи, перешкоджати прийняттю не вигідного для себе рішення та здійснювати інші протиправні дії. Звичайно, ідеальним виходом із цього становища, зазначає Д. Д. Луспеник, було б формулювання цивільних процесуальних норм таким чином, щоб виключити можливість зловживання правом, тобто ситуації,

коли право здійснюється у суперечності зі своїм призначенням. Для належного здійснення прав процесуальний закон встановлює порядок, способи і межі їх реалізації, зводячи їх тим самим у ранг процесуальних обов'язків. Кожному процесуальному праву кореспондує обов'язок дотримання порядку і меж його реалізації в цивільному процесі – це визнана властивість цивільного процесуального права. Цивільний процесуальний закон надає важливе значення формі здійснення процесуального права. Вирішальним під час оцінки дій особи є не те, яке право вона реалізує, а те, як вона його реалізує. Витоки такого підходу беруть початок із суворої регламентованості процесуальної діяльності.

І далі, дослідник відмічає, що незрозумілим є те, яким чином і хто має встановлювати недобросовісні цілі і мотиви поведінки особи у разі вчинення нібито правомірних процесуальних дій. Відомо, що в цивільному судочинстві діє презумпція добросовісності осіб, які реалізують свої процесуальні права, тобто, на перший погляд, діють правомірно. Інакше на суд було б покладено неможливе з практичної точки зору завдання із встановлення мотивів вчинення учасниками процесу тих чи інших начебто правомірних дій. Зрозуміло, що всі дії учасників процесу мають не лише за формою, а й за змістом відповідати цілям і завданням правосуддя та нормам права, тобто бути добросовісними. Але як довести протилежне у конкретній ситуації? Керуючись принципом диспозитивності, обов'язок довести недобросовісність дії особи має той, хто заявляє про таку недобросовісність. Хоча таке питання може бути винесене на обговорення і самим судом. У будь-якому разі зробити остаточний висновок про кваліфікацію поведінки суб'єкта як зловживання процесуальним правом і застосування відповідальності належить суду.

Проте арсенал заходів цивільної процесуальної відповідальності настільки невеликий, що дає змогу недобросовісним суб'єктам процесу безкарно тривалий час зловживати своїми процесуальними права на шкоду іншим учасникам. Для протидії цьому явищу слід віднайти в законі комплекс

заходів, які суд міг би у своїй діяльності застосовувати для нейтралізації та усунення з процесу можливих зловживань, які є нічим іншим, як правопорушенням. Отже, протидія зловживанням процесуальними правами є завданням публічного характеру, тобто завданням суду, хоча і учасники процесу можуть ініціювати питання про відповідальність осіб, які зловживають своїми правами. У зв'язку з наведеним цивільне процесуальне законодавство невідкладно потребує чіткої регламентації загального поняття «зловживання процесуальними правами», окремих складів зловживання, заходів відповідальності за недобросовісність, умов їх застосування [103, с. 151, 152, 153, 154, 170].

Г. Маруніч виділяє загальні ознаки зловживання цивільними процесуальними правами: це недобросовісна реалізація прав особами, які беруть участь у справі; така реалізація суперечить завданням цивільного судочинства; зловживання процесуальними правами спрямоване на порушення як публічних, так і приватних інтересів; воно може здійснюватися у вигляді дій або бездіяльності, як умисно, так і з необережності.

При цьому автор зазначає, що водночас затягування цивільного процесу має низку особливостей, які полягають у такому. Перш за все, якщо зловживання процесуальними правами здійснюється виключно особами, які беруть участь у справі, то коло суб'єктів затягування цивільного процесу є значно ширшим і охоплює також суд та інших учасників цивільного процесу (окрім судового розпорядника та особи, яка надає правову допомогу).

На її думку, затягування цивільного процесу є поняттям, суміжним із поняттям «зловживання цивільними процесуальними правами». Водночас між цими категоріями наявні відмінності, зокрема, що стосуються кола суб'єктів, мети здійснення, форми вини. Хоча поняття «затягування цивільного процесу» і «зловживання цивільними процесуальними правами» частково збігаються: зловживання процесуальними правами є одним зі способів затягування цивільного процесу. Водночас затягування цивільного процесу може: 1) здійснюватися суб'єктами, які не є суб'єктами зловживання

процесуальними правами (зокрема, судом); 2) здійснюватися внаслідок невиконання обов'язків, покладених на суб'єктів цивільного процесу; 3) мати місце з незалежних від волі суб'єктів цивільного процесу обставин [107, с. 15, 17].

Б. Колесников, під зловживанням цивільними процесуальними правами розуміє певні дії однієї зі сторін спору, що спрямовані на затягування строків розгляду справи, на спричинення додаткових необов'язкових, виходячи з матеріалів справи, витрат сторони, на вчинення стороною позасудових дій, які фактично свідчать про визнання позовних вимог, та/ або інших дій, що передбачені законом та/ або є такими, що на розсуд суду мають на меті створення перешкод здійсненню належного судочинства у конкретному спорі, тим самим перешкоджаючи доступу сторони до правосуддя та реалізації права на справедливий суд.

Сторони спору можуть клопотати про визнання певних дій іншого учасника справи такими, що мають ознаки зловживання цивільними процесуальними правами, та накладення передбаченого законом штрафу на такого учасника.

Уведені нововведення є досить доречними, але і вони не вільні від недоліків, зважаючи на включення найбільш поширених ситуацій зловживання цивільними процесуальними правами й одночасне обминання увагою більш складних способів здійснення зловживання (неявне зловживання (наприклад, зловживання відводом судді або подання декількох різних за змістом/предметом позовів стосовно одних і тих же правовідносин), а також те, що наразі судді недостатньою мірою застосовують вищезазначені статті [74, с. 25].

Т. Полянський до спільних ознак всіх різновидів зловживань належать такі:

– процесуальні зловживання відбуваються лише через формальне здійснення (реалізацію) суб'єктами їхніх юридичних прав чи обов'язків. Під формальною реалізацією тут розуміємо використання абстрактно

сформульованих приписів законодавства, що гарантують право на юридичний захист чи зобов'язують до певних дій у межах судового процесу. При цьому одночасно реалізуються інші нормативні приписи, які теж абстрактно та неоднозначно формулюють заборону зловживань правом;

– зловживання процесуальними правами чи обов'язками завжди є умисною поведінкою. Іншими словами, зловживачем не можна стати з необережності. Це положення є надзвичайно важливим для правильної кваліфікації поведінки як зловживання правом та для правильного доктринального розуміння змісту суб'єктивної сторони зловживання;

– унаслідок зловживання процесуальними правами чи обов'язками заподіюється шкода суспільним відносинам або ж створюється реальна загроза її настання. Соціально-шкідливий наслідок або реальна загроза його настання у результаті зловживання правом відображаються поняттям «шкода, та є тим юридичним фактом, який дає змогу компетентному органу (суду) визнати поведінку зловживача порушенням конкретних юридичних норм (позитивного права) чи принципів права (природного права). Тому правомірне, на перший погляд, здійснення права – з огляду на справжню мету відповідної поведінки зловживача та на її реальні наслідки – буде визнане судом правопорушенням.

Викладене дає підстави автору стверджувати, що якщо певна поведінка суб'єктів процесуальних відносин: а) прямо суперечить чітко сформульованим законодавчим нормам, б) не є умисною, в) в її результаті не заподіюється шкода протилежній стороні чи органам влади, – вона не є зловживанням правом. Сюди належать, зокрема, усі ті види, способи процесуальних «хитрощів», що дають можливість досвідченим правовим представникам максимально швидко і якісно захистити права чи представити інтереси клієнтів.

На думку Т. Полянського, однією з причин – можливо найвагомішою – значної актуалізації та поширення зловживання процесуальними правами й обов'язками є недосконалість відповідного чинного законодавства.

Юридичні засоби заборони процесуальних зловживань. У процесуальних правовідносинах заборона зловживання правом найчастіше здійснюється через заборону «недобросовісної» поведінки. Власне недобросовісна поведінка, порушення принципу «добросовісності» вважається зловживанням правом. Проте варто звернути увагу на очевидну невизначеність законодавця в питанні розуміння змісту понять «зловживання правом» та «недобросовісна поведінка». Саме через це нормативна заборона вказаних діянь є або занадто абстрактною, або ж вибірково-казуїстичною.

Можливості оптимізації юридичних засобів попередження процесуальних правозловживань. Зважаючи на викладене, Т. Полянський пропонує такі кроки для удосконалення нормативного юридичного врегулювання протидії процесуальним зловживанням правом: у кожному з процесуальних кодексів закріпити вимогу не просто про добросовісне здійснення процесуальних прав і обов'язків, а й: а) подати опис характерних ознак зловживання правом для кожної з процесуальних галузей та невиключний перелік можливих способів їх вчинення; б) установити юридичну відповідальність за такі діяння на будь-якому етапі відповідного процесу [125, с. 33, 35, 36, 37].

А. О. Ткачук обґрунтовує позицію, відповідно до якої, зловживання процесуальними правами у сучасному правозастосуванні має розглядатися в органічній єдності із правом на справедливий судовий розгляд, що передбачене п. 1 ст. 6 ЄКПЛ. У такому контексті зловживання окремими учасниками цивільного процесу своїми процесуальними правами полягає у створенні перешкод досягнення мети цивільного судочинства та реалізації особами, що беруть участь у справі, їх права на справедливий судовий розгляд.

Автор доводить, що аналіз практики ЄСПЛ дозволяє зробити висновок: питання зловживання процесуальними правами Європейським Судом прямо не розглядається через призму п. 1 ст. 6 ЄКПЛ, проте окремі процесуальні дії учасників цивільного процесу все ж таки можуть бути оцінені як

процесуальні зловживання в контексті права на справедливий судовий розгляд.

Процедурні засоби захисту від зловживань процесуальними правами складають систему передбачених цивільним процесуальним законодавством прав сторін та повноваження суду, які можуть бути ними використані, з метою попередження зловживання процесуальними правами або їх припинення. Серед них А. О. Ткачук пропонує виокремити: а) засоби захисту особистого характеру (обмежуючі або попередні накази та окрема ухвала) та б) власне процесуальні засоби (загальні засоби процесуальної форми та присічні засоби).

Дослідник розкриває зміст характеризуючих ознак зловживання процесуальними правами. При цьому всебічно та комплексно аналізує: а) наявність у особи процесуального права, що слід тлумачити широко у контексті наявності правосуб'єктності учасників цивільного судочинства; б) фіктивність процесуальних дій, що знаходить прояв у формальній відповідності реалізації процесуальних прав вимогам закону проте всупереч тій меті, з якою вони надані учасникам судочинства, а також здійснення їх всупереч загальним завданням та меті цивільного судочинства; в) неправомірність поведінки, що полягає у заподіянні шкоди зазначеними діями як інтересам правосуддя, так і правам та інтересам інших учасників справи.

А. О. Ткачук пропонує додаткові критерії класифікації зловживань процесуальними правами: 1) повторюваність (періодичність); 2) провадження цивільного судочинства, в межах якого має місце зловживання; 3) природа процесуального права, яким зловживає особа.

Принцип добросовісності у цивільному судочинстві автор розуміє у двох значеннях. У вузькому – як заборону зловживання цивільними процесуальними правами, і в широкому, відповідно до якого, окрім заборони зловживання процесуальними правами, до його змісту також включаються такі складові, як заборона суперечливої процесуальної поведінки

(процесуальний естопель); вимога добросовісного виконання процесуальних обов'язків; заборона чинити інші протиправні перешкоди у здійсненні правосуддя (наприклад, заборона введення суду в оману; заборона використання втрачених процесуальних правомочностей тощо).

Цитований автор вважає за доцільне введення спеціальної процедури – компенсаторного провадження, метою якого є надання справедливої компенсації за порушення розумності строку судового розгляду відповідно до міжнародних стандартів цивільного судочинства, закріплених у п. 1 ст. 6 та ст. 13 ЄКПЛ та практики ЄСПЛ з питань тлумачення та застосування зазначеної статті. Пропонується запровадити покладення на позивача обов'язку підтвердження дійсної заінтересованості у захисті свого порушеного, оспорюваного чи невизнаного права, свободи чи інтересу, а не подачі позову з метою, що суперечить завданням цивільного судочинства [165, с. 2–4].

Проведений нами навіть такий короткий огляд стану наукової розробленості проблеми зловживання цивільними процесуальними правами свідчить про важливість продовження вивчення поставлених питань та вдосконалення судових процедур у цій частині. Це особливо актуально в умовах, по суті, необмежених можливостей учасників судового процесу, витоки яких слід шукати в природі принципів змагальності та диспозитивності. Як наслідок потенційна можливість недобросовісної процесуальної поведінки. У зв'язку з цим залишаються відкритими питання, що пов'язані з характерними ознаками зловживання процесуальними правами, можливістю їх поділу на групи, законодавчою регламентацією.

Висновки до Розділу 1

1. Римські юристи з завидною точністю розробили основні поняття і категорії сучасного цивільного права і цивільного процесу, хоча вони тоді і не знали сучасного поділу права на матеріальне і процесуальне. Методологічно виправданим є погляд на проблему зловживання правами з позиції меж здійснення суб'єктивних цивільних прав.

2. В римському праві при визначенні процедури розгляду спорів вже акцентувалася увага на можливих недобросовісних діях учасників спору і способах протидії ним. Йдеться переважно про випадки безпідставного пред'явлення позову. Заходи відповідальності носили як майновий, так і немайновий характер.

3. Вітчизняні правові пам'ятки також не позбавлені згадки про випадки, які згодом стали деякими прообразами зловживання правом. Руська Правда, яка, як відомо, не знала класичного поділу на цивільний та кримінальний процеси, ще не містила поняття «зловживання правом».

4. Перша редакція Статутів Великого князівства Литовського містила обов'язки сторін особисто постати перед судом і довести справу до кінця, заборону на звернення до вищих судових інстанцій. Виділяються випадки безпідставного пред'явлення позову та навмисного неподання сторонами всіх доказів, за які наступала майнова відповідальність. Особливу увагу Статут Великого князівства Литовського приділив порядку виклику до суду відповідача, де як санкція за повторну його неявку передбачалося приведення до суду силою.

5. У 1566 році з'являється друга редакція Статутів Великого князівства Литовського, яка вже кваліфікувала неявку до суду без поважних причин як прояв неповаги до суду та спробу затягнути судовий розгляд. Так само пред'явлення безпідставних позовів викликало майнову відповідальність позивача. Процесуальним правопорушенням вважалося і введення суду в оману.

6. Остання редакція Статуту Великого князівства Литовського побачила світ 1588 року. У певному сенсі можна стверджувати, що цей законодавчий акт продовжив курс попередників на недопущення недобросовісної поведінки у судовому процесі та зловживання процесуальними правами.

Так само неявка до суду без поважних причин означала для винної сторони програш справи. За пред'явлення необґрунтованих позовів та фальсифікацію доказів винна сторона отримувала фізичне чи фінансове покарання. Статут Великого князівства Литовського наголосив і на обов'язках належної поведінки всіх учасників судового процесу для того, щоб розгляд будь-якої спірної справи відбувався без непотрібних сварок та затримок.

7. XVII–XVIII століття ознаменували собою боротьбу українського народу за свою державність та водночас необхідність кодифікації вітчизняного права та створення «Прав, за якими судиться малоросійський народ».

Негативні наслідки для сторін наступали у разі неявки їх до суду, причому для позивача це означало втрату права на позов. Щодо відповідача, який не з'явився на виклик до суду, йому повторно призначався день такої явки та на нього накладалися майнові та немайнові обтяження. Звільнення від відповідальності відповідача наступало лише у разі наявності поважних причин і подання відповідних доказів, а за їх відсутності власною присягою.

8. Принципових змін у галузі цивільного судочинства протягом наступного сторіччя проведено не було. Ця теза також застосовується і стосовно проблеми зловживань процесуальними правами. Лише в результаті відомої судової реформи і створення Статуту цивільного судочинства 1864 року знову проблематика, що розглядається, в тій чи іншій мірі стала обговорюватися на сторінках юридичної літератури.

В СЦС 1864 року основним заходом відповідальності відповідальність за недобросовісність сторін був штраф за безпідставний спір щодо підробки документа або несвоєчасне подання доказів.

9. У радянський період історії нашої держави проблема зловживання процесуальними правами набула зовсім іншого розвитку.

У перші роки функціонування радянської влади та створення соціалістичного правосуддя робляться спроби вирішення проблеми зловживання процесуальними правами. Зокрема законом спеціально обумовлюється обов'язок суду припиняти можливі зловживання цивільними процесуальними правами, спрямовані на затягування або затемнення судового процесу. Крім того, набуває розвитку категорія недобросовісного пред'явлення позову. Не можна і не відзначити у зв'язку з цим, передбачений в цивільному процесуальному законі того періоду загальний обов'язок сторін добросовісно користуватися своїми правами.

ЦПК УРСР 1963 року, що став підсумком проведення масштабних кодифікаційних робіт у сфері судоустрою та судочинства, не згадував про недобросовісну поведінку сторін при провадженні справи, зловживання та інші дії, незрівнянні з завданнями та цілями цивільного судочинства. При цьому у ст. 99 ЦПК УРСР також можна зустріти формулювання про обов'язок осіб, які беруть участь у справі добросовісно користуватися належними їм процесуальними правами.

10. Для сучасної України проблема зловживання цивільними процесуальними правами не лише не втратила своєї значущості, а й звучить навіть гостріше, ніж у попередні етапи розвитку судової влади та судочинства. Значне оновлення цивільного процесуального законодавства та розширення диспозитивних та змагальних правомочностей учасників справи актуалізує питання меж активної та правомірної поведінки сторін, відповідальності за порушення порядку здійснення цивільних процесуальних дій, можливих видів зловживань процесуальними правами та заходів протидії їм.

ЦПК України 2004 року закріплював обов'язок добросовісного користування особами, які беруть участь у справі своїми процесуальними правами та виконання процесуальних обов'язків.

ЦПК України у редакції 2017 року серед основних принципів (засад) цивільного процесу виокремлює принцип неприпустимості зловживання процесуальними правами.

11. Наука цивільного процесу у своєму безперервному розвитку пройшла складний шлях самовизначення та викристалізації основних об'єктів і предметів дослідження. Поява перших вітчизняних фундаментальних робіт з цивільного судочинства за часом співпала з проведенням судової реформи, яка зумовила необхідність створення окремої, особливої системи знань про суди та судочинство. У список розроблених на той час наукової проблематики можна включити, хоч і з певними застереженнями, і проблему зловживання процесуальними правами, яка також отримала певне своє висвітлення в численних законодавчих джерелах і матеріалах новітньої судової практики.

12. Радянський період розвитку науки цивільного процесуального права характеризується практично повною відмовою від вже накопиченого законодавчого досвіду та системних знань, спробами обґрунтувати та довести переваги нового ладу та соціалістичного правосуддя, що знайшло своє специфічне відображення у цивільній процесуальній формі здійснення прав та обов'язків. Ця теза цілком застосовна і щодо проблеми зловживання цивільними процесуальними правами.

Забувши минулі теоретичні розробки радянські вчені-процесуалісти піддавали гострій і нещадній критиці законодавство зарубіжних держав, що передбачало певні заходи боротьби з процесуальними правопорушеннями та недобросовісною процесуальною поведінкою. При цьому зовсім відмовитися від визнання існування у цивільному процесі такого явища як зловживання правом навіть за радянських часів було неможливо.

13. Сучасна цивілістична процесуальна наука до проблеми зловживань процесуальними правами підходить вже з більш ширших позицій. Дослідники відмічають важливість продовження вивчення поставлених питань та вдосконалення судових процедур у цій частині. Це особливо актуально в умовах, по суті, необмежених можливостей учасників судового процесу, витoki яких варто шукати в природі принципів змагальності та диспозитивності. Як наслідок потенційна можливість недобросовісної процесуальної поведінки. У зв'язку з цим актуальними є питання, що пов'язані з характерними ознаками зловживання процесуальними правами, можливістю їх поділу на групи, законодавчою регламентацією.

РОЗДІЛ 2

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ДОКТРИНИ ПРИНЦИПУ НЕПРИПУСТИМОСТІ ЗЛОВЖИВАННЯ ЦИВІЛЬНИМИ ПРОЦЕСУАЛЬНИМИ ПРАВАМИ

2.1 Добросовісність як концептуальна основа принципу неприпустимості зловживання цивільними процесуальними правами

Однією з сучасних та прикметних тенденцій розвитку цивільного процесуального законодавства та правової думки є зростаюче використання понятійно-категоріального апарату, не властивого юридичній науці. Зокрема, йдеться про те, що на ниві правознавства та особливо у сфері судової юрисдикції, стали все частіше застосовуватися поняття та категорії, що належать в силу своєї природи до сфери етики, моралі та моральності. Такою категорією, з нашого погляду, є й категорія добросовісності, яку правомірно розглядати як неодмінну умову реалізації цивільних процесуальних прав і обов'язків.

У спеціальній юридичній літературі вже зверталася увага на можливість використання у цивільному процесуальному законі понять, що мають моральний чи скоріш, морально-юридичний зміст [180, с. 141]. К. С. Юдельсон свого часу небезпідставно зазначав, що норма закону про те, що сторони зобов'язані добросовісно користуватися всіма процесуальними правами, що їм належать, точно визначає відносини між сторонами і судом у цивільному процесі. Закон виходить з того, що права в галузі доказування надані сторонам для того, щоб у спільній роботі з судом та під його безпосереднім керівництвом домогтися встановлення матеріальної правди у справі [189, с. 424, 433]. Про співвідношення норм цивільного процесуального права та норм моралі писала у своїх роботах і Н. О. Чечина [184, с. 275–286].

Сьогодні, ЦПК України, дотримуючись вітчизняної законотворчої традиції, так само закріплює обов'язок учасників судового процесу добросовісно користуватися процесуальними правами. З огляду на нову редакцію ст. 2 ЦПК України, яка передбачає перелік основних засад цивільного судочинства та тісний взаємозв'язок добросовісної поведінки та поведінки, спрямованої на зловживання процесуальними правами, є суттєві передумови для постановки питання про наявність у цивільному судочинстві принципу добросовісності. Втім, ця теза не є принципово новою для цивілістичної процесуальної теорії та практики.

Дослідники знаходять витoki добросовісності у римському праві, у якому терміном «fides» позначалася власна чесність і довіру до чужої чесності, вірність цьому слову, моральний обов'язок всіх людей виконувати своє зобов'язання [190, с. 136].

Певний розвиток категорія недобросовісності набула вже в період становлення цивільної процесуальної науки та у зв'язку з появою нових правил цивільного судочинства.

Як відмічають вчені-процесуалісти, погляд на змагальну засаду як на логічне продовження цивільно-правової диспозитивності призвів до висновку, що свобода сторін має визначальне значення у відправленні правосуддя, і будь-яка перешкода, вчинена на їхньому шляху, позначиться негативно на ході судового процесу. Статут цивільного судочинства 1864 року у своїх положеннях послідовно відобразив цю ідею. Загальне правило про неприпустимість зловживання процесуальними правами передбачено не було, а згадувалося лише про окремі негативні наслідки для недобросовісної особи.

Подібний стан речей був повсюдним явищем того часу [43, с. 45, 46, 47]. За свідченням А. О. Ткачук, центральне місце у тогочасній дискусії щодо недобросовісності поведінки відводилося так званому «праву сторін на брехню», тобто мова йде про проблему допустимості повідомлення суду неправдивої інформації сторонами або неповідомлення ними відомих їм

відомостей під час відправлення правосуддя у цивільних справах [165, с. 48, 49].

Коротка історіографія аналізованого питання показує, що проблема добросовісності властива кожній із історичних епох розвитку форм цивільного процесу, що виділяються. Навіть у світлі судових реформ минулого, так і не було вироблено ефективних процесуальних засобів боротьби з недобросовісною поведінкою. Одне із фрагментарних рішень продемонстрував австрійський законодавець у своєму Статуті цивільного судочинства 1895 року, який встановив вимоги до учасників процесу говорити правду, а також заходи захисту від будь-яких проявів, спрямованих на штучне затягування судового процесу [43, с. 45, 46, 47].

Вже за радянських часів, аналізуючи конституційні засади цивільного судочинства, В. М. Семенов виділяв принцип правдивості та добросовісної поведінки у процесі учасників справи. Моральною основою аналізованого принципу, вчений вважав добросовісність сторін та інших учасників справи, що створює атмосферу співробітництва їх із судом.

Найважливішою процесуальною гарантією належного здійснення цього принципу є, на думку автора, процесуальна активність суду і обов'язок суду, що впливає з нього, чітко і повно роз'яснити учасникам процесу їх процесуальні права та обов'язки, попередити про наслідки неналежного використання процесуальних прав та невиконання процесуальних обов'язків [155, с. 99, 100].

У сучасній процесуальній доктрині продовжується розгляд добросовісності як принципу.

А. О. Ткачук, відзначаючи плідність проведених досліджень добросовісності як цивільного процесуального обов'язку, все ж таки вважає, що акцент має бути зроблений саме на розумінні добросовісності як загального принципу права, який має свої особливості у цивільному судочинстві.

У зв'язку із зазначеним, на думку А. О. Ткачук, можна говорити про двоаспектне розуміння принципу добросовісності у цивільному судочинстві: вузьке та широке. Відповідно до першого підходу принцип добросовісності у цивільному процесуальному праві фактично зводиться до заборони зловживання процесуальними правами. Поряд із цим, такий підхід не дозволяє системно дослідити всі випадки недобросовісної поведінки сторін у цивільному судочинстві з метою протидії останній, а, отже, вбачається за доцільне звернути більш прискіпливу увагу на дослідження широкого аспекту принципу добросовісності у цивільному процесуальному праві, відповідно до якого, окрім заборони зловживання процесуальними правами, до змісту цього принципу входять і інші елементи: заборона суперечливої процесуальної поведінки (процесуальний естопель); вимога добросовісного виконання процесуальних обов'язків; заборона чинити інші протиправні перешкоди у здійсненні правосуддя (наприклад, заборона введення суду в оману; заборона використання втрачених процесуальних правомочностей тощо) [165, с. 3, 4, 37, 38, 39, 40, 41].

Як бачимо, у сучасних умовах актуалізуються дослідження категорії добросовісності в цивільному судочинстві. Йдеться навіть не так про те, щоб надати цій категорії якість принципу, хоча слід повторитися, що певні нормативні підстави для цього є. Будь-які спроби всебічної нормативної регламентації явища, що розглядається, неминуче стикається з необхідністю різноаспектного його аналізу, а саме: як категорії, що має, передусім, моральний зміст. І лише включення до тексту цивільного процесуального закону надає їй певного юридичного змісту; як категорії, яка зумовлює належне здійснення цивільних процесуальних прав; як категорії, що має характер юридичного обов'язку [190, с. 140, 141].

Тепер перейдемо до традиційного розгляду добросовісності як цивільного процесуального обов'язку. Як зазначає М. М. Ясинок, саме процесуальні обов'язки відіграють роль процесуального локомотива, який і психологічно, і юридично впливає на учасників цивільного процесу, на

предмет вчасного, послідовного, логічного виконання процесуальних дій з метою досягнення того блага на яке сподіваються сторони, 3-і особи в частині відсутності порушень їх прав, і навіть суд, оскільки для суду об'єктом є не те матеріальне чи нематеріальне благо, яке характерне для сторін, а процесуальне благо, яке полягає у законності, обґрунтованості та стабільності судового рішення [115, с. 7].

Розуміння юридичної сутності цивільного процесуального обов'язку має ґрунтуватися на її найбільш типових ознаках.

1. Цивільний процесуальний обов'язок встановлюється нормами цивільного процесуального права.

2. Адресатами цивільного процесуального обов'язку є всі суб'єкти цивільних процесуальних правовідносин.

3. Учасники цивільного судочинства несуть цивільні процесуальні обов'язки на всіх стадіях процесу та у всіх видах цивільного судочинства.

4. За невиконання цивільних процесуальних обов'язків настають несприятливі наслідки, передбачені законодавством про цивільне судочинство у вигляді заходів цивільної процесуальної відповідальності та інших заходів цивільного процесуального примусу [190, с. 154, 155].

Здається, що категорія добросовісності відповідає всім переліченим вище ознакам цивільного процесуального обов'язку.

Я. Я. Мельник і М. Б. Мельник, добросовісність разом з добровільністю розглядають як необхідні умови, яка характеризують якість та своєчасність виконання цивільних процесуальних обов'язків. Вони, як правило, відображається через усвідомлення можливості та необхідності виконання цивільного процесуального обов'язку, в результаті чого виникає необхідність до активних чи пасивних дій, після чого настає юридичний факт. Тому можливо стверджувати, що добросовісність та добровільність як умови виконання побудовані на психолого-правовій основі в реалізації цивільних процесуальних обов'язків.

На думку цитованих авторів, добросовісне користування своїми процесуальними правами означає, що особа досягає захисту своїх прав, використовуючи процесуальні засоби за їх безпосереднім призначенням, що виражається у добросовісному виконанні свого обов'язку щодо використання процесуальних засобів за їх призначенням. І не тільки у цьому, а й у повазі до прав інших осіб.

Варто також звернути увагу на те, що добросовісність у цивільному процесуальному праві сприймається по-різному, однак у кінцевому результаті має спільну мету та наслідок, а саме – досягнення завдяки чітко встановленій законом поведінці необхідного та бажаного результату від реалізації обов'язку учасником цивільного процесу, тобто виконання як факт. Тому категорія добросовісності є передумовою, баластом реалізації цивільних процесуальних обов'язків. Одночасно відмітимо, що ця категорія не чужа й для суду, де, суд (суддя) оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному, об'єктивному та безпосередньому дослідженні наявних у справі доказів». Отже, внутрішнє переконання включає шляхи дослідження доказів, які зумовлені послідовністю та алгоритмічним зв'язком необхідності вчинення (виконання) певних дій: «всебічний, повний, об'єктивний» [115, с. 169, 170, 171, 172].

2.2 Принцип неприпустимості зловживання цивільними процесуальними правами та суміжні правові категорії

Для точнішого відображення всіх істотних ознак поняття «зловживання процесуальними правами» правомірним вбачається постановка питання щодо його співвідношення з суміжними правовими поняттями та категоріями.

Це тим більше є важливим в умовах цивілістичної процесуальної доктрини, що часто ототожнює два різних за своїм змістом поняття – «цивільне процесуальне правопорушення» і «зловживання цивільними процесуальними правами». Підставу для такого ототожнення нерідко дає і вітчизняний законодавець, який використовує різного роду термінологію. Вочевидь, що застосування тієї чи іншої граматичної конструкції не може бути довільною. Кожен із аналізованих термінів повинен мати свій специфічний зміст.

У цьому плані, питання співвідношення понять, що розглядаються, мають першорядне значення. Правове явище повинно мати свою форму та зміст. Не може бути двох форм вираження одного й того самого правового явища. Стосовно проблеми зловживання цивільними процесуальними правами ця теза має особливе значення.

Вихідною тезою для вирішення поставленого питання є вивчення природи цивільного процесуального правопорушення. Зазначимо, що у цивільній процесуальній науці дослідження сутності процесуальних правопорушень ще не призвело до формулювання теоретичних положень та висновків, які мають концептуально завершений характер. Разом з тим, з'ясування дійсного співвідношення категорій цивільного процесуального правопорушення та зловживання цивільними процесуальними правами з погляду заходів цивільної процесуальної відповідальності є важливим у теоретичному та практичному плані. Це дасть змогу законодавцю виділяти як правові норми, що регулюють відповідальність за порушення порядку в суді,

так і норми, що закріплюють відповідальність за недобросовісну процесуальну поведінку.

Звернемося до поняття цивільного процесуального правопорушення. Зауважимо, що загальнотеоретичні розробки цього поняття є необхідною методологічною базою нашого дослідження.

Н. О. Чечина, будучи послідовним прихильником виділення як самостійної цивільної процесуальної відповідальності, в одній зі своїх робіт писала про те, що обов'язок нести процесуальну відповідальність виникає в учасника процесу з моменту порушення ним вимог процесуальної норми, тобто з моменту правопорушення.

На думку цього дослідника, правопорушення викликає реакцію, тобто за ним слідує відповідальність. Юридичною підставою застосування цивільної процесуальної відповідальності є норми процесуального права, що передбачають як обов'язок (у диспозиції), порушення якого становить правопорушення, так і міру відповідальності (у санкції) за порушення відповідного правового обов'язку. Цивільна процесуальна відповідальність можлива лише на підставі закону, в межах, ним встановлених, та за умови дотримання процесуальних гарантій законності та обґрунтованості такої відповідальності [185, с. 622, 623, 625, 626].

А. В. Юдін у своєму дослідженні цивільного процесуального правопорушення та відповідальності зазначив, що у визначенні Н. О. Чечиною розкриваються основні риси досліджуваної категорії. І додав, що цивільне процесуальне правопорушення є, по суті, дефектним юридичним фактом у сфері цивільного процесуального права [190, с. 210, 211].

О. Г. Новіков, цивільне процесуальне правопорушення пропонує розглядати одночасно як невиконання цивільного процесуального обов'язку та зловживання суб'єктивними процесуальними правами. Тобто, автор акцентує увагу на недобросовісному здійсненні цивільних процесуальних прав [110, с. 19–24].

А. О. Ткачук, наголошує на неприцяманності цивільному судочинству інституту цивільної процесуальної відповідальності [165, с. 56, 57].

В. В. Молчанов, описуючи дискусію щодо цивільної процесуальної відповідальності, як загальну тезу зазначив, що однією з підстав виділення юридичної відповідальності є наявність правопорушення. Тому логічно, виділяючи цивільну процесуальну відповідальність, виходити з того, чи існує цивільне процесуальне правопорушення з усіма характерними для нього ознаками: вина, шкода, протиправність, суспільна небезпека.

Звертаючись до інших ознак цієї категорії, автор підкреслив, що юридична відповідальність поза сумнівом пов'язана з заходами державного примусу. Але є принципово неправильним ототожнювати обов'язковість вказівок суду для учасників судового процесу з заходами державного примусу, а здійснювані судом дії, які пов'язані з настанням процесуальних наслідків, із заходами відповідальності. В. В. Молчанов вважає, що в цих випадках необхідно говорити про заходи процесуального захисту, якими забезпечується нормальний рух процесу, охороняються та відновлюються права осіб, які беруть участь у справі.

Зрештою, це призводить дослідника до висновку про те, що немає достатніх підстав для постановки питання про цивільну процесуальну відповідальність як самостійний вид юридичної відповідальності. Як додаткову аргументацію наводиться приклад, коли позивачу відмовляють у прийнятті позовної заяви або повертають її, залишають заяву без руху. Якщо це процесуальні наслідки є заходами цивільної процесуальної відповідальності, чому задається питанням В. В. Молчанов, закон передбачає повернення сплаченого судового збору? [40, с. 201, 203, 204, 205, 207].

Вважаємо, що цитований автор зайво категоричний у своїх судженнях. Не важко помітити, що зазначеними наслідками (діями) держава карає правопорушника. Воно відмовляє йому у розгляді його правових вимог, відмовляє у здійсненні правосуддя, яке несумісне з будь-якими правопорушеннями. У цьому, мабуть, і полягає сутність цивільної

процесуальної відповідальності, яка не завжди може мати фінансовий характер, тобто полягати у грошовому обтяженні правопорушника.

Крім того, було б вкрай нелогічно та помилково, відмовляючи правопорушнику у доступі до правосуддя, накладати на нього ще й штрафні санкції. Адже не можна ж притягувати двічі до відповідальності за скоєння одного й того самого правопорушення. Це аксіома. Саме ці обставини і не беруться до уваги В. В. Молчановим, коли він розмірковує про цивільну процесуальну відповідальність.

Деякі дослідники вважають, що відступ від обов'язкової поведінки, передбаченої цивільним процесуальним законом, є правопорушенням. Об'єктом цього правопорушення є правопорядок у сфері цивільного судочинства. Цивільні процесуальні правопорушення зумовлюють застосування санкцій, тобто, можливість застосування державного примусу. Думка про те, що цивільні процесуальні обов'язки анітрохи не забезпечуються санкціями, обумовлена, з одного боку, недостатньою розробленістю самого поняття цивільних процесуальних обов'язків, з іншого, – особливостями обраного законодавцем способу взаємозв'язку санкцій із процесуальними приписами (правилами, що зобов'язують) [27, с. 50].

Аналізуючи сутність цивільного процесуального правопорушення з позиції його юридичного змісту, хрестоматійною вже є теза про порушення норм цивільного процесуального права. Справді, суб'єкти цивільних процесуальних правовідносин наділені як процесуальними правами, але й на них покладаються і процесуальні обов'язки. Іншими словами, процесуальну поведінку суб'єктів цивільного процесу у разі невиконання ними своїх процесуальних обов'язків можна кваліфікувати вже як протиправну.

Хоча варто особливо наголосити, враховуючи положення вітчизняного цивільного процесуального законодавства, що визнання такої поведінки протиправною не завжди тягне за собою застосування заходів цивільної процесуальної відповідальності. Справа все в тому, що специфіка цивільного

процесуального законодавства полягає в тому, що не кожна цивільна процесуальна норма має санкцію. Цивільні процесуальні норми за своєю природою, передусім, норми, які дозволяють, а не забороняють. Вони лише регулюють цивільну процесуальну діяльність суду та учасників судового процесу і, як правило, не містять вказівки на настання несприятливих процесуальних наслідків за їх недотримання.

Наприклад, законодавець об'єднав у рамках однієї статті положення про добросовісну процесуальну поведінку та вперше навів випадки, коли дії учасників судового процесу можуть бути визнані судом зловживанням цивільними процесуальними правами. Санкція за зловживання правом – зрозуміла, а які наслідки за недобросовісне здійснення своїх прав. Навряд чи така поведінка завжди охоплюється переліченими у законі випадками зловживання правом. Звісно ж, що процесуальна недобросовісність як явище набагато ширше законодавчих положень про неприпустимість зловживання цивільними процесуальними правами.

При цьому слід зазначити, що ряд цивільних процесуальних норм прямо вказують на настання несприятливих наслідків за невиконання процесуальних обов'язків чи правил (статті 143, 145, 146, 147 ЦПК України).

Як бачимо, не так часто цивільні процесуальні норми мають класичну структуру: гіпотезу, диспозицію та санкцію. При цьому навіть ті правові норми, які закріплюють заходи відповідальності, не є процесуальними за своєю суттю, вони переважно мають адміністративно-правову природу (штраф, попередження, видалення із зали судового засідання). Здається, що для правозастосування все ж таки кращими будуть законодавчі підходи, що регламентують не тільки правила процесуальної поведінки, а й закріплюють санкції (несприятливі наслідки) за здійснення неправомірної цивільної процесуальної діяльності.

Цивільні процесуальні правопорушення можуть здійснюватися різними суб'єктами, проте в межах цього дисертаційного дослідження ми зупинимося лише на учасниках справи, з огляду на їх матеріально-правову зацікавленість

у результаті справи та можливість своїми діями впливати на перебіг процесу (диспозитивні правомочності).

Звичайно, варто враховувати, що такий вплив може мати як правомірний і добросовісний характер, коли учасники справи реалізують належні їм процесуальні права відповідно до завдань цивільного судочинства, так і неправомірний. Це відбувається у разі зловживання цивільними процесуальними правами.

Правильно відзначають сучасні дослідники, більшість обов'язків осіб, які беруть участь у справі належать до порядку та форм реалізації їхніх процесуальних прав, тому найшкідливішим і найпоширенішим цивільним процесуальним правопорушенням осіб, які беруть участь у справі, є зловживання процесуальними правами. У зв'язку з тим, що зловживання правом характеризується порочністю мети суб'єкта-правовласника і відноситься до суб'єктивної (внутрішньої) сторони складу правопорушення, встановлення та доведення якої пов'язане зі значними труднощами, цей різновид цивільних процесуальних правопорушень відрізняється високою латентністю [190, с. 215].

Можна погодитись з висловленою точкою зору. Цивільне процесуальне правопорушення, вчинене у формі зловживання правом, завдає найбільшу шкоду правосуддю, а з практичної точки зору, труднощі його виявлення і обґрунтування, дають підстави говорити про високу латентність здійснюваних дій.

Для кваліфікації процесуальної поведінки як цивільного процесуального правопорушення необхідна, виходячи з традиційних загальнотеоретичних уявлень про сутність будь-якого з правопорушень, сукупність наступних умов: 1) дія або бездіяльність; 2) протиправність поведінки; 3) винна поведінка; 4) заподіяння шкоди.

Для формулювання дефініції поняття, що розглядається, має першорядне значення вказівка на те, що в основі будь-якого цивільного процесуального порушення – відступ від вимог цивільного процесуального

закону і насамперед, у частині добросовісного використання учасниками судового процесу належних їм прав. Втім, категорія добросовісності має оціночний характер, що зумовлює певний суддівський розсуд у питаннях кваліфікації процесуальної поведінки як недобросовісної, а значить протиправної та неправомірної.

Загальним орієнтиром щодо критеріїв чи меж визнання процесуальної поведінки учасника справи як правомірної, можуть бути завдання й мета цивільного судочинства. Враховуючи цю законодавчу норму, можна порушувати питання про те, що інтереси суду та добросовісного учасника справи багато в чому тотожні. Суд та учасники справи однаково зацікавлені у справедливому, неупередженому та своєчасному розгляді та вирішенні цивільної справи. В іншому випадку, якщо цивільна процесуальна діяльність здійснюється з метою несумісних зі справедливим і своєчасним розглядом справи, наприклад, затягнути розгляд спору, є підстави вважати, що ця діяльність має ознаки недобросовісної та протиправної процесуальної поведінки.

Крім того, при характеристики процесуальної поведінки з точки зору її добросовісності та протиправності, необхідно брати до уваги і законодавчі склади зловживань цивільними процесуальними правами.

Наступна ознака поняття пов'язана з тим, що зазвичай цивільне процесуальне правопорушення в якості свого об'єкта зазіхає на інтереси правосуддя та учасників судового процесу. При цьому не можна говорити про те, які інтереси більше страждають від цивільного процесуального порушення. Окреслюється такий взаємозв'язок: порушуючи цивільний процесуальний закон, цим порушуються інтереси правосуддя та інтереси іншого учасників судового процесу. Цивільне процесуальне правопорушення спричиняє зміни законного порядку здійснення цивільного судочинства, наслідки якого негативно впливають (шкода) на інтереси та подальшу діяльність учасників справи.

Цивільне процесуальне правопорушення тягне за собою застосування до винної особи заходів державного примусу. Йдеться про застосування заходів захисту та цивільної процесуальної відповідальності. Без їх застосування неможливо кваліфікувати недобросовісну та протиправну цивільну процесуальну діяльність як таку, що підпадає під ознаки цивільного процесуального правопорушення. Втім, існування цивільної процесуальної відповідальності як самостійного виду юридичної відповідальності і наявність цивільного процесуального правопорушення нерідко піддається сумніву. При цьому аргументація такої позиції здебільшого зводиться до наступного.

Дослідники запитують, чим відрізняється порушення порядку в залі суду від інших порушень порядку в публічних місцях? Не знаходячи суттєвих відмінностей, вчені вважають, що відповідальність за порушення порядку у залі суду за своїм характером є адміністративно-правовою [26, с. 32]. І далі, заходами адміністративної відповідальності та захисту охороняються як цивільні процесуальні обов'язки, і загальні громадські обов'язки щодо дотримання громадського порядку, порядку управління, обов'язок коритися законним розпорядженням органів структури державної влади, тобто адміністративні обов'язки. Порушення цивільного процесуального (або загального публічного обов'язку) тягне за собою виникнення охоронного адміністративно-процесуального правовідношення, яке розвивається, насамперед, за стадіями, характерними для провадження про відповідальність [111, с. 100, 101].

На думку авторів, множення видів юридичної відповідальності не є цілком обґрунтованим. Адже втрачаються на увазі сутнісні, загальні риси різних «видів» юридичної відповідальності. Найчастіше галузь права встановлює заходи відповідальності, а правові норми, які закріплюють гарантії під час здійснення цих заходів відповідальності закріплені у галузі права, предмет якої має високу ступінь спільності. Буває так, що одні й самі норми про відповідальність з незначними особливостями закріплені у

суміжних, але однаково самостійних галузях права, і виділяти у такому разі самостійні види відповідальності, отже, йти проти спільності правового регулювання.

Крім того, цивільна процесуальна відповідальність не можлива також за наступною підставою. Навіть якщо у складі процесуального закону є норма про відповідальність, то характер обтяження завжди залишатиметься матеріально-правовим, адже зазнає негативних наслідків суб'єктивне матеріальне право порушника. Так, процесуальні штрафи негативно впливають на майнову сферу особи. Щоб говорити про цивільну процесуальну відповідальність, необхідно створити таку конструкцію відповідальності, в якій особа остаточно б позбавлялася цивільного процесуального права, але при цьому не позбавлялася б матеріального права. Однак це неможливо, оскільки саме матеріальне право стає лише фікцією при усуненні процесуального механізму його забезпечення та захисту, отже, і воно усувається. Будь-яка юридична відповідальність матиме неминуче матеріально-правовий характер.

Тому правомірним і вартим уваги є виділення категорії «відповідальність у цивільному судочинстві». Заходи юридичної відповідальності, що реалізуються у цивільному судочинстві, мають різну галузеву належність і відносяться до тих галузей права, які так чи інакше обслуговують цивільний процес [112, с. 575–585].

Вважаємо, що представлена позиція не повною мірою характеризує правову природу поняття, що розглядається. Необхідно брати до уваги межі реалізації суб'єктивного цивільного процесуального права. У цьому плані стає очевидним, що матеріальне право, навіть у разі вчинення учасником справи цивільного процесуального правопорушення, залишається, власне, незмінним. Воно не зазнає жодної модифікації.

Звернення до суду за судовим захистом обумовлює наявність принаймні кількох ключових факторів: постановку питання про правомірність заявлених у суді правових вимог сторони та добросовісне

використання процесуальних прав під час розгляду та вирішення судом цивільної справи. При цивільному процесуальному правопорушенні йдеться про порушення норм цивільного процесуального права. Ці норми встановлюють порядок провадження у цивільній справі, тобто процесуальну складову судового захисту. Проте саме матеріальне право жодних змін не зазнає.

Зокрема, суд залишає позовну заяву без розгляду у разі неявки особи на судові засідання. Це міра цивільної процесуальної відповідальності, спрямована на захист інтересів правосуддя та протилежної сторони. При цьому, цивільний процесуальний закон не забороняє повторне звернення до суду з аналогічними правовими вимогами. Таким чином, немає достатніх підстав для такого категоричного твердження про те, що при настанні несприятливих наслідків процесуального характеру втрачається можливість використання і процесуального та матеріального права.

Говорячи про винність як ознаку цивільного процесуального правопорушення, варто зазначити, що дії, які порушують закон – завжди винні дії. Цивільне процесуальне правопорушення здійснюється, зазвичай, у вигляді умислу чи необережності. При цьому стосовно цивільних процесуальних зловживань ознака винності має свої суттєві особливості. Це викликано тим, що в цьому випадку неможливо механічно віднести винність до протиправної процесуальної поведінки. У разі зловживання правом ця неправомірна процесуальна діяльність маскується під виглядом правомірної реалізації суб'єктивних прав. Тобто, зовні процесуальна поведінка учасника справи виглядає цілком законною та правомірною. Проте у його намірах використати положення закону у своїх корисливих цілях. У зв'язку з цим, категорія вини набуває певних особливостей. Цілком допустимим є аналіз цивільної процесуальної діяльності (і встановлення винності учасника справи) крізь призму вимог ЦПК України щодо добросовісного використання цивільних процесуальних прав. Ця теза вже знайшла підтвердження і в сучасній юридичній літературі [193, с. 108].

Як бачимо, цивільному процесуальному правопорушенню притаманні ті самі загальні риси, які має будь-який з видів правопорушень. Це дає підстави говорити про цю категорію з позиції її самостійності, що відповідає особливостям цивільних процесуальних правовідносин.

Законодавець вперше виділяє главу про заходи процесуального примусу та визначає низку правопорушень. У цивілістичній доктрині законодавча концепція заходів процесуального примусу вже піддавалася обґрунтованій критиці.

Дослідники поставили питання: чи є вказані дії заходами процесуальної відповідальності? Фактично адміністративну сутність мають перелічені в ЦПК України заходи цивільної процесуальної відповідальності. Видалення із залу судового засідання є запобіжним заходом, оскільки порушувати порядок в залі судового засідання видалена особа вже не зможе. Привід свідка – це превентивний захід, тому що отримані від нього показання можуть відіграти важливу роль у правильному оцінюванні судом правового спору [164, с. 208, 209].

Дійсно, вивчення кола суб'єктів, складів правопорушення та їхньої природи призводить до висновку про адміністративно-правову природу більшості заходів процесуального примусу, які застосовуються у цивільному судочинстві. Законодавчі положення, що розглядаються, ще раз свідчать про те, що зловживання процесуальним правом пов'язується з недобросовісною процесуальною поведінкою. Це окреме цивільне процесуальне порушення, передбачене нормами цивільного процесуального законодавства.

2.3 Принцип неприпустимості зловживання цивільними процесуальними правами: сутність та основоположні ознаки

У цивілістичній доктрині проблема зловживання правом і сьогодні належить до актуальних. Дискусії стосуються, власне, правомірності постановки питання зловживання цивільними правами і виявлення всіх ознак поняття.

Не можна не відзначити, що низка авторів виступила категорично проти виділення категорії «зловживання правом». Вони вважали, що дії, які зазвичай підпадають під характеристику зловживання правом насправді відбуваються за межами права [3, с. 427].

Вбачаючи в цьому недосконалість цивільного законодавства [154, с. 10], вчені, проте, дотримувалися тієї позиції, що має йтися не про зловживання правом, а про порушення меж здійснення суб'єктивного права [31, с. 52]. Інша група вчених вважала за можливе використання терміна «зловживання правом» проте лише з метою доктринального його осмислення. Включення ж поняття, що розглядається, в законодавчі акти правознавці вважали зайвим, аргументуючи це тим, що питання настання юридичної відповідальності за зловживання суб'єктивним матеріальним правом вичерпним чином врегульовані нормами цивільного законодавства про договірну відповідальність [34, с. 60].

І все-таки, незважаючи на подекуди полярні точки зору, більшість дослідників цивільного права визнавали існування проблеми зловживання правом та необхідність її всебічної наукової розробки [114, с. 32]. Визначення особливостей сутності зловживання правом є сьогодні фундаментальною міжгалузевою проблемою юридичної науки [190, с. 505].

Теоретичні дослідження проблеми зловживання цивільними процесуальними правами ґрунтуються на тих самих методологічних тезах.

Одним із перших у науці цивільного процесу до проблемних аспектів зловживань процесуальними правами звернувся Є. В. Васьковський.

Аналізуючи природу зловживань правом, учений наголошував, що це неприпустиме здійснення права, мета якого спрямована проти правильного та своєчасного розгляду та вирішення цивільної справи або на створення вкрай несправедливих наслідків для протилежної сторони [28, с. 677].

Слідом за Є. В. Васьковським, сучасні вчені-процесуалісти розглядають зловживання процесуальними правами як неприпустиму процесуальну поведінку, яка звернена проти правильного та своєчасного вирішення цивільної справи, рівноправності її учасників, а також веде до настання несприятливих наслідків для протилежної сторони [42, с. 9].

К. С. Юдельсон, вивчаючи проблему доказування у цивільному процесі, наголошував на можливості сторін зловживати процесуальними правами, особливо у сфері доказування. Такі процесуальні дії спрямовані на отримання сприятливого собі судового рішення і не пов'язані з пошуком матеріальної правди у справі. Вони перешкоджають винесенню судом справедливого та законного судового рішення [189, с. 424, 425, 426, 427].

Правознавці наголошують на значних труднощах розробки єдиного поняття зловживання процесуальними правами. Багато країн так і не виробили чітких критеріїв віднесення процесуальних дій до зловживань. Це обумовлено використанням безлічі понять і категорій, які мають оціночний характер. Наприклад, законодавці деяких країн використовують таку термінологію: недобросовісна процесуальна поведінка, недобра воля, неправомірنا поведінка, недобросовісні цілі та інші. Зміст такого явища, як зловживання процесуальними правами, намагаються розкрити через категорії, які мають переважно морально-етичний, а не загальноправовий зміст [186, с. 48].

Уявлення щодо універсального характеру обов'язку діяти добросовісно в судовому процесі викликали, у свою чергу, критичні зауваження в юридичній літературі. Дослідники аргументували, що визнання такої ідеї як основоположної призвело б до необхідності заперечувати значення цивільної процесуальної форми. Усі здійснювані цивільні процесуальні дії за такого

підходу оцінювалися лише з позиції їх відповідності добросовісності [140, с. 17].

Ми досить критично ставимося до подібних пропозицій, тому головна роль у кваліфікації процесуальної поведінки як добросовісної чи недобросовісної належить суду, який відповідно до закону здійснює керівництво судовим процесом, забезпечує дотримання послідовності вчинення цивільних процесуальних дій, реалізацію учасниками цивільної справи своїх процесуальних прав та обов'язків. Навряд чи у реальному житті можлива ситуація, коли сторони спочатку доводять свою добросовісність і ведуть спір лише про юридичні аспекти справи. Хід змагального судового процесу іноді може призвести сторони через обставини, наявні докази, психологічні особливості до ситуації, коли особисті мотиви будуть переважаючими і, зрештою, підштовхнуть до недобросовісних процесуальних дій. Часто такі дії, що маскуються під правомірну поведінку, можна спостерігати у цивільних справах із високою ціною позову. Проте суд, керуючись правилом щодо добросовісності в цивільному процесі, повинен мати всі повноваження щодо припинення недобросовісної процесуальної поведінки.

Ми вважаємо, що про зловживання цивільним процесуальним правом можна говорити лише тоді, коли учасник справи свідомо порушує обов'язок по добросовісному здійсненню належних йому процесуальних прав. До цього часу питання про кваліфікацію поведінки як зловживання правом вирішено бути не може, оскільки учасник справи має можливість реалізувати належне йому право іншим способом, не порушуючи при цьому заборони на зловживання правом.

Крім того, зловживати правом може лише той учасник справи, кому за законом належать права. Протиправна діяльність не може відбуватися поза межами права. Інакше, така діяльність є за своєю природою деліктною та охоплюється кримінальним законодавством чи законодавством про адміністративні правопорушення. Варто відзначити, що саме для

адміністративного правопорушення характерний акцент на протиправності дії. Водночас наявність ознаки протиправності виключає одну з найбільш специфічних рис зловживання – імітацію належної правореалізації, яка лише можлива у разі здійснення особою суб'єктивних прав, що належать йому.

Говорячи про зловживання цивільними процесуальними правами, необхідно брати до уваги і фактори волі людини, тобто його бажання реалізувати належні йому права, домагаючись при цьому поставленої мети. У цьому вся суть ініціативної активної діяльності. Не можна уявити зловживання правом у вигляді пасивного володіння правом. Зловживання правом є саме активною дією, спрямованою на досягнення неправомірних цілей. У цьому випадку, правомірно ставити питання про рушійну засаду зловживання правом, яке виражається у свідомому бажанні особи діяти активно та досягти негативної мети. Якщо ж учасник справи здійснює свої процесуальні права у точній відповідності до приписів суду, наприклад, виконує приписи, зазначені в ухвалах суду, то зловживання правом виключено.

Як правило, при аналізі сутності зловживання цивільними процесуальними правами, дослідники розмежовують критерії знання та критерії дії.

Перший критерій пов'язаний з поняттям вини. Аналіз двох форм вини, в яких відбувається зловживання правом, свідчить, що чільне значення в оцінці винності приділяється такій ознаці психічної діяльності особи, як знання (чи обізнаність) про протиправність власної поведінки. Найбільш чітко критерій «знання» проявляється за умисної форми вини, коли суб'єкт демонструє активне знання, спрямоване на досягнення шкідливого результату. Особа повністю усвідомлює власні дії, мотивація його поведінки не допускає двозначності. При необережності знання суб'єкта характеризується або недостатністю (передбачає, але розраховує на запобігання), або невинуватою відсутністю (не передбачав, хоча мав передбачити) [191, с. 92]. У будь-якому з перелічених випадків йдеться про

прагнення ввести суд та інших учасників справи в оману щодо процесуальних дій, що здійснюються в судовому процесі.

Повідомлення суду неправди – одна із суттєвих ознак зловживання цивільними процесуальними правами. Аналіз будь-якого процесуального зловживання показує, що в його основі лежить доведення до суду інформації, яка не відповідає дійсності. Таке повідомлення не обов'язково може бути зроблено у формі прямого викладу фактів, що не відповідають дійсності, це можуть бути й інші прийоми у вигляді демонстрації, заперечення фактів, введення суду в оману, переведення спору в іншу площину тощо [191, с. 80].

Ми підтримуємо цю позицію, оскільки у зловживаннях завжди існує прихована, проте для особи справжня мета неправомірної процесуальної поведінки.

Другий критерій – це критерій дії. Зловживання суб'єктивним цивільним процесуальним правом може виражатися в активних процесуальних діях, а також у процесуальній бездіяльності, які формально, хоч і відповідають вимогам норм цивільного процесуального права, але насправді відбуваються з виходом за межі суб'єктивних прав уповноваженої особи [191, с. 85]. Оскільки умовою реалізації процесуальних прав є добросовісне їх використання, будь-які цивільні процесуальні дії, що свідчать про реалізацію належного права не за призначенням, повинні бути кваліфіковані як зловживання процесуальним правом. Це насамперед стосується дій щодо розпорядження цивільними процесуальними правами і не може бути застосовано до дій, які складають склад таких правопорушень як: недотримання порядку в залі судового засідання або неповаги до суду.

На наш погляд, ці порушення, як і наступаючі за їх вчинення несприятливі наслідки, мають більше адміністративно-правову природу, ніж цивільну процесуальну.

Аналізуючи зловживання цивільними процесуальними правами доцільно говорити про ознаки, які збігаються з ознаками цивільного процесуального правопорушення, так і є відмінними від нього.

Загальною ознакою обох аналізованих явищ є порушення норм цивільного процесуального права, яке виявляється у недотриманні обов'язку добросовісно використовувати належні процесуальні права, тобто, добросовісно діяти у судовому процесі. Інтереси правосуддя та інших учасників судового процесу є об'єктом зловживання. При цьому варто наголосити, що зловживання правом не можуть не торкатися прав інших осіб. У цьому полягає шкідливість і протиправність зловживань цивільними процесуальними правами.

Специфічні ознаки зловживань процесуальними правами виявляється у тому, що така процесуальне поведінка зовні дуже схожа на правомірну допустиму реалізацію права. Крім того, варто акцентувати увагу й на способах вчинення та особливому імітаційному характері діяльності недобросовісної особи.

Отже, ознакою зловживання процесуальними правами є здійснення діяльності, яка зовні виглядає законною. При цьому необхідно розмежовувати діяльність, яка прямо заборонена цивільним процесуальним законом і за здійснення якої можуть бути застосовані заходи процесуального примусу, та діяльність, яка за зовнішніми її ознаками є цілком допустимою. Наприклад, за порушення порядку у залі судового засідання чи порушення, пов'язані з поданням доказів, настає відповідальність, передбачена законом. Ці дії є правопорушеннями і за жодних обставин не можуть бути визнані правомірними та допустимими. Водночас багаторазове подання клопотання про відвід судді або витребування додаткових доказів або оголошення перерви в судовому засіданні ставить під загрозу розгляд та вирішення цивільної справи в розумний строк, тобто така діяльність може бути визнана судом залежно від обставин зловживанням цивільним процесуальним правом.

При виявленні зловживання правом варто звернути увагу й спосіб здійснення процесуальних дій. Таким способом є реалізація особою суб'єктивного права, що належить йому. Ця реалізація не пов'язана з

виконанням обов'язку щодо добросовісного використання процесуальних прав. Вона спрямована на заподіяння шкоди та досягнення корисливих цілей, які несумісні із загальними цілями цивільного судочинства.

Імітаційний характер дій недобросовісної особи проявляється у створенні видимості правомірності своєї процесуальної поведінки. У цивільному процесі зловживання суб'єктивним процесуальним правом є імітацією дійсного здійснення права. Недолік цього чинника веде до нівелювання поняття «зловживання правом». Для будь-якого зловживання правом характерна штучність чи дія лише з видимістю права (а насправді дія неправомірна). Будь-яке зловживання є імітацією справжнього здійснення процесуального права [191, с. 84].

Імітаційні дії є своєрідним зображенням реалізації особою належних їй процесуальних прав. Такі зображення можуть мати місце як при пред'явленні позову, так і в подальшому при розвитку судового процесу. Одним із прикладів процесуальної імітації є подання клопотання про забезпечення доказів судом без вказівки на обставини, що свідчать про труднощі самостійного отримання таких доказів.

Імітація, мабуть, є ключовою особливістю зловживань процесуальними правами. Йдеться про те, що імітація правомірної діяльності неминуче призводить до високого ступеня скритності недобросовісної процесуальної поведінки. Це зумовлює труднощі при кваліфікації таких дій. Можна подивитися на цю проблему і під іншим кутом зору – суд витрачає свої ресурси на те, щоб виявити справжні мотиви процесуальної поведінки учасника судового процесу, тим самим він відходить від виконання головної судової функції щодо здійснення правосуддя.

У цивільній процесуальній доктрині вже було висловлено наукову гіпотезу, що при зловживанні процесуальним правом діяльність особи, передбачена процесуальним законом, відбувається відповідно до умов і порядку її вчинення. Проте суттєве тут інше. Цілі вчинення процесуальних дій. Вони спрямовані не на своєчасний і справедливий розгляд та вирішення

цивільної справи, а на досягнення інших, неправомірних цілей [142, с. 50]. Втім, позиція, що цитується, отримала критичну оцінку. Дослідники звернули увагу на складності розмежування правомірної та неправомірної процесуальної поведінки. Такі складнощі обумовлені, насамперед тим, що зловживання процесуальним правом порушують власне порядок та умови здійснення права. Це все уможлиблює зовнішню схожість зловживань із правомірною допустимою правовою діяльністю [190, с. 534].

У зв'язку з цим вважаємо, що кваліфікація процесуальної поведінки як зловживань повинна враховувати кілька основних моментів, а саме: ця діяльність здійснюється з метою, не сумісною з цілями цивільного судочинства і пов'язана з невиконанням загального процесуального обов'язку щодо добросовісного використання в судовому процесі процесуальних прав.

Характеризуючи зловживання процесуальними правами з позиції нецільового використання суб'єктивних прав, вчені зазначали, що цільове призначення суб'єктивного права перестає бути обов'язковим формальним атрибутом кожного суб'єктивного права. При викладі правової норми, що наділяє осіб певними правами, законодавець в основному утримується від прямої вказівки на їх цільове призначення, інакше нормативний правовий акт виявився б перевантаженим. Цільове призначення права можна вивести із загальних цілей та завдань правового акта, що наводяться зазвичай у преамбулі тексту або в його загальних положеннях. Універсальний характер цілей та завдань консолідованої групи норм дозволяє поширити їх на всі положення галузі права чи правового інституту.

І далі, пріоритет у визначенні цільового призначення суб'єктивного права належить суду, який під час розгляду конкретної цивільної справи зобов'язаний перевірити, чи здійснювалося суб'єктивне право у встановлених йому межах. Будь-яке суб'єктивне право має чітко виражене цільове призначення, відхилення від мети, заданої суб'єктивним правом, є зловживанням правом. Наприклад, цілком очевидно, що мета заяви

клопотання про витребування доказів полягає у отриманні доказу, що підтверджує вимоги чи заперечення особи, а не у затягуванні провадження у справі [191, с. 33, 34, 78].

Звісно, не можна говорити, що всі процесуальні дії підпадають під визначення зловживання правом. Учасник судового процесу, керуючись своїми інтересами, вибирає самостійно варіанти процесуальної поведінки. При цьому спосіб та форма такої поведінки повинні мати правовий характер. І тут правомірно порушувати питання щодо добросовісної процесуальної поведінки учасника судового процесу. У протилежному випадку, при досягненні мети, яка несумісна з приписами закону та вчиненні дій, що виходять за межі права або мають лише зовнішню схожість до правових дій, уповноважена особа діє недобросовісно.

Наочні приклади такої недобросовісної процесуальної поведінки дає законодавець і судова практика. При цьому суди не завжди правильно кваліфікують процесуальні дії сторін.

Так, Харківський апеляційний суд в складі колегії суддів судової палати з розгляду цивільних справах розглянувши в порядку спрощеного позовного провадження цивільну справу за заявою ОСОБА_1, зацікавлені особи відділ державної реєстрації актів цивільного стану по місту Чугуєву, Чугуївському та Печенізькому районах ГТУЮ в Харківській області про встановлення факту народження дитини на тимчасово окупованій території за апеляційною скаргою ОСОБА_1 на ухвалу Чугуївського міського суду Харківської області від 29 жовтня 2018 року, встановив:

22 жовтня 2018 року ОСОБА_1 звернулась в суд з заявою, зацікавлена особа відділ державної реєстрації актів цивільного стану по місту Чугуєву, Чугуївському та Печенізькому районах ГТУЮ в Харківській області про встановлення факту народження дитини на тимчасово окупованій території.

Ухвалою Чугуївського міського суду Харківської області від 29 жовтня 2018 року заяву ОСОБА_1, зацікавлена особа відділ державної реєстрації актів цивільного стану по місту Чугуєву, Чугуївському та Печенізькому

районах ГТУЮ в Харківській області про встановлення факту народження дитини на тимчасово окупованій території повернуто позивачу.

Не погодившись з ухвалою суду першої інстанції ОСОБА_1 подано апеляційну скаргу, в якій вона просить скасувати ухвалу суду першої інстанції та направити справу до суду першої інстанції для вирішення питання про відкриття провадження по справі, посилаючись на ті обставини, що рішення суду ухвалене з порушенням норм процесуального та матеріального права, висновки суду не відповідають фактичним обставинам по справі. Вказує, що рішення суду про встановлення факту, що має юридичне значення, не замінює собою документів, що видають зазначені органи, а є лише підставою для їх одержання.

Дослідивши матеріали справи, перевіrivши доводи апеляційної скарги, колегія суддів вважає, що апеляційна скарга підлягає задоволенню з наступних підстав.

Повертаючи заяву ОСОБА_1, суд першої інстанції виходив із того, що позивач разом з вимогою встановлення факту народження її сина ОСОБА_2 просить суд вказати в свідоцтві про народження її сина його батьками громадянина України ОСОБА_3 та громадянку України ОСОБА_1. Проте, згідно ст. 315 ЦПК України, дана вимога не відповідає розгляду в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, а отже вбачається зловживання процесуальними правами.

Колегія суддів не погоджується з висновками суду першої інстанції, виходячи з наступного.

Із матеріалів справи вбачається, що ОСОБА_1 звернулася до суду з заявою, зацікавлені особи відділ державної реєстрації актів цивільного стану по місту Чугуєву, Чугуївському та Печенізькому районах ГТУЮ в Харківській області про встановлення факту народження дитини на тимчасово окупованій території (а.с. 1–3).

Ухвалою Чугуївського міського суду Харківської області від 29 жовтня 2018 року ОСОБА_1 повернуто її позовну заяву (а.с. 6).

З даної ухвали вбачається, що суд визнав зловживанням процесуальними правами пред'явлення вимог ОСОБА_1 про вказання в свідоцтві про народження ОСОБА_2, ІНФОРМАЦІЯ_1, що його батьками є громадянин України ОСОБА_4 та громадянка України ОСОБА_1, що не відповідає розгляду в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення.

Відтак, кваліфікуючи дану заяву як зловживання процесуальними правами та повертаючи заяву, суд позбавив ОСОБА_1 гарантованого законом права на справедливий судовий розгляд, складовою якого є право доступу до суду. Разом із тим, постановляючи ухвалу про повернення заяви з підстав зловживання позивачем процесуальними правами, судом не вказано за яких обставин та які саме дії заявника були визнані судом зловживанням процесуальними правами, не зазначено мотивів, з яких суд дійшов висновків про повернення заяви з підстав зловживання ОСОБА_1 процесуальними правами.

Посилання в ухвалі суду першої інстанції на те, що ОСОБА_1 окрім факту встановлення народження дитини на окупованій території просила суд зазначити в рішенні суду прізвище батьків дитини, не може бути визнано зловживанням заявником своїми процесуальними правами, оскільки при розгляді справи в межах заявлених вимог про встановлення факту суд, відповідно до норм цивільно-процесуального законодавства вправі ухвалити рішення як про задоволення заяви так і про відмову у її задоволенні.

За таких обставин, колегія суддів вважає, що ухвала суду першої інстанції постановлена з порушенням норм процесуального права, у зв'язку з чим підлягає скасуванню, а справа направленню до суду першої інстанції для продовження розгляду [138].

Колегія суддів судової палати у цивільних справах Дніпровського апеляційного суду розглянувши у спрощеному позовному провадженні в м. Дніпро апеляційну скаргу акціонерного товариства комерційний банк «Приватбанк» на ухвалу Солонянського районного суду Дніпропетровської

області від 12 жовтня 2020 року у справі за позовом ОСОБА_1 до акціонерного товариства комерційний банк «Приватбанк», приватного нотаріуса Чернігівського міського нотаріального округу Завалієва Артема Анатолійовича про визнання виконавчого напису таким, що не підлягає виконанню, встановила:

Ухвалою Солонянського районного суду Дніпропетровської області від 12 жовтня 2020 року стягнуто в дохід Державного бюджету України з публічного акціонерного товариства комерційний банк «ПРИВАТБАНК» штраф за невиконання процесуальних обов'язків в розмірі 1 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, що складає 2102 грн.

Стягнути в дохід Державного бюджету України з приватного нотаріуса Чернігівського міського нотаріального округу Завалієва Артема Анатолійовича штраф за невиконання процесуальних обов'язків в розмірі 1 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, що складає 2102 грн.

Не погодившись з вказаною ухвалою, АТ КБ «Приватбанк» звернулося до суду з апеляційною скаргою, в якій просить скасувати вказану ухвалу в частині стягнення штрафу за невиконання процесуальних обов'язків з АТ КБ «Приватбанк».

Постановляючи оскаржувану ухвалу суд першої інстанції виходив з того, що АТ КБ «Приватбанк», як сторона по справі, зловживає своїми процесуальними правами, тому суд застосував заходи процесуального примусу у вигляді штрафу в розмірі 1 прожиткового мінімуму для працездатних осіб.

Однак, колегія суддів не може погодитись з таким висновком суду першої інстанції.

Так, ухвалою суду першої інстанції від 18 травня 2020 року визнано явку АТ КБ «Приватбанк» та приватного нотаріуса Чернігівського міського нотаріального округу Завалієва Артема Анатолійовича для участі у розгляді справи обов'язковою. Відкладено проведення судового засідання по справі

до 17 липня 2020 року. Вказану ухвалу направлено відповідачам. Доказів отримання вказаної ухвали виділені матеріали не містять.

17 липня 2020 року, в судовому засіданні у зв'язку з неналежними повідомленням відповідачів проведення судового засідання відкладено до 12 жовтня 2020 року.

17 липня 2020 року повторно направлено ухвалу суду від 18 травня 2020 року на адресу АТ КБ «Приватбанк».

Однак, судової повістки про відкладення розгляду справи на 12 жовтня 2020 року матеріали справи не містять.

Таким чином АТ КБ «Приватбанк» не був належним чином повідомлений про розгляд справи призначеного на 17 липня 2020 року та 12 жовтня 2020 року.

У разі постановлення судом ухвали про застосування заходів процесуального примусу до учасника справи у виді стягнення штрафу за невиконання процесуальних обов'язків – неявки в судове засідання за викликом суду, якщо його явка визнана судом обов'язковою, суд повинен обґрунтовано мотивувати в своїй ухвалі, яким чином неявка учасника справи свідчить про недобросовісність виконання ним процесуальних обов'язків чи створює протиправні перешкоди у здійсненні судочинства.

Разом з цим, як вбачається з оскаржуваної ухвали, місцевий суд у своєму судовому рішенні не навів обґрунтованих мотивів застосування заходу процесуального примусу (штрафу) до АТ «Приватбанк», які б явно свідчили про недобросовісність відповідача у виконанні процесуальних обов'язків чи створення перешкод у вирішенні заявленого спору по суті, лише зазначив, що в діях останнього наявні ознаки неналежного виконання своїх процесуальних обов'язків, зокрема неприбуття до суду особи, явка якої визнана судом обов'язковою, що унеможлиблює продовження розгляду даної цивільної справи.

Тому суд першої інстанції помилково прийшов до висновку про застосування заходу примусового впливу у вигляді штрафу.

Враховуючи наведене, апеляційний суд приходиться до висновку, що ухвала підлягає до скасування в частині застосування відносно АТ КБ «Приватбанк» заходів процесуального примусу у вигляді штрафів сумі 2102 грн [127].

Пред'явлення позову здійснюється не з метою захисту порушеного чи оспорюваного права чи інтересу, а лише з метою домогтися від суду вжиття заходів щодо забезпечення позову у вигляді арешту майна, а надалі вчинення різних процесуальних дій-маніпуляцій, які мають на меті затягнути розгляд та вирішення цивільної справи. Очевидно, що пред'явлення надуманої та необґрунтованої позовної заяви спрямоване на те, щоб унеможливити реалізацію відповідачем права на розпорядження своїм майном.

Таким чином, ще раз підкреслимо, що, говорячи про зловживання процесуальними правами, завжди йдеться про недобросовісну процесуальну поведінку. При цьому, учасник судового процесу цілком усвідомлює, що така процесуальна поведінка виходить за межі законного права, тобто він знає, що діє неправомірно.

У світлі аналізованої наукової проблеми становлять значний дослідницький інтерес питання, які пов'язані із заподіянням шкоди зловживаннями процесуальними правами. Як ми вже зазначали, зловживання процесуальним правом мають шкідливий характер. У цьому полягає соціальна небезпека таких дій. Не випадково, ще на світанку становлення цивільної процесуальної науки автори помітили, що боротьба з недобросовісністю можлива і при реалізації змагальних засад цивільного судочинства [36, с. 21–22].

Шкідливість зловживань процесуальними правами неможливо аналізувати у відриві від шкоди, яку завдають різного роду цивільні процесуальні правопорушення. Цей вид правопорушень спрямований насамперед проти інтересів правосуддя, проти порядку здійснення провадження у цивільних справах [191, с. 65, 66]. Правомірно говорити про те, що цивільні процесуальні правопорушення спрямовані на цивільні

процесуальні правовідносини, на встановлений порядок здійснення цивільних процесуальних дій [26, с. 26].

Це дає нам підстави вважати, що об'єктом зловживань цивільними процесуальними правами також є суспільні відносини, які виникають у ході здійснення правосуддя у цивільних справах. Шкода, що завдається недобросовісною процесуальною поведінкою, має, крім усього іншого, і яскраво виражений економічний характер.

Судова влада фінансується державою. При цьому фінансовий тягар несуть і сторони, тому будь-яке зловживання процесуальними правами не тільки зазіхає на інтереси правосуддя в цілому, але й інтереси учасників судового процесу. У спеціальній юридичній літературі у цьому виділяють два об'єкти зловживань процесуальними правами – загальний і додатковий [191, с. 67].

Ми критично оцінюємо необхідність виділення кількох об'єктів зловживань процесуальними правами, оскільки складно собі уявити ситуацію, за якої шкода завдається або інтересам правосуддя, або інтересам учасників судового процесу. Шкідливість зловживань однаково поширюється як на правосуддя загалом, так і на окремих учасників судового процесу.

Матеріальна шкода визначається тими витратами, які зазнає держава для забезпечення функціонування судової системи. Питання вартості цивільного процесу ще не були предметом спеціального дослідження, тому складно зараз підрахувати, скільки коштує державі розгляд одного позову. Свого часу вчені-процесуалісти пропонували стягувати з осіб, які здійснювали недобросовісні процесуальні дії грошові кошти за позовами прокурорів на користь держави [70, с. 105]. Очевидно, що недобросовісна процесуальна поведінка призводить до зменшення ефективності розпорядження коштами платників податків. Хоча і сама держава нерідко створює собі додаткові витрати, пов'язані з функціонуванням судової влади. Йдеться про те, що у разі винесення судових рішень не на користь держави за

окремими категоріями справ державні органи часто оскаржують такі судові рішення.

У цивілістичній науці для визначення суми понесених витрат зазвичай використовується категорія збитків, під якими розуміються реальні збитки і втрачена вигода. У цивільному судочинстві ця категорія може знайти своє застосування, враховуючи можливі зловживання процесуальними правами.

Реальними збитками можна вважати ті витрати, які держава зазнала для нормального функціонування судової влади. Очевидно, що судові збори як джерело формування видатків на судову систему не покривають у повному обсязі необхідні кошти. До цих самих витрат можна додати витрати на здійснення правосуддя для осіб, які відповідно до закону звільняються від сплати судового збору. У будь-якому разі, держава зазнає реальних збитків від недобросовісної процесуальної поведінки.

Крім держави, реальні збитки зазнають і учасники судового процесу, оскільки вони несуть тягар судових витрат у широкому значенні. Не виключена ситуація, за якої добросовісна сторона нестиме додаткові судові витрати, зумовлені зловживаннями процесуальними правами іншої сторони. Не можна забувати і про втрачену вигоду, яка для сторони може мати місце у формі фактичної втрати часу. Компенсація за втрачений заробіток передбачений лише для свідків, спеціалістів, перекладачів, експертів. Або неотриманих доходів, які учасник справи отримав при використанні коштів або майна.

В будь-якому випадку має бути компенсація за втрату часу. Розмір компенсації має визначати Кабінетом Міністрів України, можливо беручи за приклад витрати, що пов'язані з залученням в судовий процес інших суб'єктів.

Крім матеріальної шкоди зловживання цивільними процесуальними правами наносить шкоду нормальному розвитку цивільних процесуальних правовідносин, що виражається у витратах ресурсів на встановлення завідомо неіснуючих фактів і обстави, на дослідження фальшивих доказів,

направлення повідомлень та викликів, виготовлення процесуальних документів тощо. Тобто, зловживання процесуальними правами перешкоджає виконанню завдань цивільного судочинства. Шкода, нанесена правосуддю у цивільних справах, неможливо обраховувати виключно в матеріальному еквіваленті. Особа, що зловживає процесуальними правами, має усвідомлювати, що вона зазіхає на інтереси інституту державної влади, вторгається у сферу публічного правопорядку [191, с. 72]. Зловживання цивільними процесуальними правами завжди спрямовано проти інтересів правосуддя, інтересів держави в широкому розумінні.

Зловживання процесуальними правами наносять шкоду авторитету суду та судді. Відкладення судових засідань через неявку сторони, розгляд безпідставних позовів, розгляд необґрунтованих клопотань, які затягують вирішення цивільної справи, справляють негативне враження на учасників судового процесу, не сприяють довірі до суду. При цьому деякі норми ЦПК України створюють певне підґрунтя для такої діяльності. Недобросовісний відповідач може відвідувати судові засідання через раз та уникати настання наслідків повторної неявки, що дозволяє йому виходити за межі розумних строків розгляду справи.

Побічно сприяє цьому і часто надмірне навантаження на суддів, які об'єктивно не можуть виділити достатньо часу для повноцінного розгляду справи з таким відповідачем.

Зловживаннями процесуальними правами обумовлює також й внутрішні переживання учасника судового процесу проти інтересів якого спрямовані дії недобросовісної сторони. Нездатність суду відразу розібратись у дійсних мотивах такої поведінки ставить під сумнів можливість винесення судового рішення в строки, передбачені законом. В юридичній літературі справедливо наголошується, що цивільні процесуальні норми націлені не тільки на захист прав позивачів від всіляких порушень, але й на запобігання безпідставних позовів або відмову у їх задоволенні. Суд захищає права особи не тільки тоді, коли присуджує відповідача до вчинення певних

дій, але й коли відмовляє в задоволенні безпідставного позову. В цьому випадку допустимо запозичення цивільно-правової конструкції компенсації моральної шкоди за допущене зловживання процесуальними правами в цивільному процесі [191, с. 73, 74].

Проведений аналіз ознак зловживання цивільними процесуальними правами дає змогу визначити сутність явища, що розглядається. Наукова розробка поняття зловживання цивільними процесуальними правами є методологічною підставою визначення шляхів ефективної протидії проявам недобросовісної поведінки у цивільному судочинстві.

У науці процесуального права існує багато дефініцій цього явища. У визначеннях привертає увагу спроба вчених представити зловживання процесуальним правом як допущену бездіяльність. Складно уявити ситуації, коли таке зловживання матиме форму бездіяльності. На наш погляд, це завжди активна неправомірна процесуальна поведінка. Автори при цьому наголошують на цільовій спрямованості зловживань – проти інтересів держави та учасників судового процесу. Це правильна позиція. Водночас, зловживаючи процесуальними правами уповноважена особа прагне недопустити розгляд і вирішення цивільної справи в строк, встановлений законом.

Зловживання цивільними процесуальними правами необхідно інтерпретувати в аспекті такої реалізації цивільних процесуальних прав, яка зовні маючи всі ознаки добросовісної та такої, яка відповідає нормативним вимогам, свідомо вчиняється з метою настання негативних наслідків, що виражаються у введенні суду в оману і неможливості іншого учасника справи використати процесуальне право або необхідності нести додаткове обтяження у судовому процесі. Останнє варто розглядати досить широко.

ЦПК України у редакції 2017 року передбачає певну відповідальність за недобросовісну поведінку учасників процесу (ст. 148 ЦПК України).

Щодо глави ЦПК України «Заходи процесуального примусу» варто зазначити наступне. Заходи процесуального впливу, крім штрафу, не є

заходами припинення зловживання правами та запобігання створенню протиправних перешкод у здійсненні судочинства. Підставами для їх застосування є проступки, які мають адміністративно-правову природу. При цьому, особи свідомо здійснюють ці цивільні процесуальні дії, тобто вчиняють проступки. Йдеться про порушення порядку в залі судового засідання, про ненадання на ухвалу суду витребуваних доказів, про неявку свідків на виклик суду тощо. Особи усвідомлюють неправомірність такої поведінки та бажають настання негативних наслідків.

ЦПК України передбачає обов'язки осіб, присутніх у залі судового засідання. Вони направлені на забезпечення дотримання встановленого в суді порядку під час засідання, а також на недопустимість проявів неповаги до суду. Ще раз наголосимо, що розглядувані порушення положень закону більше тяжіють до адміністративних правопорушень.

Зловживання цивільними процесуальними правами мають іншу правову природу. Недобросовісна процесуальна поведінка не має ніякого відношення до дій, пов'язаних з неповагою до суду. ЦПК України визначає порядок забезпечення обов'язку сторін добросовісно користуватися своїми процесуальними правами.

В контексті нормативного регулювання зазначених питань, вважаємо за доцільне відмітити наступне.

Вітчизняний законодавець пов'язує настання наслідків насамперед з необґрунтованими діями позивача. Можливість пред'явити вимогу про стягнення витрат є важливим процесуальним засобом захисту. При цьому виникає питання, така вимога здійснюється в тому ж самому судовому процесі чи необхідно ініціювати новий судовий процес. Очевидно, що підсумувати всі витрати, що пов'язані з необґрунтованими діями позивача, часто можливо лише після ухвалення судового рішення. Крім того, актуальним є питання можливої виплати відповідачу і стягнення з позивача понесених їм витрат при розгляді цивільної справи в апеляційному або касаційному порядку.

Вважаємо, що необхідна концептуальна розробка заходів протидії недобросовісній процесуальній поведінці.

Положення цивільного процесуального законодавства в частині розподілу витрат, у тім числі, внаслідок зловживання цивільними процесуальними правами можуть бути удосконалені. Приклади можливого законодавчого рішення подають країни Європейського Союзу, які запровадили ефективні правила розподілу витрат між сторонами. Зокрема, ЦПК Литви за зловживання процесом передбачає повну компенсацію іншій стороні всіх збитків, тобто компенсацію не тільки судових витрат, але й всіх інших прямих та побічних збитків (включаючи неотриманий дохід, втрату часу тощо) [156, с. 312].

Оцінюючи нову редакцію ЦПК України варто зазначити, що законодавець приділив значну увагу реалізації змагальних та диспозитивних засад цивільного судочинства. Це має безпосереднє відношення і до проблеми зловживання процесуальними правами. Зокрема, були визначені часові межі подання сторонами доказів (ст. 83 ЦПК України).

Ми підтримуємо позицію законодавця з огляду на те, що добросовісне виконання сторонами своїх процесуальних обов'язків дає змогу суду дослідити і дати правову оцінку всім доказам у цивільній справі, заощаджуючи час. Санкція за несвоєчасне подання доказів без поважних причин необхідна. Треба щоб судді використовували цю можливість. В іншому випадку складно буде дисциплінувати недобросовісну сторону.

Також як вдосконалення принципу змагальності та як міра запобігання затягуванню процесу є обмеження часом права позивача змінювати предмет або підставу позову.

Свого часу норми щодо можливості змінювати предмет і підставу позову, подавати зустрічний позов створювали передумови для відкладення судового засідання. Нова редакція цивільного процесуального закону визначає час протягом якого можуть здійснюватися цивільні процесуальні

дії. Йдеться про дії, які можуть мати ознаки зловживання процесуальними правами.

Заслуговують на увагу підходи законодавця до визначення наслідків неявки в судове засідання учасника справи (ст. 223 ЦПК України). Як бачимо, підставою застосування передбачених законом наслідків неявки учасника справи в судове засідання є наявність чи відсутність доказів належного повідомлення про дату та місце судового засідання. Тобто, при належному повідомленні учасника справи суд має процесуальний засіб боротьби з затягуванням судового процесу.

Загалом варто зазначити позитивну тенденцію закріплення у цивільному процесуальному законодавстві положень, які передбачають випадки можливих зловживань процесуальними правами та відповідальність за їх здійснення та іншу недобросовісну процесуальну поведінку учасників судового процесу. Таким чином, аналіз ЦПК України свідчить про спробу регламентації можливих випадків зловживання правом. Проте вважаємо необхідним продовження розробки проблематики цивільних процесуальних правопорушень, зокрема, поняття, класифікації та заходів відповідальності за зловживання цивільними процесуальними правами.

2.4 Види порушень принципу неприпустимості зловживання цивільними процесуальними правами

ЦПК України вперше передбачив як основну засаду (принцип) цивільного судочинства неприпустимість зловживання процесуальними правами та зробив спробу виділити основні види зловживання процесуальними правами.

Проте очевидно, що запропонована редакція цієї статті не охоплює всі можливі порушення цивільного процесуального закону та випадки зловживання процесуальними правами з огляду на їх різні форми та наслідки,

як для правосуддя у цивільних справах, так і для учасників судового процесу. Не варто оминати увагою і ту обставину, що рух цивільної справи проходить стадійно, тому не виключена можливість недобросовісної процесуальної поведінки на будь-якій стадії цивільного судочинства. Головно, що така поведінка зовнішньо схожа на правомірну реалізацію належних особі процесуальних прав, своєю метою має завдання, які не сумісні з загальними завданнями та цілями цивільного судочинства.

З нашого погляду, мають бути продовжені теоретичні розробки проявів принципу неприпустимості зловживання процесуальними правами, що обумовлює виявлення і поділ таких зловживань, які є найпоширенішими в царині теорії та правозастосуванні. Такий науковий доробок буде сприяти удосконаленню цивільного процесуального законодавства.

Хоча варто визнати, що пізнання всіх можливих видів зловживання процесуальним правом навряд чи можливе. І справа навіть не стільки в тому, що по суті кожне цивільне процесуальне право може бути реалізоване з метою причинити шкоду в широкому розумінні. Суд визнає залежно від конкретних обставин справи процесуальні дії зловживанням. Тобто, власне судова практика дає змогу виокремити ті види зловживань, до яких частіше всього вдаються заінтересовані особи. Важливо інше. На підставі визначення видів зловживань вироблення ефективних заходів протидії цьому явищу, поліпшення нормативної регламентації інституту цивільної процесуальної відповідальності, превентивних мір запобігання здійсненню недобросовісної процесуальної поведінки. Вітчизняний законодавець довів, що незважаючи на різноманітний характер форм зловживання процесуальними правами на законодавчому рівні необхідно і можливо визначити конкретний перелік дій, які суд може визнати зловживанням процесуальними правами.

Цікаві приклади дає сучасне правозастосування.

Зокрема, Колегія суддів судової палати з розгляду цивільних справ Дніпровського апеляційного суду розглянувши у порядку спрощеного позовного провадження у м. Дніпро апеляційну скаргу ОСОБА_1 на ухвалу

Бабушкінського районного суду м. Дніпропетровська від 24 листопада 2021 року про повернення заяви заявникові у цивільній справі за позовом ОСОБА_1 до ОСОБА_2, Товариства з додатковою відповідальністю «Міжнародна страхова компанія», третя особа – Моторне (транспортне) страхове бюро України, про стягнення матеріальної шкоди, заподіяної дорожньо-транспортною пригодою, встановила:

Ухвалою Бабушкінського районного суду м. Дніпропетровська від 24 листопада 2021 року заяву ОСОБА_1 про забезпечення позову у цивільній справі за позовом ОСОБА_1 до ОСОБА_2, ТДВ «Міжнародна страхова компанія», третя особа – Моторне (транспортне) страхове бюро України про стягнення матеріальної шкоди, заподіяної дорожньо-транспортною пригодою повернуто заявникові.

Не погодившись з даною ухвалою суду ОСОБА_1 подала апеляційну скаргу, в якій посилаючись на порушення норм процесуального права, просить скасувати оскаржувану ухвалу та направити справу до суду першої інстанції для продовження розгляду.

Перевіривши законність та обґрунтованість ухвали суду першої інстанції в межах доводів апеляційної скарги і заявлених вимог, колегія суддів приходить до висновку про наявність підстав для скасування оскаржуваної ухвали та направлення справи до суду першої інстанції для продовження розгляду, виходячи з наступного.

Повертаючи заяву про забезпечення позову, суд першої інстанції виходив з того, що зміст та вимоги поданої заяви вже були розглянуті Бабушкінським районним судом м. Дніпропетровська, про що постановлено відповідні ухвали від 15 листопада 2021 року та 19 листопада 2021 року; судом зазначено, що вказані дії заявника свідчать про зловживання процесуальними правами, а тому прийшов висновку, що до таких дій мають бути застосовані наслідки ст. 44 ЦПК України.

Однак, колегія суддів не погоджується із даним висновком суду першої інстанції, виходячи з наступного.

Із матеріалів справи вбачається, а саме з заяви, поданої 12 листопада 2021 року, заявник просила суд вжити заходи забезпечення позову шляхом накладення арешту на рухоме та нерухоме майно відповідачів ОСОБА_2 та ТДВ Міжнародна страхова компанія, та заборони відповідачам та будь-яким іншим особам вчиняти будь-які дії щодо відчуження рухомого та нерухомого майна відповідача ОСОБА_2, а саме укласти договори щодо його відчуження, передачу в заставу, проводити реєстрацію та перереєстрацію права власності, та вжити заходи забезпечення позову шляхом накладення арешту на грошові кошти в національній валюті та/або іноземній валюті, які належать відповідачу ТДВ Міжнародна страхова компанія в межах ціни позову – 322 263,52 грн.

Як вбачається із заяви, поданої 17 грудня 2021 року, заявник просила суд вжити заходи забезпечення позову шляхом накладення арешту на рухоме та нерухоме майно відповідача ОСОБА_2 в межах позовних вимог на загальну суму 193 072,79 грн, та вжити заходи забезпечення позову шляхом накладення арешту на рухоме та нерухоме майно, грошові кошти в національній валюті та/або іноземній валюті, які належать відповідачу ТДВ Міжнародна страхова компанія в межах позовних вимог на загальну суму 121 500,00 грн.

Проте, як вбачається із заяви, за розглядами якої постановлено оскаржувану ухвалу, заявник просила суд вжити заходи забезпечення позову шляхом накладення заборони вчиняти будь-які дії щодо продажу, дарування, зняття з обліку чи відчуження іншим шляхом транспортного засобу марки MERCEDES BENZ ATEGO 815L, який зареєстрований за відповідачем ОСОБА_2, та вжити заходи забезпечення позову шляхом накладення арешту на грошові кошти ТДВ Міжнародна страхова компанія, які наявні на всіх банківських рахунках, що належать останньому, в межах розміру позовних вимог на суму 121 500,00 грн.

Колегія суддів вважає, що зміст та вимоги, поданої 22 листопада 2021 року заяви про забезпечення позову, не тотожні з раніше поданими

12 листопада 2021 року та 17 листопада 2021 року заявами, тому висновок суду першої інстанції з приводу того, що вказані дії заявника свідчать про зловживання процесуальними правами, а зміст заяви про забезпечення позову зводиться до незгоди з раніше прийнятими ухвалами про відмову у задоволенні заяв є помилковим.

Тому, колегія суддів приходять до висновку, що судом першої інстанції без достатніх правових підстав постановлена оскаржувана ухвала, яка порушує права заявника на судовий захист, передбачений цивільним процесуальним законодавством України.

Враховуючи вищевикладене, колегія суддів вважає за необхідне апеляційну скаргу задовольнити, ухвалу Бабушкінського районного суду м. Дніпропетровська від 24 листопада 2021 року скасувати і направити справу для продовження розгляду до суду першої інстанції [128].

30 жовтня 2018 року колегія суддів судової палати з розгляду цивільних справ Дніпровського апеляційного суду розглянувши в відкритому судовому засіданні в м. Дніпро заяву приватного акціонерного товариства «Насінневе» про відвід колегії суддів, встановила:

У провадженні Дніпровського апеляційного суду знаходиться цивільна справа за позовом приватного акціонерного товариства «Насінневе» до приватного підприємства «Ерідан+», ОСОБА_1, товариства з обмеженою відповідальністю «Трі-Ком» про відшкодування збитків.

У судовому засіданні 30 жовтня 2018 року приватним акціонерним товариством «Насінневе» було надано заяву про черговий відвід колегії суддів Дніпровського апеляційного суду у зв'язку із наявністю сумнівів у їх безсторонності, об'єктивності та у зв'язку з порушенням порядку визначення судді для розгляду справи.

Підстави у заяві про відвід колегії суддів від 30 жовтня 2018 року є ідентичними підставам, наведеним у аналогічній заяві приватного акціонерного товариства «Насінневе» від 23 жовтня 2018 року, та вже були предметом вирішення.

Так, ухвалою Дніпровського апеляційного суду від 23 жовтня 2018 року в задоволенні заяви приватного акціонерного товариства «Насінневе» про відвід колегії суддів було відмовлено (а.с. 167–168).

Таким чином, колегія суддів вважає, що неодноразове звернення позивача приватного акціонерного товариства «Насінневе» до суду з заявами про відвід колегії суддів є завідомо безпідставними та свідчить про зловживання своїми процесуальними правами, направленими на затягування розгляду справи, що суперечить завданню цивільного судочинства.

Отже, заявлений вдруге відвід колегії суддів з мотивів які вже вирішувалися, колегія суддів визнає зловживанням процесуальними правами, а відтак залишає заяву про відвід суддів без розгляду [167].

24 грудня 2020 року м. Дніпро, колегія суддів судової палати у цивільних справах Дніпровського апеляційного суду розглянувши у відкритому судовому засіданні в м. Дніпро цивільну справу за апеляційною скаргою представника відповідача Товариства з обмеженою відповідальністю «ГЕОЛЕНД-2000» – адвоката Костюченко Максима Сергійович на ухвалу Криничанського районного суду Дніпропетровської області від 28 серпня 2020 року у цивільній справі за позовом ОСОБА_1 до Головного управління Держгеокадастру у Дніпропетровській області, Товариства з обмеженою відповідальністю «ГЕОЛЕНД-2000», ОСОБА_2, треті особи: Товариство з обмеженою відповідальністю «АВАЛОН-БІЗНЕС КОНСАЛТИНГ», ОСОБА_3, про захист права власності на земельну ділянку, встановила:

Ухвалою Криничанського районного суду Дніпропетровської області від 28 серпня 2020 року до керівника ТОВ «ГЕОЛЕНД-2000» застосовано заходи процесуального примусу у вигляді штрафу в дохід державного бюджету у сумі трьох розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, що складає 6591 грн.

Не погодившись з такою ухвалою суду, представник відповідача ТОВ «ГЕОЛЕНД-2000» Костюченко М. С. подав апеляційну скаргу, в якій

посилаючись на порушення норм процесуального права ставить питання про скасування ухвали суду.

В обґрунтування скарги зазначає, що заходи процесуального примусу застосовані безпідставно.

Представник позивача подав відзив на апеляційну скаргу, у якому просив апеляційну скаргу залишити без задоволення, а судові рішення без змін.

Заслухавши учасників справи, перевіrivши законність та обґрунтованість ухвали суду в межах доводів апеляційної скарги, колегія суддів вважає, що апеляційна скарга не підлягає задоволенню з наступних підстав.

Застосовуючи до керівника ТОВ «ГЕОЛЕНД-2000» заходи процесуального примусу у вигляді штрафу, суд першої інстанції виходив із того, що починаючи з липня 2019 року в провадженні суду перебуває вказана цивільна справа, однак керівник ТОВ «ГЕОЛЕНД-2000» в судові засідання не з'являється, про причини неявки суду не повідомляє, та не забезпечує явку уповноваженого представника підприємства, що створило перешкоди процесу, дослідженню доказів по справі.

Під час розгляду справи в апеляційному суді представник ТОВ «ГЕОЛЕНД-2000» підтвердив, що був присутній лише на двох судових засіданнях в суді першої інстанції, в інші судові засідання не з'являвся, оскільки про дату та час судових засідань повідомлявся шляхом SMS-повідомлень, а не судових повісток. Крім того, зазначив, що неявка відповідача не перешкоджала суду першої інстанції ухвалити заочне рішення у справі.

Приймаючи до уваги, що представник відповідача підтвердив, що йому було відомо про дати та час розгляду справи, тобто він свідомо не з'являвся у судові засідання, вважаючи, що справа може розглядатися без його присутності, колегія суддів вважає, що така поведінка учасника справи, є

зловживанням процесуальними права, тому ухвала суду першої інстанції підлягає залишенню без змін [129].

Повертаючись до аналізу проблеми, що розглядається. Як загальну тезу відмітимо, що зловжити правом може тільки особа, яка таким правом наділена [191, с. 114]. Цивільний процесуальний закон говорить про учасників справи та їх представників.

Стаття 42 ЦПК України закріплює склад учасників справи.

Зрозуміло, що найчастіше зловживають цивільними процесуальними правами сторони у позовному провадженні з огляду на їх матеріально-правову зацікавленість у винесенні сприятливого для них судового рішення, що обумовлює необхідність здійснення цілої низки процесуальних дій, які не завжди пов'язані з правомірною реалізацією наданого законом права.

Іншими учасниками судового процесу, крім учасників справи та їхніх представників, є помічник судді, секретар судового засідання, судовий розпорядник, свідок, експерт, експерт з питань права, перекладач, спеціаліст. Зауважимо, що обов'язок зазначених суб'єктів добросовісно виконувати свої процесуальні обов'язки підкріплений можливістю вдатися до заходів дисциплінарної або кримінальної відповідальності.

В юридичній літературі можна зустріти пропозицію про виключення з цього переліку органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб. Зазначені суб'єкти, безсумнівно, мають самостійні процесуальні права, однак ці суб'єктивні права не меншою мірою виступають як їх же процесуальні обов'язки, а це дозволяє говорити про те, що до правового статусу цих осіб більше застосовується термін «компетенція», або «повноваження». Беручи участь у цивільному процесі, вони виконують певні громадські функції, що впливають з цілей та завдань їхньої діяльності. Будь-яке порушення норм цивільного процесуального права з їхнього боку розцінюватиметься не як зловживання правом, а як звичайне цивільне процесуальне правопорушення, що тягне за собою, крім

усього іншого, їх дисциплінарну відповідальність у рамках трудових правовідносин [191, с. 115].

В цивілістичній процесуальній доктрині питання щодо поділу зловживань процесуальними правами як аналітичний спосіб їх вивчення перебувають на етапі осмислення вітчизняними вченими-процесуалістами.

Зокрема, С. С. Бичкова, Г. В. Чурпіта зловживання цивільними процесуальними правами класифікують за:

– видами цивільного судочинства:

зловживання цивільними процесуальними правами під час розгляду та вирішення справ позовного провадження;

зловживання цивільними процесуальними правами під час розгляду справ окремого провадження;

зловживання цивільними процесуальними правами під час розгляду справ наказного провадження;

– стадіями цивільного судочинства:

зловживання цивільними процесуальними правами під час провадження у справі в суді першої інстанції;

зловживання цивільними процесуальними правами під час перегляду судових рішень;

зловживання цивільними процесуальними правами при відновленні втраченого судового провадження;

зловживання цивільними процесуальними правами під час вирішення процесуальних питань, пов'язаних з виконанням судових рішень у цивільних справах і рішень інших органів (посадових осіб);

– цивільним процесуальним статусом особи, яка зловживає процесуальними правами:

зловживання цивільними процесуальними особами, які беруть участь у справі;

зловживання цивільними процесуальними правами іншими учасниками цивільного процесу;

– сферою, у межах якої зловживання має місце:

зловживання цивільними процесуальними правами у процесі доказування;

зловживання цивільними процесуальними правами при визначенні підвідомчості та підсудності цивільних справ;

зловживання цивільними процесуальними правами шляхом затягування вчинення процесуальних дій у межах встановлених процесуальних строків тощо [14, с. 15, 16].

Б. Колесников, аналізуючи новели ЦПК України, зазначає, що уведені нововведення є досить доречними, але і вони не вільні від недоліків, зважаючи на включення найбільш поширених ситуацій зловживання цивільними процесуальними правами й одночасне обминання увагою більш складних способів здійснення зловживання (неявне зловживання (наприклад, зловживання відводом судді або подання декількох різних за змістом/предметом позовів стосовно одних і тих же правовідносин), а також те, що наразі судді недостатньою мірою застосовують вищезазначені статті [74, с. 25].

Н. Ю. Голубева виокремлює такі види зловживання цивільними процесуальними правами:

1) зловживання правом на позов (подання завідомо безпідставного позову, зустрічного позову, за змовою сторін, неналежному відповідачеві чи фіктивним позивачем та інших так званих «технічних» позовів);

2) зловживання правами, які спрямовані на затягування строків розгляду справи: подача клопотань про призупинення провадження, вступ третіх осіб із самостійними вимогами, безпідставне або повторне заявлення клопотань, заявлення клопотань про поновлення процесуальних строків, про призупинення провадження у справі до вирішення іншої пов'язаної справи, оскарження усіх ухвал суду, які підлягають оскарженню окремо від рішення суду, залучення до участі у справі якомога більшої кількості учасників (співвідповідачів, третіх осіб);

3) умисні дії учасників фактичного характеру, спрямовані на затягування строків розгляду справи, ухилення учасника процесу від участі в судових засіданнях, наприклад, ухилення від отримання повідомлення про час судового засідання, імітація «хвороби» та інших «поважних причин» з метою відкладення судового засідання;

4) зловживання правами, котрі пов'язані з оплатою судових витрат, наприклад, імітація тяжкого майнового стану з метою отримання відстрочки чи розстрочки сплати судового збору;

5) зловживання правом на відвід судді;

6) зловживання правами при доказуванні: ненадання або несвоєчасне надання доказів, ініціювання проведення судових експертиз;

7) зловживання правами на стадії виконання рішень суду;

8) зловживання правами при апеляційному та касаційному оскарженні рішень суду [39, с. 3–6].

Повністю погодитися з таким переліком зловживань процесуальними правами у цивільному судочинстві не можемо. Перш за все, незрозумілим є критерій поділу наведених дій на види зловживань: перелік містить зазначення як конкретних дій, які називаються зловживанням правом, так і конкретних прав, якими може зловживати учасник цивільних процесуальних правовідносин, так і стадій процесу, на яких може здійснюватися зловживання. Крім того, неявка в судове засідання без поважних причин, невчасне подання або неподання доказів не можуть бути визнані зловживанням процесуальними правами, адже відповідного права не передбачено. У даному випадку учасники цивільного процесу прямо порушують свої процесуальні обов'язки.

С. А. Чванкін до найбільш відомих зловживань процесуальними правами у цивільному процесі відносить:

порушення встановлених у суді правил або протиправне перешкоджання здійсненню цивільного судочинства;

порушення порядку під час судового засідання або невиконання розпоряджень головуючого учасниками цивільного процесу та іншими особами, присутніми у судовому засіданні;

неподання без поважних причин письмових чи речових доказів, що витребувані судом та неповідомлення причин їх неподання [183, с. 13–15].

Дійсно, такі дії та бездіяльність є досить поширеними в поведінці недобросовісних учасників цивільного процесу. Однак жодну з них не можна назвати зловживанням процесуальними правами, адже відповідних прав учасники цивільного судочинства та інші особи, присутні у судовому засіданні, не мають. Всі ці дії є невиконанням процесуальних обов'язків.

В. М. Короленко зауважує, що цивільний процесуальний закон не відносить до зловживання процесуальними правами невиконання таких процесуальних обов'язків, як ненадання або невчасне надання доказів, неявка у судове засідання без поважної причини тощо.

Не всі запропоновані види дій, які можуть бути визнані судом зловживанням процесуальним правом, пов'язані саме з суб'єктивним процесуальним правом. Деякі напрацьовані практикою дії, які за своїми ознаками можуть бути визнані зловживанням процесуальним правом, взагалі залишилися поза цим переліком. Так, завідомо безпідставне оскарження відкриття провадження у справі на підставі порушення правил підсудності, що зараз є доволі поширеним, не увійшло до вказаного переліку. Оскарження ухвали, якою повністю задоволено клопотання скаржника, теж має явні ознаки зловживання процесуальним правом. Отже, запропоновані у ЦПК України підходи до зловживання процесуальними правами не відповідають сутності цього поняття, викликають сумніви щодо їх ефективності та потребують розробки пропозиції щодо змін вже до нової редакції ЦПК України, які забезпечать ефективніше та об'єктивніше запобігання недобросовісним процесуальним діям учасників цивільного судочинства, а також чіткіше визначать процесуальні правові наслідки таких дій.

Зловживанням процесуальним правом може визнаватися лише дія – активна поведінка, яка за своєю об’єктивною стороною є діями, спрямованими на реалізацію процесуального права [82, с. 71, 75].

Д. Д. Луспеник говорить про можливі зловживання цивільними процесуальними правами на різних стадіях та провадженнях цивільного процесу [105, с. 95, 203].

До дослідження можливих видів зловживань процесуальними правами в цивільному судочинстві зверталися й інші науковці.

Так, А. І. Дрішлюк аналізує деякі питання зловживання правом на апеляційне оскарження судових рішень [64, с. 10–13].

О. С. Пепеляшков розглядає пред’явлення зустрічного позову як спосіб зловживання правом відповідача на захист [117, с. 22–26].

Г. Я. Тріпутьський сконцентрував свою увагу на затягуванні судового розгляду шляхом зупинення провадження у цивільній справі у разі неможливості її розгляду до вирішення іншої справи [166, с. 44–48].

І. А. Яніцька виділила зловживання процесуальними правами у справах щодо встановлення опіки чи піклування над дітьми, позбавленими батьківського піклування [194, с. 62–66].

А. О. Акімова дослідила зловживання позивачем правом на звернення до суду з метою встановлення найбільш сприятливих умов для розгляду справи [4, с. 66–69].

Н. С. Алексєєва зупинилася на деяких аспектах зловживання правом на забезпечення позову у цивільному процесі [6, с. 69–72].

І. О. Бут проаналізував зловживання процесуальними правами під час третейського розгляду [25, с. 72–76].

К. Б. Дрогозюк обрала предметом свого дослідження зловживання процесуальними правами під час доказування у цивільному процесі України [65, с. 76–79].

І. М. Гліюпол виділила зловживання цивільними процесуальними правами при оскарженні судових рішень в апеляційному порядку [72, с. 79–83].

В. М. Притуляк дослідив зловживання позивачем правом на залишення заяви без розгляду, передбаченим ч. 5 п. 1 ст. 207 ЦПК України [139, с. 83–86].

Зарубіжні дослідники за предметною ознакою зловживання цивільними процесуальними правами поділяють на загальні та інституційні.

Загальні зловживання цивільними процесуальними правами притаманні цивільному судочинству загалом. Вони свідчать, що цивільний процес виник неправомірно. Як правило, це свідомо безпідставне пред'явлення позову до суду першої інстанції.

Інституційні зловживання відбуваються у сфері відносин, що регулюються цивільними процесуальними нормами окремих інститутів цивільного процесуального права. Наприклад, зловживання правом, пов'язані зі сплатою державного мита та несенням судових витрат, у сфері підвідомчості та підсудності цивільних справ та інші [191, с. 129].

Як бачимо, вчені-процесуалісти використовують численні критерії щодо поділу зловживань процесуальними правами в цивільному судочинстві. Це збагачує дослідження можливих випадків недобросовісної процесуальної поведінки та дає вагомі підстави для розроблення відповідних заходів запобігання і цивільної процесуальної відповідальності. При цьому навряд чи доцільно виділяти загальні зловживання процесуальними правами, з огляду на характер стадії відкриття провадження у цивільній справі та повноваженнях судді. Цивільний процесуальний закон встановлює форму та зміст позовної заяви та обов'язки судді перевірити додержання сторонами вимог процесуального законодавства. На етапі судової діяльності, що розглядається практично неможливо вирішити питання про обґрунтованість поданого позову. Лише по результатам судового розгляду можна дійти

висновку щодо дійсних предмета і підстави позову та захистити відповідача від необґрунтованого позову.

Говорячи про інституціональні зловживання цивільними процесуальними правами цитовані автори вказують на такі види зловживання як: зловживання, що пов'язані із сплатою судового збору і несенням судових витрат; зловживання у сфері підвідомчості та підсудності цивільної справи; зловживання при формуванні складу суду; зловживання осіб при реалізації ними своїх процесуальних прав; зловживання представників сторін; зловживання у сфері доказування; зловживання, що пов'язані з повідомленням учасників цивільного процесу; зловживання правами у наказному провадженні; зловживання при забезпеченні позову; зловживання при розгляді справи у суді першої інстанції; зловживання при перегляді судових рішень в апеляційному, касаційному порядку та за нововиявленими обставинами; зловживання при примусовому виконанні судових рішень [190, с. 262, 263].

Вважаємо, що виділені інституціональні зловживання цивільними процесуальними правами мають здебільшого умовний характер. Законодавець та судова практика уже виробила підходи для запобігання певних видів зловживань. Йдеться насамперед про зловживання, які стосуються сплати судового збору і судових витрат. Суддя залишає позовну заяву без руху в випадку несплати судового збору.

Що стосується зловживанням при формуванні складу суду, то положення про автоматизовану систему документообігу суду є гарантією дотримання принципу належного суду та неприпустимості зловживань в цій сфері.

Враховуючи, що зловживання цивільними процесуальними правами зачіпає інтереси правосуддя та учасників судового процесу, варто передбачити такі види недобросовісної процесуальної поведінки:

1. Зловживання цивільними процесуальними правами в суді першої інстанції. До цієї групи зловживань мають бути включені: зловживання

правом на судовий захист (юрисдикція та підсудність цивільної справи); зловживання у сфері встановлення обставин цивільної справи; зловживання, спрямовані проти розгляду цивільної справи в розумний строк; зловживання забезпечувальними заходами.

2. Зловживання цивільними процесуальними правами в суді апеляційної та касаційної інстанцій.

Розглянемо деякі види зловживань цивільними процесуальними правами. Законодавець передбачає можливість для кожної особи звернутися за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи законних інтересів. Очевидно, що йдеться про дійсне або передбачуване порушення прав чи інтересів позивача. На етапі відкриття провадження у справі тільки припускається, що позивачу належить спірне право, тобто він діє добросовісно і має матеріально-правову зацікавленість в розгляді цивільної справи. В протилежному випадку, такі дії позивача можуть бути кваліфіковані як зловживання цивільними процесуальними правами. Недобросовісна процесуальна поведінка позивача обумовлює проведення певних витрат, пов'язаних із пред'явленням необґрунтованих позовів, що зменшує ефективність цивільного судочинства. Необхідно захистити права відповідача з огляду на шкоду, яка може бути заподіяна недобросовісними діями позивача.

Як ми вже зазначали, цивільний процесуальний закон передбачає, що дії щодо подання декількох позовів до одного й того самого відповідача (відповідачів) з тим самим предметом та з тих самих підстав, або подання декількох позовів з аналогічним предметом і з аналогічних підстав, або вчинення інших дій, метою яких є маніпуляція автоматизованим розподілом справ між суддями, а також дії щодо подання завідомо безпідставного позову, позову за відсутності предмета спору або у спорі, який має очевидно штучний характер в залежності від обставин справи можуть бути визнані зловживанням цивільними процесуальними правами.

Видається, що наділення суду такими широкими дискреційними повноваженнями може не лише знівелювати перепони, які намагається створити законодавець для зловживання процесуальними правами, а й створити умови для нових зловживань з боку суддів, спричинити нівелювання рівності сторін у цивільному процесі та правову невизначеність. Адже для будь-якого учасника цивільного процесу, особливо для фізичних осіб, ризик покладення штрафу у передбачених розмірах може суттєво вплинути на процесуальну тактику ведення справи. Водночас за умови упередженості суду особа, що фактично зловживає процесуальними правами, може взагалі уникнути такої відповідальності, якщо суд вирішить, що відповідні процесуальні дії «з урахуванням обставин справи» не є зловживанням правом, або ж застосувати мінімальний штраф. Такі дії, як подання декількох позовів до одного й того ж відповідача (відповідачів) з одним предметом та з однакових підстав, або подання декількох позовів з аналогічним предметом і аналогічних підстав, повинні обов'язково визнаватися судом зловживанням процесуальними правами [82, с. 72].

Як зазначають дослідники, цитована законодавча норма повинна запобігати поширеним процесуальним диверсіям, коли низка однакових позовів подається без сплати судового збору, а даний недолік усувається лише на виконання ухвали того судді, який з тих чи інших причин видається заявнику більш прийнятним. Крім того, подання низки позовів з однаковим предметом до різних відповідачів, лише один із яких є належним, так само може бути засобом маніпулювання автоматизованим розподілом. Тільки після усунення недоліків позовної заяви необхідно подати клопотання про заміну неналежного відповідача. При застосуванні запропонованої норми можуть виникнути питання розмежування одного та аналогічного предмета позову і однакових та аналогічних підстав. Видається, що один – це той самий. А аналогічний і однаковий – це такий, у якому виявляється високий рівень схожості, подібності до іншого предмета або явища. Запобіжником надмірному подрібненню позовів з подібним предметом та аналогічними

підставами має стати встановлення нижньої межі судового збору, а усунути негативні наслідки подрібнення позовних вимог дозволить об'єднання позовів. Водночас об'єднання таких надміру подрібнених позовних вимог в одному провадженні так само може стати засобом маніпулювання результатами автоматизованого розподілу справ. Особливо у тих випадках, коли позивача звільнено від сплати судового збору.

Визнання зловживанням правом подання завідомо безпідставного позову за відсутності предмета спору або у спорі, який має очевидно штучний характер, теж не виглядає таким, що створить перешкоди для затягування процесу або забезпечення прийняття незаконного рішення. Такий обґрунтований висновок взагалі неможливо зробити без розгляду справи по суті. А відмова у розгляді справи по суті на цій підставі має ознаки відмови у доступі до судочинства [82, с. 73, 74].

Зловживання правом на судовий захист включають в себе і зловживання підсудністю цивільної справи. ЦПК України говорить про необґрунтоване або штучне об'єднання позовних вимог з метою зміни підсудності справи або завідомо безпідставне залучення особи як відповідача (співвідповідача) з тією самою метою як підставу визнання дій зловживанням процесуальними правами.

В процесуальній літературі вже наголошувалось на тому, що визнання зловживанням процесуальним правом необґрунтованого або штучного об'єднання позовних вимог з метою зміни підсудності справи, або завідомо безпідставного залучення особи в якості відповідача (співвідповідача) з тією ж метою теж навряд чи викликане суттєвою потребою у цьому. Достатньо передбачити право суду, якому підсудна частина вимог, заявлених у позові, відкривати провадження саме за тими вимогами, які йому підсудні і відмовляти у відкритті провадження щодо тих вимог, які не є йому підсудними. Відкриття ж провадження щодо цих вимог може бути оскаржено відповідачем в апеляційному порядку. Подібним чином слід було б вчиняти стосовно неналежного відповідача чи співвідповідача. Якщо ж провадження

відкрито з урахуванням безпідставно залученого відповідача чи співвідповідача, то суд повинен відмовити у задоволенні такого позову. Коли ж суд за результатами розгляду справи відмовить у задоволенні вимог до неналежного відповідача і встановить, що з урахуванням місця проживання чи реєстрації належного відповідача справа не була б йому підсудна, було б доцільно передбачити застосування наслідків недодержання правил про підсудність – передати справу для розгляду до іншого суд відповідно до його територіальної юрисдикції. Таке затягування вирішення спору може бути не в інтересах позивача, що запобігатиме таким зловживанням процесуальними правами [82, с. 74].

Певну увагу варто присвятити зловживань процесуальними правами в сфері встановлення обставин цивільної справи. Йдеться про використання засобів доказування з метою, яка суперечить завданням цивільного судочинства.

Відповідно до ст. 92 ЦПК України сторони, треті особи та їхні представники за їхньою згодою, у тому числі за власною ініціативою, якщо інше не встановлено цим Кодексом, можуть бути допитані як свідки про відомі їм обставини, що мають значення для справи.

Пояснення сторін – це важливе джерело встановлення дійсних обставин цивільних справ. Проте враховуючи юридичну зацікавленість сторін в отриманні сприятливого судового рішення законодавець виключив їх з числа засобів доказування. Крім того, варто зазначити, що свідок попереджається про кримінальну відповідальність за завідомо неправдиве показання чи відмову від давання показань на вимогу суду. Це має суттєве значення, оскільки таких санкцій для пояснень сторін свого часу не було передбачено.

В цивілістичній доктрині питання про право сторін надавати неправдиві відомості обговорюється не одно століття. Позаминулого століття в німецькій правовій науці виникла дискусія про допустимість недобросовісної поведінки у цивільному процесі. Деякі німецькі юристи

говорили про «право на брехню» у процесі, доводячи його тим, що принцип змагальності вимагає безумовної свободи сторін; найменший їх сором, найменший примус порушує цю свободу, а отже і принцип змагальності [191, с. 270, 271].

Згідно зі ст. 234 ЦПК України якщо сторона, третя особа, їх представники заявляють, що факти, які мають значення для справи, їм відомі особисто, вони за їхньою згодою можуть бути допитані як свідки згідно із статтями 230–232 цього Кодексу. Якщо перешкод для допиту свідка не встановлено, головуєчий під розписку попереджає свідка про кримінальну відповідальність за завідомо неправдиве показання і відмову від давання показань та приводить його до присяги (ст. 230 ЦПК України).

Ці норми цивільного процесуального законодавства є гарантіями запобігання зловживання цивільними процесуальними правами, зокрема, правом на надання пояснень та показань. По суті, законодавець нівелював значення пояснень сторін в ході встановлення фактичних обставин цивільної справи. В цьому випадку зростає роль інших засобів доказування, які можуть бути використані на противагу можливим неправдивим поясненням недобросовісного позивача чи відповідача.

Певну увагу варто приділити і зловживанням, які спрямовані проти розгляду цивільної справи в розумний строк. Зазвичай йдеться про заявлення необґрунтованих відводів, подання клопотання про витребування доказів, неявку сторони в судові засідання тощо.

Законодавець в ст. 44 ЦПК України передбачає подання клопотання (заяви) для вирішення питання, яке вже вирішено судом, за відсутності інших підстав або нових обставин, заявлення завідомо безпідставного відводу або вчинення інших аналогічних дій, що спрямовані на безпідставне затягування чи перешкоджання розгляду справи чи виконання судового рішення.

Подання клопотання (заяви) для вирішення питання, яке вже вирішено судом, за відсутності інших підстав або нових обставин може невиправдано затягувати строки розгляду справи. Однак таке затягування можливе, коли

розгляд питання вимагає певного часу. Таким є, зокрема, вирішення заявлених відводів. Проте сама можливість накладення штрафу та відповідного розподілу судових витрат не сприяє прискоренню розгляду справи у випадку, коли особа свідомо готова йти на певні фінансові витрати заради затягування розгляду справи. Те саме стосується заявлення безпідставного відводу. Закріплення ж серед переліку зловживань процесуальними правами аналогічних дій, які спрямовані на затягування чи перешкоджання розгляду справи чи виконання судового рішення взагалі виглядає недоцільним. Адже якщо дії аналогічні, то вони підпадають під сформульоване правило [82, с. 72, 73].

Цивільний процесуальний закон надає певні можливості для відкладення розгляду цивільної справи. Не завжди ці можливості використовуються з законною метою. Затягування судового процесу може мати місце в випадку, коли учасники справи з'являються не в кожне призначене судове засідання, або виникла необхідність витребування нових доказів, зокрема, необхідність проведення експертизи.

Наступна група зловживань, пов'язана із зловживаннями цивільними процесуальними правами в суді апеляційної та касаційної інстанцій. Йдеться насамперед про подання апеляційних скарг, які спрямовані виключно на відстрочення моменту набрання судовим рішенням законної сили.

Законодавець визначає як зловживання процесуальним правом подання скарги на судові рішення, яке не підлягає оскарженню, не є чинним або дія якого закінчилася (вичерпана).

Зауважимо, що подання скарги на судові рішення, яке не підлягає оскарженню, не може визнаватися зловживанням процесуальним правом, адже якщо рішення не підлягає оскарженню, то і відповідного процесуального права не існує. Подання скарги на судові рішення, яке не є чинними або дія якого закінчилася (вичерпана), навряд чи може суттєво вплинути на досягнення завдання цивільного судочинства. Адже, апеляційна скарга подається безпосередньо до суду апеляційної інстанції. При цьому

передбачено випадки, коли апеляційна скарга не приймається до розгляду. Серед них такий, коли скаргу подано на ухвалу, яка не підлягає оскарженню [82, с. 72].

Окремим видом недобросовісної процесуальної поведінки є клопотання про застосування забезпечувальних заходів. Можлива шкода такого зловживання обумовлена, передусім, природою заходів, що розглядаються. Неможливість користування майном завдає збитків, тому процедури забезпечення позову мають бути прописані детально. Цивільний процесуальний закон містить певні умови здійснення таких процедур, які є запобіжником зловживання цивільними процесуальними правами (ст. 153 ЦПК України). Проте ЦПК України залишає можливість суддівського розсуду, особливо з огляду на сутність заходів забезпечення позову, а також можливість застосування інших заходів у випадках, передбачених законами та міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Такі основні види, на нашу думку, порушення принципу неприпустимості зловживання процесуальними правами в цивільному судочинстві.

Висновки до Розділу 2

1. Однією з сучасних тенденцій розвитку цивільного процесуального законодавства є використання понятійно-категоріального апарату, не властивого юридичній науці. Йдеться про все частіше застосування понять та категорій, що належать в силу своєї природи до сфери етики, моралі та моральності. Такою категорією, є й категорія добросовісності, яку правомірно розглядати як неодмінну умову реалізації цивільних процесуальних прав і обов'язків.

2. З'ясування дійсного співвідношення категорій цивільного процесуального правопорушення та зловживання цивільними процесуальними правами з погляду заходів цивільної процесуальної відповідальності є важливим у теоретичному та практичному плані. Це дасть змогу законодавцю виділяти як правові норми, що регулюють відповідальність за порушення порядку в суді, так і норми, що закріплюють відповідальність за недобросовісну процесуальну поведінку.

3. Визнання процесуальної поведінки протиправною не завжди тягне за собою застосування заходів цивільної процесуальної відповідальності. Специфіка цивільного процесуального законодавства полягає в тому, що не кожна цивільна процесуальна норма має санкцію. Цивільні процесуальні норми за своєю природою, передусім, норми, які дозволяють, а не забороняють. Вони лише регулюють цивільну процесуальну діяльність суду та учасників судового процесу і, як правило, не містять вказівки на настання несприятливих процесуальних наслідків за їх недотримання.

4. Цивільні процесуальні правопорушення можуть здійснюватися різними суб'єктами, проте в межах цього дисертаційного дослідження ми зупинимося лише на учасниках справи, з огляду на їх матеріально-правову зацікавленість у результаті справи та можливість своїми діями впливати на перебіг процесу (диспозитивні правомочності). Такий вплив може мати як правомірний і добросовісний характер, коли учасники справи реалізують належні їм процесуальні права відповідно до завдань цивільного судочинства, так і неправомірний. Це відбувається у разі зловживання цивільними процесуальними правами.

5. Цивільне процесуальне правопорушення, вчинене у формі зловживання правом, надає найбільшу шкоду правосуддю, а з практичної точки зору, труднощі його виявлення і обґрунтування, дають підстави говорити про високу латентність здійснюваних дій.

6. Для кваліфікації процесуальної поведінки як цивільного процесуального правопорушення необхідна, виходячи з традиційних

загальнотеоретичних уявлень про сутність будь-якого з правопорушень, сукупність наступних умов: 1) дія або бездіяльність; 2) протиправність поведінки; 3) винна поведінка; 4) заподіяння шкоди.

7. Для формулювання дефініції поняття, що розглядається, має першорядне значення вказівка на те, що в основі будь-якого цивільного процесуального порушення – відступ від вимог цивільного процесуального закону і насамперед, у частині добросовісного використання учасниками судового процесу належних їм прав. Втім, категорія добросовісності має оціночний характер, що зумовлює певний суддівський розсуд у питаннях кваліфікації процесуальної поведінки як недобросовісної, а значить протиправної та неправомірної.

8. Загальним орієнтиром щодо критеріїв чи меж визнання процесуальної поведінки учасника справи як правомірної, можуть бути завдання й мета цивільного судочинства.

Інтереси суду та добросовісного учасника справи багато в чому тотожні. Суд та учасники справи однаково зацікавлені у справедливому, неупередженому та своєчасному розгляді та вирішенні цивільної справи. В іншому випадку, якщо цивільна процесуальна діяльність здійснюється з метою несумісних зі справедливим і своєчасним розглядом справи, наприклад, затягнути розгляд спору, є підстави вважати, що ця діяльність має ознаки недобросовісної та протиправної процесуальної поведінки.

9. Цивільне процесуальне правопорушення тягне за собою застосування до винної особи заходів державного примусу. Йдеться про застосування заходів захисту та цивільної процесуальної відповідальності. Без їх застосування неможливо кваліфікувати недобросовісну та протиправну цивільну процесуальну діяльність як таку, що підпадає під ознаки цивільного процесуального правопорушення.

10. Стосовно цивільних процесуальних зловживань ознака винності має свої суттєві особливості. У випадках зловживання правом неправомірна процесуальна діяльність маскується під виглядом правомірної реалізації

суб'єктивних прав. Тобто, зовні процесуальна поведінка учасника справи виглядає цілком законною та правомірною. Проте у його намірах використати положення закону у своїх корисливих цілях. Цілком допустимим є аналіз цивільної процесуальної діяльності (і встановлення винності учасника справи) крізь призму вимог ЦПК України щодо добросовісного використання цивільних процесуальних прав.

11. Головна роль у кваліфікації процесуальної поведінки як добросовісної чи недобросовісної належить суду, який відповідно до закону здійснює керівництво судовим процесом, забезпечує дотримання послідовності вчинення цивільних процесуальних дій, реалізацію учасниками цивільної справи своїх процесуальних прав та обов'язків. Суд, керуючись правилом щодо добросовісності в цивільному процесі, повинен мати всі повноваження щодо припинення недобросовісної процесуальної поведінки.

12. Про зловживання цивільним процесуальним правом можна говорити лише тоді, коли учасник справи свідомо порушує обов'язок по добросовісному здійсненню належних йому процесуальних прав. До цього часу питання про кваліфікацію поведінки як зловживання правом вирішено бути не може, оскільки учасник справи має можливість реалізувати належне йому право іншим способом, не порушуючи при цьому заборони на зловживання правом.

13. Говорячи про зловживання цивільними процесуальними правами, необхідно брати до уваги й фактори волі людини, тобто його бажання реалізувати належні йому права, домагаючись при цьому поставленої мети. У цьому вся суть ініціативної активної діяльності. Не можна уявити зловживання правом у вигляді пасивного володіння правом. Зловживання правом є саме активною дією, спрямованою на досягнення неправомірних цілей. У цьому випадку, правомірно ставити питання про рушійну засаду зловживання правом, яке виражається у свідомому бажанні особи діяти активно та досягти негативної мети. Якщо ж учасник справи здійснює свої

процесуальні права у точній відповідності до приписів суду, наприклад, виконує приписи, зазначені в ухвалах суду, то зловживання правом виключено.

14. Оскільки умовою реалізації процесуальних прав є добросовісне їх використання, будь-які цивільні процесуальні дії, що свідчать про реалізацію належного права не за призначенням, повинні бути кваліфіковані як зловживання процесуальним правом. Це насамперед стосується дій щодо розпорядження цивільними процесуальними правами і не може бути застосовано до дій, які складають склад таких правопорушень як: недотримання порядку в залі судового засідання або неповаги до суду.

Кваліфікація процесуальної поведінки як зловживань повинна враховувати кілька основних моментів, а саме: ця діяльність здійснюється з метою, не сумісною з цілями цивільного судочинства і пов'язана з невиконанням загального процесуального обов'язку щодо добросовісного використання в судовому процесі процесуальних прав.

15. Рух цивільної справи проходить стадійно, тому не виключена можливість недобросовісної процесуальної поведінки на будь-якій стадії цивільного судочинства. Головно, що така поведінка зовнішньо схожа на правомірну реалізацію належних особі процесуальних прав, своєю метою має завдання, які не сумісні з загальними завданнями та цілями цивільного судочинства.

16. Пізнання всіх можливих видів зловживання процесуальним правом навряд чи можливе. І справа навіть не стільки в тому, що по суті кожне цивільне процесуальне право може бути реалізоване з метою причинити шкоду в широкому розумінні. Суд визнає залежно від конкретних обставин справи процесуальні дії зловживанням. Тобто, власне судова практика дає змогу виокремити ті види зловживань, до яких частіше всього вдаються заінтересовані особи. Важливо інше. На підставі визначення видів зловживань вироблення ефективних заходів протидії цьому явищу, поліпшення нормативної регламентації інституту цивільної процесуальної

відповідальності, превентивних мір запобігання здійсненню недобросовісної процесуальної поведінки. Вітчизняний законодавець довів, що незважаючи на різноманітний характер форм зловживання процесуальними правами на законодавчому рівні необхідно і можливо визначити конкретний перелік дій, які суд може визнати зловживанням процесуальними правами.

171. Найчастіше зловживають цивільними процесуальними правами сторони у позовному провадженні з огляду на їх матеріально-правову зацікавленість у винесенні сприятливого для них судового рішення, що обумовлює необхідність здійснення цілої низки процесуальних дій, які не завжди пов'язані з правомірною реалізацією наданого законом права.

18. Враховуючи, що зловживання цивільними процесуальними правами зачіпає інтереси правосуддя та учасників судового процесу, варто передбачити такі види недобросовісної процесуальної поведінки: зловживання цивільними процесуальними правами в суді першої інстанції. До цієї групи зловживань мають бути включені: зловживання правом на судовий захист (юрисдикція та підсудність цивільної справи); зловживання у сфері встановлення обставин цивільної справи; зловживання, спрямовані проти розгляду цивільної справи в розумний строк; зловживання забезпечувальними заходами; зловживання цивільними процесуальними правами в суді апеляційної та касаційної інстанцій.

РОЗДІЛ 3

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНОЇ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ПРИНЦИПУ НЕПРИПУСТИМОСТІ ЗЛОВЖИВАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИМИ ПРАВАМИ

3.1 Заходи цивільної процесуальної відповідальності за недобросовісну поведінку в цивільному судочинстві

Проблема формування дієвих заходів цивільної процесуальної відповідальності за недобросовісну поведінку в цивільному судочинстві має яскраво виражений прикладний характер.

Київський апеляційний суд в складі колегії суддів судової палати у цивільних справах розглянувши у відкритому судовому засіданні в приміщенні Київського апеляційного суду в м. Києві апеляційну скаргу ОСОБА_1 на ухвалу Яготинського районного суду Київської області від 28 жовтня 2022 року про стягнення штрафу в порядку процесуального примусу у справі за позовом ОСОБА_1 до ОСОБА_2, третя особа: ОСОБА_3 про зміну розміру аліментів, встановив:

11 жовтня 2022 року ухвалою Яготинського районного суду Київської області було задоволено частково заяву ОСОБА_2 про видачу дублікату виконавчого листа.

18 жовтня 2022 року ОСОБА_1 звернувся до Яготинського районного суду Київської області з заявою, в якій просив роз'яснити ухвалу суду від 11 жовтня 2022 року.

Ухвалою Яготинського районного суду Київської області від 28 жовтня 2022 року визнано дії ОСОБА_1 зловживанням процесуальними правами.

Залишено без розгляду заяву ОСОБА_1 про роз'яснення рішення суду.

Застосовано до ОСОБА_1 заходи процесуального примусу у виді штрафу в розмірі 1240 грн.

Не погоджуючись з вказаною ухвалою суду, ОСОБА_1 подав апеляційну скаргу, посиляючись на порушення судом першої інстанції норм процесуального права.

В доводах апеляційної скарги зазначає, що суд першої інстанції дійшов помилкового висновку про наявність підстав для застосування заходів процесуального примусу, оскільки суб'єктивне та помилкове тлумачення слів скажника у заяві не може вважатись зловживанням процесуальними правами.

Крім того, у матеріалах справи відсутні будь-які інші ухвали, в яких міститься попередження про недопустимість процесуальними правами.

Таким чином, ОСОБА_1 зазначає, що відсутні підстави для накладення штрафу.

На підставі викладеного в апеляційній скарзі, ОСОБА_1 просить суд апеляційної інстанції скасувати ухвалу суду першої інстанції.

В порядку визначеному ст. 360 ЦПК України на адресу Київського апеляційного суду відзив на апеляційну скаргу не надходив, відсутність відзиву не перешкоджає перегляду рішення суду.

Колегія суддів, заслухавши доповідь судді-доповідача, дослідивши матеріали справи та доводи апеляційної скарги доходить висновку, що апеляційну скаргу слід задовольнити частково, враховуючи наступне.

Відповідно до ч. 1 ст. 2 ЦПК України завданням цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави.

Пунктами 2 та 11 ч. 3 ст. 2 ЦПК України передбачено повага до честі і гідності, рівність усіх учасників судового процесу перед законом та судом і

неприпустимість зловживання процесуальними правами віднесено до основних засад (принципів) цивільного судочинства.

Учасники справи зобов'язані виявляти повагу до суду та до інших учасників судового процесу (п. 1 ч. 2 ст. 43 ЦПК України).

Відповідно до ч. 1 ст. 44 ЦПК України учасники судового процесу та їх представники повинні добросовісно користуватися процесуальними правами; зловживання процесуальними правами не допускається.

За змістом частини другої цієї статті перелік дій, що суперечать завданню цивільного судочинства та які залежно від конкретних обставин суд може визнати зловживанням процесуальними правами, не є вичерпним.

Якщо подання скарги, заяви, клопотання визнається зловживанням процесуальними правами, суд з урахуванням обставин справи має право залишити без розгляду або повернути скаргу, заяву, клопотання (ч. 3 ст. 44 ЦПК України).

Використання одними учасниками судового процесу та їх представниками нецензурної лексики, образливих і лайливих слів чи символів у поданих до суду документах і у спілкуванні з судом (суддями), з іншими учасниками процесу та їхніми представниками, а також вчинення аналогічних дій є виявом очевидної неповаги до честі, гідності зазначених осіб з боку тих, хто такі дії вчиняє. Ці дії суперечать основним засадам (принципам) цивільного судочинства (пунктам 2 і 11 ч. 3 ст. 2 ЦПК України), а також його завданню, яке превалює над будь-якими іншими міркуваннями в судовому процесі (частини 1 та 2 вказаної статті). З огляду на це вчинення таких дій суд може визнати зловживанням процесуальними правами та застосувати, зокрема, наслідки, передбачені ч. 3 ст. 44 ЦПК України.

Обґрунтування заяви про роз'яснення рішення суду ОСОБА_1 здійснювалось з використанням таких висловлювань та слів: «безсовісно, навмисно постановлено видати виконавчий лист», «явним перевищенням своїх повноважень судом», «не обізнані із законодавством та може слугувати підставою для звернення із скаргою до Вищої ради правосуддя», що

виходить за межі нормальної, коректної та легітимної критики, що у розумінні Європейського суду з прав людини констатується як зловживання правом на подання заяви.

Суд першої інстанції, визнаючи дії ОСОБА_1 зловживанням процесуальними правами правильно виходив з того, що висловлювання у заяві про роз'яснення рішення суду є не притаманними для написання ділових документів, відображають зневажливе ставлення заявника до судової гілки влади загалом, є виявом очевидної неповаги, не спрямовані на ефективний захист його прав, свобод та інтересів, суперечать завданню цивільного судочинства та є зловживанням процесуальними правами.

Колегія суддів погоджується із висновками суду першої інстанції, що подання ОСОБА_1 заяви про роз'яснення судового рішення із висловлюваннями, які є непритаманними для написання ділових документів і виявляють зневажливе ставлення заявника до суду є зловживанням процесуальними правами у розумінні ст. 44 ЦПК України і наявністю підстав для залишення цієї заяви без розгляду.

Разом з тим, судова колегія вважає, що суд першої інстанції дійшов передчасного висновку для застосування заходів процесуального впливу у вигляді накладення штрафу. Мета застосування заходів процесуального впливу встановлена в ст. 143 ЦПК України, відповідно до якої заходами процесуального примусу є процесуальні дії, що вчиняються судом у визначених цим Кодексом випадках з метою спонукання відповідних осіб до виконання встановлених у суді правил, добросовісного виконання процесуальних обов'язків, припинення зловживання правами та запобігання створенню протиправних перешкод у здійсненні судочинства.

Виходячи із наведеної норми, заходи процесуального примусу застосовуються судом для досягнення певної мети.

З врахуванням наведених процесуальних норм суд, встановивши, що особа зловживає своїми процесуальними правами, має право як залишити

заяву без розгляду (ч. 3 ст. 44 ЦПК України), так і застосувати заходи процесуального впливу, передбачені ст. 144 ЦПК України.

Суд в своїй ухвалі зазначив, що метою накладення штрафу є запобігання в подальшому зловживання ОСОБА_1 своїми процесуальними правами. При цьому, користуючись своїм правом на накладення штрафу у розмірі 1240 грн, суд не взяв до уваги, що такий розмір штрафу є надмірним для ОСОБА_1, оскільки останній є членом багатодітної родини, про що він надавав суду докази і суд звільняв його від сплати судового збору.

Колегія суддів вважає, що залишення заяви ОСОБА_1 без розгляду є достатньою сатисфакцією за зловживання ним процесуальними правами.

Враховуючи викладені норми права та доводи апеляційної скарги, колегія суддів доходить висновку, що оскаржувана ухвала суду підлягає скасуванню частині накладення штрафу. В іншій частині підлягає залишенню без змін [132].

Полтавський апеляційний суд в складі колегії суддів судової палати з розгляду цивільних справ вирішуючи питання про відкриття апеляційного провадження за апеляційною скаргою Приватного підприємства «Агроекологія» на ухвалу Зіньківського районного суду Полтавської області від 04 липня 2018 року про внесення виправлень в ухвалу Зіньківського районного суду Полтавської області від 16 травня 2018 року у справі за позовом ОСОБА_2 до Приватного підприємства «Агроекологія» про визнання правочину недійсним, встановив:

Ухвалою Зіньківського районного суду Полтавської області від 04 липня 2018 року відмовлено в задоволенні заяви ПП «Агроекологія» про внесення виправлення в ухвалі Зіньківського районного суду Полтавської області від 16 травня 2018 року.

23 липня 2018 року ухвалу оскаржило ПП «Агроекологія», апеляційна скарга якого ухвалою судді Апеляційного суду Полтавської області від 07 вересня 2018 року визнана неподаною та повернута апелянту у зв'язку з

не усуненням недоліків апеляційної скарги, а саме несплатою судового збору.

20 вересня 2018 року ПП «Агроєкологія» повторно звернулося з апеляційною скаргою на ухвалу Зіньківського районного суду Полтавської області від 04 липня 2018 року. Проте, апеляційна скарга має аналогічний зміст, а за її подання не сплачено судовий збір.

Достеменно знаючи про наявність ухвали апеляційного суду про повернення апеляційної скарги, у зв'язку з її невідповідністю вимогам ЦПК України, Приватне підприємство знову подає апеляційну скаргу з аналогічними недоліками.

Вказане свідчить про зловживання останнім своїми процесуальними правами, які призводять до неможливості здійснити судом розгляду справи по суті внаслідок оскарження однієї і тієї ж ухвали без належного оформлення апеляційних скарг, та як наслідок призводять до затягування судового розгляду справи.

Таким чином, аналізуючи наведені норми та обставини справи, апеляційний суд вважає такі дії заявника неодноразовим зловживанням з його боку процесуальним правом на апеляційне оскарження судового рішення, яке перешкоджає розгляду справи судом.

За таких обставин, апеляційну скаргу ПП «Агроєкологія» відповідно до ч. 3 ст. 44 ЦПК України необхідно повернути заявнику.

Керуючись статтями 44 та 381 ЦПК України, апеляційний суд, ухвалив:

Визнати дії Приватного підприємства «Агроєкологія» щодо подання неналежним чином оформленої апеляційної скарги на ухвалу Зіньківського районного суду Полтавської області від 04 липня 2018 року зловживанням процесуальними правами.

Апеляційну скаргу Приватного підприємства «Агроєкологія» на ухвалу Зіньківського районного суду Полтавської області від 04 липня 2018 року повернути заявнику [171].

В іншій судовій справі Полтавський апеляційний суд у складі колегії суддів судової палати з розгляду цивільних справ, розглянувши у відкритому судовому засіданні в м. Полтаві цивільну справу за апеляційною скаргою Приватного сільськогосподарського підприємства «Високе» на ухвалу Зіньківського районного суду Полтавської області від 19 травня 2021 року у справі за позовом Приватного сільськогосподарського підприємства «Високе» до ОСОБА_1 про визнання поновленим договору оренди землі шляхом визнання укладеною додаткової угоди, встановив:

У березні 2021 року ПСП «Високе» звернулося до суду з позовом до ОСОБА_1 про визнання поновленим договору оренди землі шляхом визнання укладеною додаткової угоди.

15 квітня 2021 року представником відповідача ОСОБА_1 адвокатом Панченко О. О. подано заяву про визнання дій ПСП «Високе» зловживанням процесуальними правами та залишення позову без розгляду.

Ухвалою Зіньківського районного суду від 19 травня 2021 року визнано дії ПСП «Високе» щодо подання декількох аналогічних позовів до ОСОБА_1 про визнання поновленими договору оренди землі шляхом визнання укладеною додаткової угоди зловживанням процесуальними правами.

Цивільну справу за позовом Приватного сільськогосподарського підприємства «Високе» до ОСОБА_1 про визнання поновленим договору оренди землі шляхом визнання укладеною додаткової угоди залишено без розгляду.

Не погодившись з даною ухвалою суду першої інстанції, ПСП «Високе» оскаржило її в апеляційному порядку.

В апеляційній скарзі, посилаючись на порушення судом першої інстанції норм процесуального права, просило ухвалу суду першої інстанції скасувати, а справу направити до суду першої інстанції для продовження її розгляду.

Позивачем не заперечується, що ним подано 5 разів позов до ОСОБА_1 про визнання поновленим договору оренди землі шляхом визнання

укладеною додатковою угоди. Три рази позовна заява розподілена на суддю Должка С. Р. і по заяві від 10 березня 2021 року, 11 березня 2021 року, 15 березня 2021 року провадження у справі не відкривалося з підстав п. 3 ч. 4 ст. 185 ЦПК України.

Проте, вважає, що судом першої інстанції не зазначено, що 09 лютого 2021 року ухвалою суду по справі № 530/188/21 позовну заяву ПСП «Високе» до ОСОБА_1 про визнання поновленим договору оренди шляхом визнання укладеною додаткову угоду повернуто позивачу. Отже, позовна заява ПСП «Високе» перебувала у провадженні двох суддів Зіньківського районного суду Полтавської області.

Також зазначало, що головною діяльністю ПСП «Високе» є обробіток землі. Затягування судового процесу з боку позивача є неприйнятним, оскільки унеможливилюватиме проведення сільськогосподарських робіт у весняний час, що призводитиме до неотримання прибутку. Окрім того вказувало, що ПСП «Високе», як позивач дійсно 5 разів зверталося до суду з даним позовом, але кожного разу після того, як здавало позов до канцелярії суду, перечитувало його та знаходило помилки, отже і зверталося до судді з заявами про повернення матеріалів справи, щоб усунути дані недоліки. Окрім того, у штаті ПСП «Високе» був відсутній працівник на посаді юриста, який зміг би подати позовну заяву без суттєвих недоліків.

В контексті п. 2 ч. 2 ст. 44 ЦПК України під зловживанням процесуальними правами необхідно розуміти маніпуляцію автоматизованим розподілом справ між суддями шляхом подання декількох позовів до одного й того самого відповідача (відповідачів) з тим самим предметом та з тих самих підстав, або подання декількох позовів з аналогічним предметом і з аналогічних підстав.

Тому вважає, що повертаючи позовну заяву з тих підстав, що позивачем подано декілька позовів до того самого відповідача, суд першої інстанції не навів мотивів, з яких він дійшов висновку про те, що ПСП «Високе» подано декілька позовів з аналогічним предметом і з

аналогічних підстав, що свідчить про зловживання ним своїми процесуальними правами. метою яких є маніпуляція автоматизованим розподілом справ між суддями, та в чому така маніпуляція полягає, оскільки позовна заява перебувала на розгляді у двох суддів Зінківського районного суду та була відкликана позивачем із вище зазначених підстав.

Подання, при таких обставинах, черговий раз позовної заяви не свідчить про систему дій позивача, вважає, що суд помилково вказав на зловживання позивача своїми процесуальними правами. Окрім того, зі змісту оскаржуваної ухвали неможливо встановити, чи були подані позови тотожними, чи заявлені у них одні й ті ж самі вимоги, та чи обґрунтовані вони тими ж самими або аналогійними обставинами. Також зазначало, що залишення позову без розгляду, як це передбачено ч. 3 ст. 44 ЦПК України, є правом, а не обов'язком суду та є крайнім заходом.

На апеляційну скаргу ПСП «Високе» свій відзив подала представник відповідача ОСОБА_1 адвокат Панченко О. О., в якому, спростовуючи доводи апеляційної скарги, просила ухвалу суду першої інстанції залишити без змін, а апеляційну скаргу без задоволення. Зазначала, що ОСОБА_1 в справі є відповідачем, а не позивачем і подання клопотання про визнання дій ПСП «Високе» зловживанням процесуальними правами, є реалізацією процесуального права передбаченого статтями 43–44 ЦПК України.

Крім того, зазначала, що з сайту Судової влади України вбачається, що ПСП «Високе» протягом 2021 року неодноразово подавало позовні заяви до ОСОБА_2, ОСОБА_3, ОСОБА_4, ОСОБА_5 та ОСОБА_1 про визнання поновленим договором оренди землі шляхом визнання укладеною додаткової угоди.

Кожного разу, коли позовні заяви попадали до судді Должко С. Р. та Ситник О. В. позивач ПСП «Високе» подавало заяви про повернення позову, а коли позовні заяви було розподілено на іншого суддю, то тоді вже ПСП «Високе» не просило повернути позов і справи були призначені до розгляду.

Вважає, що будь-яке суб'єктивне право має межі, оскільки суб'єктивне право є міра свободи, міра можливої поведінки правомочної особи в правовідносинах.

Колегія суддів, перевіrivши законність і обґрунтованість рішення районного суду в межах доводів та вимог апеляційної скарги, приходять до висновку, що апеляційна скарга задоволенню не підлягає з наступних підстав.

Судом першої інстанції встановлено, що 15 квітня 2021 року на адресу суду надійшла заява від представника відповідача ОСОБА_1, адвоката Панченко О. О. про визнання дій ПСП Високе зловживанням процесуальними правами та залишення позову без розгляду.

24 березня 2021 року до Зіньківського районного суду Полтавській області надійшла позовна заява ПСП Високе до ОСОБА_1 про визнання поновленим договору оренди землі шляхом визнання укладеною додаткової угоди згідно з протоколом автоматизованого розподілу судової справи між суддями, справі присвоєно номер: 530/528/21 та передано на розгляд судді Дем'янченку С. М.

10 березня 2021 року до Зіньківського районного суду Полтавській області надійшла позовна заява ПСП Високе до ОСОБА_1 про визнання поновленим договору оренди землі шляхом визнання укладеною додаткової угоди згідно з протоколом автоматизованого розподілу судової справи між суддями, справі присвоєно номер: 530/412/21 та передано на розгляд судді Должку С. Р. та ухвалою суду від 10 березня 2021 року повернутий позивачу у зв'язку з поданням заяви про повернення позовної заяви.

11 березня 2021 року до Зіньківського районного суду Полтавській області надійшла позовна заява ПСП Високе до ОСОБА_1 про визнання поновленим договору оренди землі шляхом визнання укладеною додаткової угоди згідно з протоколом автоматизованого розподілу судової справи між суддями, справі присвоєно номер: 530/424/21 та передано на розгляд судді

Должку С. Р. та ухвалою суду від 12 березня 2021 року повернутий позивачу у зв'язку з поданням заяви про повернення позовної заяви.

15 березня 2021 року до Зіньківського районного суду Полтавській області надійшла позовна заява ПСП Високе до ОСОБА_1 про визнання поновленим договору оренди землі шляхом визнання укладеною додаткової угоди згідно з протоколом автоматизованого розподілу судової справи між суддями. Справі присвоєно номер: 530/461/21 та передано на розгляд судді Должку С. Р. та ухвалою суду від 18 березня 2021 року повернутий позивачу у зв'язку з поданням заяви про повернення позовної заяви.

19 березня 2021 року до Зіньківського районного суду Полтавській області надійшла позовна заява ПСП Високе до ОСОБА_1 про визнання поновленим договору оренди землі шляхом визнання укладеною додаткової угоди згідно з протоколом автоматизованого розподілу судової справи між суддями, справі присвоєно номер: 530/499/21 та передано на розгляд судді Должку С. Р. та ухвалою суду від 22 березня 2021 року повернутий позивачу у зв'язку з поданням заяви про повернення позовної заяви.

24 березня 2021 року ПСП «Високе» в черговий раз звернулося до суду з позовом до ОСОБА_1 про визнання поновленим договору оренди землі шляхом визнання укладеною додаткової угоди.

Ухвалою суду від 30 березня 2021 року відкрито провадження у справі та призначено підготовче засідання.

15 квітня 2021 року представником відповідача ОСОБА_1 адвокатом Панченко О. О. подано заяву про визнання дій ПСП «Високе» зловживанням процесуальними правами та залишення позову без розгляду.

Ухвалою Зіньківського районного суду від 19 травня 2021 року визнано дії ПСП «Високе» щодо подання декількох аналогічних позовів до ОСОБА_1 про визнання поновленими договору оренди землі шляхом визнання укладеною додаткової угоди зловживанням процесуальними правами.

Залишаючи позов без розгляду, з підстав, передбачених ч. 3 ст. 44 ЦПК України, суд першої інстанції виходив з того, що позивач

ПСП «Високе» подало протягом короткого проміжку часу п'ять разів позов до того самого відповідача, з тим самим предметом та з тих самих підстав, що вказує на те, що такі дії вчинені з метою маніпуляції автоматизованим розподілом справ між суддями, дійшовши висновку, що позивач допустив зловживання процесуальними правами при зверненні до суду з позовом, що суперечить завданню цивільного судочинства.

Апеляційний суд погоджується з таким висновком суду першої інстанції, виходячи з наступного.

ПСП «Високе» подало протягом короткого проміжку часу чотири позови до того самого відповідача, з тим самим предметом та з тих самих підстав, наявні підстави вважати, що такі дії вчинені з метою маніпуляції автоматизованим розподілом справ між суддями, що свідчить про зловживання ним процесуальними правами і є підставою для залишення позову без розгляду.

Судом встановлено та не заперечується і в апеляційній скарзі, що ПСП «Високе» п'ять разів зверталося до суду з позовом до ОСОБА_1 про визнання поновленим договору оренди землі шляхом визнання укладеною додаткової угоди.

Три рази позовна заява розподілена на суддю Должка С. Р. і по заяві від 10 березня 2021 року, 11 березня 2021 року, 15 березня 2021 року провадження у справі не відкривалося з підстав п. 3 ч. 4 ст. 185 ЦПК України.

Таким чином, залишаючи позов без розгляду, з підстав, передбачених ч. 3 ст. 44 ЦПК України, суд першої інстанції вірно виходив з того, що позивач ПСП «Високе» подало протягом короткого проміжку часу п'ять разів позов до того самого відповідача, з тим самим предметом та з тих самих підстав, що вказує у тому числі і на те, що такі дії вчинені з метою маніпуляції автоматизованим розподілом справ між суддями.

З огляду на наведене, суд першої інстанції дійшов правильного висновку про наявність підстав вважати дії позивача зловживанням наданими йому процесуальними правами, правомірно залишивши позовну заяву

Приватного сільськогосподарського підприємства «Високе» до ОСОБА_1 про визнання поновленим договору оренди землі шляхом визнання укладеною додаткової угоди без розгляду.

Твердження в апеляційній скарзі, що ПСП «Високе» дійсно п'ять разів зверталося до суду з даним позовом, але кожного разу після того, як здавало позов до канцелярії суду, перечитувало його та знаходило помилки та з цих підстав зверталося до судді з заявами про повернення матеріалів справи, щоб усунути дані недоліки, а також відсутність у штаті ПСП «Високе» працівника на посаді юриста, який зміг би подати позовну заяву без суттєвих недоліків, є безпідставними та всі супутні обставини які призвели до багаторазових звернень до суду з аналогічними позовами входять до зони відповідальності особи, яка вчиняла такі дії, тому не звільняють її від відповідності, а також не містить вагомих доводів, які би дозволили суду апеляційної інстанції дійти переконання, що рішення було постановлено з істотними порушеннями норм права або з неправильним застосуванням закону України.

Інші доводи апеляційної скарги також на законність судового рішення не впливають, а зводяться до власного тлумачення норм матеріального права, незгоди заявника з висновком суду та необхідності переоцінки доказів.

За наведених обставин, доводи апеляційної скарги не спростовують правильності висновків районного суду, як і не підтверджують належними доказами їх неправомірність.

Ухвалу судом першої інстанції постановлено з додержанням вимог закону, тому підстав для її скасування, з мотивів, наведених в апеляційній скарзі, не вбачається [136].

Як бачимо, при здійсненні правосуддя у цивільних справах важливо мати ефективні способи протидії недобросовісній процесуальній поведінці учасників судового процесу. Ми вже зазначали, що зловживання цивільними процесуальними правами при розгляді цивільних справ суттєво порушує права та інтереси інших добросовісних учасників справи, шкодить судовій владі, підриваючи її авторитет і значимість.

Тому необхідно нормативно унеможливити прояви недобросовісної процесуальної поведінки, на всіх етапах цивільного судочинства створити умови для реалізації принципу неприпустимості зловживання процесуальним правом. Проте проблема пошуку належних засобів і способів впливу на учасників судового процесу, які порушують процесуальні обов'язки щодо добросовісного користування процесуальними правами ще не має свого концептуального оформлення [195, с. 364].

Аналіз судової практики свідчить про те, що частіше всього до зловживань вдаються учасники справи, неправомірна поведінка яких направлена проти забезпечення своєчасності розгляду справи (порушення розумних строків розгляду справи шляхом затягування судового процесу, заявлення необґрунтованих відводів суддям) або винесення завідомо необґрунтованих судових рішень (приміром, внаслідок зловживання засобами доказування тощо).

Київський апеляційний суд у складі колегії суддів судової палати з розгляду цивільних справ, розглянувши в рамках справи за апеляційною скаргою старшого державного виконавця Шевченківського районного відділу державної виконавчої служби м. Києва Головного територіального управління юстиції у м. Києві Красноштан Інни Леонідівни та за апеляційними скаргами ОСОБА_1 на ухвалу Солом'янського районного суду міста Києва від 19 березня 2019 року у справі за об'єднаними скаргами ОСОБА_2, ОСОБА_1, ОСОБА_3 на дії начальника Відділу ДВС Шевченківського РУЮ у м. Києві Гоцій Богдана Ігоровича та головного державного виконавця ВДВС Шевченківського РУЮ у м. Києві Шевченка Сергія Павловича та скаргою ОСОБА_3, ОСОБА_2, ОСОБА_1, зацікавлені особи: начальник Відділу ДВС Шевченківського РУЮ у м. Києві Гоцій Богдан Ігорович, головний державний виконавець Шевченко Сергій Павлович, провідний спеціаліст відділу організації та контролю за виконанням рішень Управління ДВС Головного управління юстиції у м. Києві Александрова Ірина Володимирівна, начальник Відділу ДВС

Шевченківського РУЮ у м. Києві Хорішко Олександр Олександрович, Міністерство юстиції України, ОСОБА_4 на бездіяльність органів і посадових осіб державної виконавчої служби, заяву ОСОБА_1, ОСОБА_3, ОСОБА_2 про відвід суддів, встановив:

Безпосередньо перед судовим засіданням по даній справі, призначеним на 01 липня 2019 року на 10 год. 00 хв., до канцелярії Київського апеляційного суду була подана заява ОСОБА_1, ОСОБА_3, ОСОБА_2 про відвід суддів Журби С. О., Таргоній Д. О. та Приходька К. П.

В заяві в якості підстави для відводу складу колегії суддів по справі заявники зазначили, що у них виникли сумніви в неупередженості та об'єктивності таких суддів, оскільки вважають неправомірними рішення вказаної колегії суддів щодо відкриття апеляційного провадження за апеляційною скаргою старшого державного виконавця Шевченківського районного відділу державної виконавчої служби м. Києва Головного територіального управління юстиції у м. Києві Красноштан Інни Леонідівни, а також у зв'язку з призначенням чергового судового засідання по справі на 06 червня 2019 року. Також заявили про те, що вказана колегія суддів втручалася у прийняття рішення суддею Київського апеляційного суду Мережко М. В. при вирішенні заявленого цими ж заявниками попереднього відводу складу колегії у даній справі, а також у прийняття рішення суддею Солом'янського районного суду м. Києва Усатовою І. А. у іншій справі.

В судовому засіданні ОСОБА_3 та ОСОБА_2, діючи від свого імені та як представники ОСОБА_1, заяву про відвід колегії суддів підтримали.

Дослідивши доводи заяви та матеріали справи, колегія суддів приходить до наступних висновків.

Після відкриття апеляційних проваджень за вищезазначеними апеляційними скаргами судові перше засідання було призначене на 27 травня 2019 року. В день засідання ОСОБА_1 та ОСОБА_3 подали до суду заяву про відвід колегії суддів та секретаря судового засідання, мотивуючи її безпідставним з точки зору заявником відкриттям апеляційного

провадження по справі за апеляційною скаргою старшого державного виконавця Шевченківського районного відділу державної виконавчої служби м. Києва Головного територіального управління юстиції у м. Києві Красноштан І. Л. В судовому засіданні ОСОБА_3 та ОСОБА_2 заявлений відвід підтримали.

Ухвалою колегії суддів Київського апеляційного суду 27 травня 2019 року заявлений відвід було визнано невмотивованим з тих підстав, що чинним процесуальним законом не дозволяється заявляти відвід судді з підстав незгоди з його процесуальним рішенням. Окремо зазначено, що заявлення відводу з недоведених підстав також є неприпустимим. Також судом було відмовлено у задоволенні відводу секретарю судового засідання.

Після визнання вказаного відводу невмотивованим, вирішення питання щодо такого відводу у відповідності до положень ч. 3 ст. 40 ЦПК України було передано до канцелярії суду для визначення в порядку автоматизованого розподілу судді, який мав розглянути питання щодо заявленого відводу.

Ухвалою судді Київського апеляційного суду Кулікової С. В. від 28 травня 2019 року в задоволенні заяви про відвід складу колегії суддів по справі було відмовлено. Вказаною ухвалою ретельно було роз'яснено про те, що незгода сторони з процесуальними рішеннями судді не може бути підставою для відводу. Констатовано й безпідставність інших доводів заявників щодо упередженості складу суду.

Наступне судове засідання по справі було призначене на 06 червня 2019 року. Безпосередньо перед судовим засіданням до канцелярії суду була подана нова заява ОСОБА_1, ОСОБА_3, ОСОБА_2 про відвід складу суду та секретаря судового засідання. В якості підстави для заявлення такого відводу заявники зазначили сумніви у безсторонності та неупередженості складу колегії суддів та секретаря судового засідання, які вони обґрунтовували відсутністю з їх точки зору права у старшого державного виконавця Шевченківського районного відділу державної виконавчої служби м. Києва

Головного територіального управління юстиції у м. Києві Красноштан І. Л. подавати апеляційну скаргу по даній справі, відтак незгодою з постановленою судом у зв'язку з такою скаргою ухвалою про відкриття апеляційного провадження.

В судовому засіданні ОСОБА_3 та ОСОБА_2 заявлений відвід підтримали, додатково доповнивши його від свого імені новою заявою про відвід головуючому судді по справі та секретарю судового засідання на підставі аргументів, що по суті зводилися з незгодою з призначенням судом судового засідання на 06 червня 2019 року та порядком виклику учасників справи в судове засідання.

Ухвалою колегії суддів Київського апеляційного суду від 06.06.2019 року у задоволенні відводу секретаря судового засідання було відмовлено, відводи, заявлені колегії суддів та головуючому судді по справі, визнано не обґрунтованими, заяви про відвід передано для вирішення іншому судді, який не входить до складу колегії суддів, що розглядає справу.

Ухвалою судді Київського апеляційного суду Мережко М. В. від 07 червня 2019 року в задоволенні заяв про відвід складу колегії суддів та головуючому судді по справі відмовлено. В якості підстави для такого рішення суд зазначив недоведеність та необґрунтованість доводів заяв про відвід, а також той факт, що частина доводів вже були заявлені заявниками в якості підстави для відводу складу суду та були відхилені судом після їх розгляду. Окремо також в черговий раз була зазначена встановлена законом недопустимість заявлення відводу у зв'язку з незгодою з процесуальними рішеннями, ухваленими судом у цій чи іншій справі.

Наступне судове засідання по справі було призначене на 01 липня 2019 року. Безпосередньо перед судовим засіданням до канцелярії суду була подана нова заява ОСОБА_1, ОСОБА_3, ОСОБА_2 про відвід складу колегії суддів у даній справі. В якості обґрунтування такого відводу заява містить чергові посилення заявників на незгоду з відкриттям судом апеляційного провадження за скаргою старшого державного виконавця Шевченківського

районного відділу державної виконавчої служби м. Києва Головного територіального управління юстиції у м. Києві Красноштан І. Л. та призначенням одного із засідань по справі на 06 червня 2019 року. Окремо заява про відвід містила посилання на незгоду заявників з ухвалою судді Київського апеляційного суду Мережко М. В., постановленою при вирішенні заявленого цими ж заявниками попереднього відводу складу колегії у даній справі, а також незгодою із прийнятими рішеннями суддею Солом'янського районного суду м. Києва Усатовою І. А. у іншій справі, на підставі чого заявники стверджували про втручання складу колегії у даній справі у діяльність вищевказаних суддів.

В судовому засіданні ОСОБА_3 та ОСОБА_2 заявлений відвід підтримали.

Оцінюючи зазначену заву про відвід, колегія суддів виходить з наступного:

Положеннями ч. 4 ст. 36 ЦПК України прямо передбачено, що незгода сторони з процесуальними рішеннями судді, рішення або окрема думка судді в інших справах, висловлена публічно думка судді щодо того чи іншого юридичного питання не може бути підставою для відводу.

Відповідно до вимог ст. 39 ЦПК України відвід повинен бути вмотивованим і заявленим протягом десяти днів з дня отримання учасником справи ухвали про відкриття провадження у справі, але не пізніше початку підготовчого засідання або першого судового засідання, якщо справа розглядається в порядку спрощеного позовного провадження. Після спливу вказаного строку заявляти відвід (самовідвід) дозволяється лише у виняткових випадках, коли про підставу відводу (самовідводу) заявнику не могло бути відомо до спливу вказаного строку, але не пізніше двох днів із дня, коли заявник дізнався про таку підставу.

Частина 4 вказаної статті зазначає, що лише встановлення обставин, вказаних у пунктах 1–4 ч. 1 ст. 36 ЦПК України та ст. 37 ЦПК України, звільняє заявника від обов'язку надання доказів упередженості судді для

цілей відводу. За таких умов голослівне та недоведене заявлення відводу з підстав сумнів в неупередженості або об'єктивності судді не допускається, а такі обставини мають бути підтверджені відповідними належними та допустимими доказами. Також ч. 5 ст. 39 ЦПК України встановлює неприпустимість заявлення повторного відводу з підстав, вже розглянутих судом раніше.

Заявниками в рамках розгляду даної справи апеляційним судом неодноразово заявлялися відводи, які фактично по суті були вмотивовані незгодою цих заявників з процесуальними рішеннями, ухваленими судом у цій справі. Також ці відводи заявлялися на підставі голослівних та непідтверджених належним чином доводів, як і на підставі доводів, що вже були оцінені та відхилені судом. При цьому в ухвалах суду від 27 травня 2019 року та від 06 червня 2019 року про визнання заявлених відводів необґрунтованими, як і в ухвалах суду від 28 травня 2019 року та 07 червня 2019 року про відмову у задоволенні таких відводів, судом неодноразово наголошувалося заявникам на неприпустимість порушення вищезазначених процесуальних норм.

Незважаючи на наведене, 01 липня 2019 року до суду була подана чергова заява ОСОБА_1, ОСОБА_3, ОСОБА_2 про відвід колегії суддів, яка обґрунтована незгодою заявників з процесуальними рішеннями колегії, доводами, які вже неодноразово були предметом оцінки суду, як і доводами, які не містять жодного підтвердження та належного обґрунтування.

Зважає колегія суддів й на те, що вищевказані заяви про відвід, як і дана заява, були подані до суду безпосередньо перед усіма призначеними по справі судовими засіданнями, та оцінює це як дії, спрямовані на затягування розгляду справи, оскільки по справі сумарно апеляційним судом було призначено 3 судових засідання, що загальною сумарною тривалістю на момент вирішення даної заяви складає близько 6 годин, які було витрачено виключно на розгляд та вирішення заяв про відвід, без можливості здійснювати розгляд справи по суті.

Зважаючи на вищевикладене, колегія суддів оцінює дії ОСОБА_1, ОСОБА_3, ОСОБА_2, які виразилися у заявленні завідомо безпідставних та необґрунтованих відводів, такими, що направлені на безпідставне затягування та перешкоджання розгляду справи, відтак – зловживанням вказаними особами їх процесуальними правами.

З урахуванням вищевикладеного, зважаючи на зловживання ОСОБА_1, ОСОБА_3 та ОСОБА_2 їх процесуальними правами, колегія суддів приходить до висновку про застосування до вказаних осіб заходу процесуального примусу у вигляді штрафу у розмірі 3-х розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб з кожної. Зава ОСОБА_1, ОСОБА_3, ОСОБА_2 про відвід колегії суддів від 01 липня 2019 року підлягає залишенню без розгляду.

На підставі наведеного, суд ухвалив:

Визнати відвід суддів Журби С. О., Таргоній Д. О. та Приходька К. П., заявлений 01 липня 2019 року ОСОБА_1, ОСОБА_3, ОСОБА_2, зловживанням процесуальними правами останніх.

Залишити заяву про відвід суддів Журби С. О., Таргоній Д. О. та Приходька К. П. без розгляду.

Застосувати до ОСОБА_1 (РНОКПП НОМЕР_1, зареєстрована в АДРЕСА_1), ОСОБА_3 (РНОКПП НОМЕР_2, зареєстрована в АДРЕСА_1), ОСОБА_2 (РНОКПП НОМЕР_3, зареєстрована в АДРЕСА_2), захід процесуального примусу у вигляді штрафу, який підлягає стягненню в дохід державного бюджету у розмірі 3 прожиткових мінімумів для працездатних осіб, що складає по 6021,00 (шість тисяч двадцять одна) грн з кожної [168].

Київський апеляційний суд у складі колегії суддів судової палати з розгляду цивільних справ, розглянувши у відкритому судовому засіданні в залі суду в місті Києві у порядку спрощеного позовного провадження апеляційну скаргу ОСОБА_1 та ОСОБА_2, подану їх представником ОСОБА_3, на рішення Дніпровського районного суду м. Києва від 19 жовтня 2020 року, ухваленого в приміщенні суду, встановив:

У січні 2020 року ОСОБА_1 та ОСОБА_2 звернулися з позовом до ОСББ «Микільсько-Слобідська 2б» про визнання протиправним та скасування рішення загальних зборів від 01 жовтня 2017 року, оформлено протоколом загальних зборів ОСББ «Микільсько-Слобідська 2б».

Рішенням Дніпровського районного суду м. Києва від 19 жовтня 2020 року у задоволенні позовних вимог відмовлено.

Не погодившись з вказаним рішенням суду представник позивачів ОСОБА_3 подала апеляційну скаргу, в якій посилаючись на порушення судом процесуального та невірне застосування матеріального права, просить рішення суду скасувати та ухвалити нове судове рішення про задоволення позову.

Ухвалою Київського апеляційного суду від 17 лютого 2021 року задоволено клопотання представника позивачів про витребування доказів. Зобов'язано відповідача надати суду належно посвідчену копію протоколу загальних зборів ОСББ «Микільсько-Слобідська 2б» проведених 01 жовтня 2017 року зі всіма додатками.

Попереджено, що у випадку невиконання вимог ухвали Київського апеляційного суду до відповідача будуть застосовані заходи процесуального примусу, що передбачені нормами цивільного-процесуального законодавства України.

В супровідному листі на адресу відповідача за підписом судді зазначено прохання суду надати в строк до 24 березня 2021 року витребовувані за ухвалою суду копії документів. Проте, станом на 31 березня 2021 року відповідач вимог ухвали про витребування доказів не виконав.

З урахуванням вищевикладеного, зважаючи на зловживання ОСББ «Микільсько-Слобідська, 2-б» їх процесуальними правами та невиконання ухвали суду про витребування доказів, колегія суддів приходить до висновку про застосування до відповідача заходу процесуального примусу у вигляді штрафу у розмірі одного розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб.

На підставі наведеного, суд, ухвалив:

Визнати невиконання відповідачем Об'єднання співвласників багатоквартирного будинку «Микільсько-Слобідська 2б» ухвали Київського апеляційного суду від 17 лютого 2021 року про витребування доказів зловживанням процесуальними правами.

Застосувати до Об'єднання співвласників багатоквартирного будинку «Микільсько-Слобідська 2б» (ЄДРПОУ 41107947, 02002, м. Київ, вул. Микільсько-Слобідська, 2Б) у зв'язку зі зловживанням процесуальними правами захід процесуального примусу у вигляді накладення штрафу, який підлягає стягненню в дохід державного бюджету у розмірі 1 розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб, що складає 2270 (дві тисячі двісті сімдесят) грн.

Стягнути з Об'єднання співвласників багатоквартирного будинку «Микільсько-Слобідська 2б» (ЄДРПОУ 41107947, 02002, м. Київ, вул. Микільсько-Слобідська, 2Б) штраф у розмірі 2270 (дві тисячі двісті сімдесят) грн [169].

Вище наведені приклади з судової практики тільки підтверджують актуальність продовження розробки проблеми цивільної процесуальної відповідальності, зокрема, за зловживання цивільними процесуальними правами та удосконалення механізмів протидії явищу, що розглядається.

Розглянемо в цьому дослідженні, які саме негативні наслідки наступають для учасників судового процесу за зловживання цивільними процесуальними правами. При цьому ми вважаємо, що мають самостійний зміст та значення такі правові категорії як: «цивільне процесуальне правопорушення» та «зловживання цивільними процесуальними правами». Звертаємо увагу на процесуальну поведінку, яка зовні схожа з належною, правомірною, проте своєю метою має недобросовісну реалізацію та досягнення протиправних цілей. Це питання потребує наукового аналізу з огляду на те, що зовні такі дії не виглядають як цивільне процесуальне правопорушення.

Звернемося до новітньої судової практики. Так, Київський апеляційний суд в складі колегії суддів судової палати з розгляду цивільних справ розглянувши у відкритому судовому засіданні в залі суду в м. Києві справу за апеляційною скаргою ОСОБА_1 на ухвалу Васильківського міськрайонного суду Київської області від 19 серпня 2022 року про залишення без розгляду позову ОСОБА_1 до Національної академії аграрних наук України, конкурсної комісії для проведення конкурсу на посаду директора державного підприємства «Дослідне господарство «Нова Перемога» Інституту сільського господарства Полісся Національної академії аграрних наук України, Державного підприємства «Дослідне господарство «Нова Перемога» Інституту сільського господарства Полісся Національної академії аграрних наук України, третя особа: Інститут сільського господарства Полісся Національної академії аграрних наук України, про усунення перешкод у виконанні трудових обов'язків, встановив:

У лютому 2022 року ОСОБА_1 звернувся до суду з позовом до Національної академії аграрних наук України, конкурсної комісії для проведення конкурсу на посаду директора державного підприємства «Дослідне господарство «Нова Перемога» Інституту сільського господарства Полісся Національної академії аграрних наук України, Державного підприємства «Дослідне господарство «Нова Перемога» Інституту сільського господарства Полісся Національної академії аграрних наук України, третя особа: Інститут сільського господарства Полісся Національної академії аграрних наук України, про усунення перешкод у виконанні трудових обов'язків.

Ухвалою Васильківського міськрайонного суду Київської області від 19 серпня 2022 року позовну заяву залишено без розгляду на підставі ч. 3 ст. 44 ЦПК України.

Не погоджуючись з ухвалою про залишення позовної заяви без розгляду, позивач ОСОБА_1 подав на неї апеляційну скаргу, в якій,

посилаючись на порушення судом першої інстанції норм процесуального права, просив ухвалу скасувати.

Обґрунтовуючи скаргу, позивач посилався на те, що згідно ч. 3 ст. 44 ЦПК України у разі визнання судом певних процесуальних дій сторони зловживанням процесуальними правами залишенню без розгляду або поверненню підлягають скарги, клопотання чи заяви, а не позов. Аналогічний правовий висновок міститься в постанові Верховного Суду № 757/64933/17-ц від 11 вересня 2019 року.

Крім того, в оскаржуваній ухвалі суду зазначено про те, що відповідно до інформації, розміщеної на офіційному веб-сайті Судової влади, позивач неодноразово звертався з аналогічними позовами до різних судів. Натомість, в оскаржуваному рішенні не міститься жодної інформації про те, що у провадженні цього чи іншого суду є справа із спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав. Жодної детальної інформації про те, що позивач звертався з аналогічними позовами до різних судів також немає.

Таким чином, висновок суду про штучний характер позову, на думку апелянта, ґрунтується на припущеннях і свідчить про порушення прав позивача на судовий захист.

У відзиві на апеляційну скаргу, що надійшов від Національної академії аграрних наук України, остання проти задоволення скарги позивача заперечила та просила залишити скаргу без задоволення, а ухвалу суду – без змін, як законну та обґрунтовану.

Заслухавши доповідь судді-доповідача, пояснення представника позивача, перевіrivши законність і обґрунтованість ухвали в межах доводів та вимог апеляційної скарги, колегія суддів дійшла висновку про задоволення скарги та скасування ухвали, виходячи з наступного.

Постановляючи ухвалу про залишення позовної заяви ОСОБА_1 без розгляду, суд першої інстанції виходив з того, що позивач зловживає своїми

процесуальними правами, оскільки неодноразово звертався з аналогічними позовами до різних судів.

Однак з такими висновками суду погодитись не можна, виходячи з такого.

Ніхто не може бути обмежений у праві на доступ до правосуддя, яке охоплює можливість особи ініціювати судовий розгляд та брати участь у судовому процесі. Кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань.

Цивільне законодавство містить застереження щодо заборони учасникам судового процесу зловживати наданими їм процесуальними правами.

На осіб, які беруть участь у справі, покладається загальний обов'язок – добросовісно здійснювати свої процесуальні права і виконувати процесуальні обов'язки. При цьому під добросовісністю необхідно розуміти таку реалізацію прав і виконання обов'язків, що передбачають користування правами за призначенням, здійснення обов'язків в межах, визначених законом, недопустимість посягання на права інших учасників цивільного процесу, заборона зловживати наданими правами.

Зловживання процесуальними правами як особливий різновид цивільного процесуального правопорушення полягає в тому, що при зловживанні процесуальними правами відбувається порушення умов реалізації суб'єктивних цивільних процесуальних прав. Це положення відповідає загальнотеоретичним розробкам конструкції зловживання правом, в яких воно нерідко визначається як поведінка, що перевищує (або порушує) межі здійснення суб'єктивних прав. Суб'єкт цивільного судочинства свої цивільні процесуальні права має здійснювати відповідно до їх призначення, яке або прямо визначено змістом того чи іншого суб'єктивного права, або вочевидь впливає з логіки існування того чи іншого суб'єктивного процесуального права.

Залишення заяви без розгляду з підстав передбачених ч. 3 ст. 44 ЦПК України, можливе лише за наявності у суду обґрунтованих підстав вважати, що позивач допускає зловживання своїми правами.

В якості підстав для висновку про зловживання позивачем своїми процесуальними правами та залишення позовної заяви без розгляду, суд першої інстанції послався на те, що позивачем подано аналогічні позови з тим самим предметом та з тих самих підстав до одного й того самого відповідача з метою маніпуляцій автоматизованим розподілом справ між суддями, однак, у порушення вимог ст. 260 ЦПК України в ухвалі не зазначено мотивів, з яких суд дійшов такого висновку, зважаючи, зокрема, на те, що матеріали справи не містять жодних доказів того, що у провадженні Васильківського міськрайонного суду Київської області перебувають інші справи за позовом ОСОБА_1 до тих же відповідачів з тим самим предметом та з тих самих підстав, що могло б стати підставою для висновку про мету позивача маніпулювати автоматизованим розподілом справ між суддями. Висновок суду про подачу позивачем аналогічних позовів до різних судів ґрунтується виключно на припущеннях, що не відповідає ч. 6 ст. 81 ЦПК України, згідно якої доказування на припущеннях ґрунтуватися не може.

Таким чином, аналізуючи фактичні обставини справи, вимоги процесуального права, колегія суддів вважає, що суд першої інстанції дійшов помилкового висновку про наявність підстав вважати дії позивача по зверненні з позовною заявою до суду зловживанням процесуальними правами, у зв'язку із чим залишення судом позовної заяви ОСОБА_1 без розгляду з підстав, передбачених ст. 44 ЦПК України, є незаконним та необґрунтованим.

Оскільки Васильківським міськрайонним судом Київської області ухвалу від 19 серпня 2022 року постановлено з порушенням норм процесуального права, ухвала підлягає скасуванню в порядку, визначеному

ст. 379 ЦПК України, з направленням справи для продовження розгляду до суду першої інстанції [130].

Або інший приклад. Харківський апеляційний суд розглянувши у спрощеному позовному провадженні без повідомлення учасників справи в місті Харкові цивільну справу за позовом ОСОБА_1 до ОСОБА_2, ОСОБА_3 за апеляційною скаргою ОСОБА_1 в особі представника ОСОБА_5 на ухвалу Держинського районного суду м. Харкова від 08 лютого 2021 року, встановив:

У листопаді 2020 року ОСОБА_1 звернулася до суду із позовом, в якому просила змінити зобов'язання за договором позики, посвідченим приватним нотаріусом Харківського міського нотаріального округу харківської області Малаховою Г. І. від 21 березня 2019 року № 671, зменшивши розмір пені до 2973,01 грн.

Ухвалою Держинського районного суду м. Харкова від 08 лютого 2021 року позов повернуто позивачу.

В апеляційній скарзі ОСОБА_1 в особі представника ОСОБА_5 просить ухвалу суду першої інстанції скасувати, справу направити до суду першої інстанції для продовження розгляду.

Обґрунтовуючи апеляційну скаргу апелянт посилається на те, що ухвала суду першої інстанції постановлена з порушенням норм процесуального права.

Щодо незаконності та необґрунтованості висновку суду першої інстанції щодо тотожності позовів по справі № 638/15608/20 та цій справі зазначає, що предметом позову по справі № 638/15608/20 є визнання частини правочину недійсним, а саме п. 5; підставою позову є порушення вимог щодо справедливості, добросовісності та розумності; спосіб судового захисту – визнання правочину недійсним; можливий результат у разі скасування оскаржуваного правочину – відміна усієї пені у зв'язку з недійсністю.

Водночас по цій справі предметом позову є зміна зобов'язання ОСОБА_1, ОСОБА_4 за договором позики грошових коштів з

урахуванням вимоги від 06 жовтня 2020 року про усунення порушень, зменшивши розмір пені до 2973,01. Підстава позову: право суду зменшити розмір пені у випадку її завищення; спосіб судового захисту: зміна правовідношення; можливий результат – зменшення розміру пені на відповідну суму, визначену судом. При цьому дійсність чи недійсність п. 5 договору позики або усього договору позики жодним чином не впливає на можливість суду розглянути вказану справу та зменшити розмір пені до справедливого і розумного розміру. При цьому у разі визнання п. 5 недійсним скасовується уся пеня, а у разі відмови у задоволенні позову – уся пеня залишається в силі. У цьому ж позові – розмір пені змінюється до розумних меж, а частина пені залишається. Позов про п. 5 договору можна задовольнити або відмовити у його задоволенні. Позов про зміну правовідношення можна задовольнити, задовольнити частково, відмовити у його задоволенні. Отже, позови по справі № 638/15608/20 та по цій справі мають зовсім різний предмет, підстави та спосіб судового захисту. Більше того, жоден із перелічених вище позовів, з якими Позивач звернувся до суду за захистом, не мають подібного до цього позову предмета, підстав та способу захисту.

Судова колегія, перевіривши матеріали справи, обговоривши доводи апеляційної скарги, вважає, що апеляційна скарга ОСОБА_1 в особі представника ОСОБА_5 підлягає задоволенню з наступних підстав.

Постановляючи ухвалу про повернення позовної заяви суд першої інстанції виходив із того, що позивачем подано до суду кілька позовів з таким самим предметом позову та з тих самих підстав, що є зловживанням процесуальними правами.

Колегія суддів не може погодитись з вказаним висновком суду першої інстанції, виходячи з наступного.

Зловживання процесуальними правами може мати форму штучного ускладнення цивільного процесу, ускладнення розгляду справи в результаті

поведінки, що перешкоджає винесенню рішення у справі або вчиненню інших процесуальних дій.

Матеріали справи містять копію позовної заяви ОСОБА_1 до ОСОБА_2, ОСОБА_3, третя особа: ОСОБА_4 про визнання частини правочину недійсною у справі № 638/15608/20, та копію ухвали про відкриття провадження у цій справі від 30 листопада 2020 року.

З доданої копії позовної заяви вбачається, що позивач у справі № 638/15608/20 просить визнати п. 5 договору позики грошових коштів, посвідчений приватним нотаріусом Харківського міського нотаріального округу Харківської області Малаховою Г. І. від 21 березня 2019 року № 671 на суму 9640 доларів США, недійсним.

Отже, у справі № 638/15608/20 предметом позову є визнання п. 5 договору позики грошових коштів недійсним, в той час як у даній цивільній справі, яка знаходиться на розгляді суду апеляційної інстанції – предметом спору є розмір пені, яку позивач просить зменшити на підставі ст. 551 ЦК України до 2973,01 грн.

Зазначені вимоги не є тотожними.

За таких обставин, колегія вважає, що судом повернуто заяву позивачеві без додержання положень процесуального права.

Враховуючи вищевикладене, колегія суддів вважає, що апеляційна скарга Харківської міської ради підлягає задоволенню, а ухвала судді – скасуванню, з передачею питання до суду першої інстанції для продовження розгляду [137].

Засоби процесуального примусу достатньо чітко окреслені в ЦПК України. Хоча їх правова природа переважно не є процесуальною. Це дало підстави дослідникам виділяти такі види відповідальності в цивільному судочинстві як адміністративну, кримінальну, цивільно-правову та дисциплінарну. Обґрунтування такого поділу правознавці знаходять в різному предметному та суб'єктному складі правопорушень процесуальних обов'язків учасників спору [111, с. 74–138].

Треба наголосити, що наукове обговорення проблеми цивільної процесуальної відповідальності, яке, як відомо, почалося в другій половині минулого століття привело до формулювання доволі полярних висновків.

Зокрема, одна група вчених-процесуалістів, аналізуючи сутність та особливості предмета та метода цивільного процесуального права, цивільну процесуальну відповідальність вбачають в реалізації будь-яких санкцій норм цивільного процесуального права [69, с. 94, 95].

Інші представники доктрини цивільного процесу говорять лише про штрафні санкції або санкції особистого характеру попередження, видалення з зали судового засідання, примусовий привід), які і є, на їхню думку, заходами цивільної процесуальної відповідальності [187, с. 194-234].

Окремі дослідники заперечують існування цивільної процесуальної відповідальності як самостійного виду юридичної відповідальності [35, с. 74].

Ми виходимо з того, що без дієвих заходів цивільної процесуальної відповідальності неможливе ефективне здійснення правосуддя у цивільних справах. В цьому плані зупинимося детальніше на тих негативних наслідках (цивільній процесуальній відповідальності), які наступають для недобросовісного учасника судового процесу за зловживання цивільними процесуальними правами.

Концептуальною основою для настання цивільної процесуальної відповідальності за зловживання цивільними процесуальними правами є порушення вимог дотримання меж здійснення суб'єктивних цивільних прав та цивільного процесуального обов'язку щодо добросовісного здійснення учасниками судового процесу своїх процесуальних прав і виконання процесуальних обов'язків. Кваліфікація процесуальних дій як зловживання цивільними процесуальними правами віднесена до дискреції суду.

Цивільний процесуальний закон передбачає певні заходи протидії недобросовісній процесуальній поведінці та таким чином, зловживанню цивільними процесуальними правами.

Зокрема, якщо подання скарги, заяви, клопотання визнається зловживанням процесуальними правами, суд з урахуванням обставин справи має право залишити без розгляду або повернути скаргу, заяву, клопотання.

Суд зобов'язаний вживати заходів для запобігання зловживанню процесуальними правами. У випадку зловживання процесуальними правами учасником судового процесу суд застосовує до нього заходи, визначені цим Кодексом (ст. 44).

Як захід забезпечення судових витрат суд з урахуванням конкретних обставин справи має право, за клопотанням відповідача, зобов'язати позивача внести на депозитний рахунок суду грошову суму для забезпечення можливого відшкодування майбутніх витрат відповідача на професійну правничу допомогу та інших витрат, які має понести відповідач у зв'язку із розглядом справи (забезпечення витрат на професійну правничу допомогу). Таке забезпечення судових витрат застосовується, якщо: 1) позов має ознаки завідомо безпідставного або інші ознаки зловживання правом на позов (ст. 135).

У випадку зловживання стороною чи її представником процесуальними правами, або якщо спір виник внаслідок неправильних дій сторони, суд має право покласти на таку сторону судові витрати повністю або частково незалежно від результатів вирішення спору (ст. 141).

У разі закриття провадження у справі або залишення позову без розгляду відповідач має право заявити вимоги про компенсацію здійснених ним витрат, пов'язаних з розглядом справи, внаслідок необґрунтованих дій позивача (ст. 142).

Суд може постановити ухвалу про стягнення в дохід державного бюджету з відповідної особи штрафу у сумі до від 0,3 до трьох розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб. У випадку невиконання процесуальних обов'язків, зловживання процесуальними правами представником учасника справи суд з урахуванням конкретних обставин

справи може стягнути штраф як з учасника справи, так і з його представника (ст. 148).

Суд може постановити окрему ухвалу у випадку зловживання процесуальними правами, порушення процесуальних обов'язків, неналежного виконання професійних обов'язків (у тому числі, якщо підписана адвокатом чи прокурором позовна заява містить суттєві недоліки) або іншого порушення законодавства адвокатом або прокурором (ст. 262).

У справах про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи чи визнання фізичної особи недієздатною суд установивши, що заявник діяв недобросовісно без достатньої для цього підстави, стягує із заявника всі судові витрати (ст. 299).

У справах про обмеження фізичної особи у відвідуванні гральних закладів та участі в азартних іграх суд, установивши, що заявник діяв недобросовісно, без достатньої для цього підстави, стягує із заявника всі судові витрати (ст. 300).

У справі про відновлення втраченого провадження заявник звільняється від оплати судових витрат. У разі подання завідомо неправдивої заяви судові витрати, понесені іншими учасниками справи, відшкодовуються заявником у повному обсязі, про що суд постановляє ухвалу (ст. 495).

Як бачимо, суд має певний нормативний інструментарій для протидії зловживанням цивільними процесуальними правами та їх запобігання. Це особливо важливо в умовах виконання основного завдання суду щодо своєчасного та правильного вирішення цивільної справи. Проте це не означає, що обговорення проблеми зловживання цивільними процесуальними правами та вироблення заходів реагування на недобросовісну процесуальну поведінку має завершитись. Можливі законодавчі рішення демонструє іноземний досвід правового регулювання цивільної процесуальної діяльності.

Зарубіжні дослідники наголошують на тому, що судова практика Литви намагається протидіяти зловживання процесом та застосовує відповідну

санкцію цивільних процесуальних норм. Правотлумачна діяльність вищих судових інстанцій і доктрина цивільного процесу направлена на виявлення всіх проявів зловживань процесуальними правами. Литовський законодавець передбачив не тільки механізми на зловживання реагувати *post factum*, але й форми присікання їх у зародку. Згідно з запропонованими підходами суд зобов'язаний *ex officio* констатувати всі факти зловживань та відмовити у визнанні юридичних наслідків тих цивільних процесуальних дій, що здійсненні недобросовісними (неправомірними) методами. Інакше кажучи, суд зобов'язаний відмовити в прийнятті позову, апеляційній скарзі, якщо він встановлює, що сторона зловживає відповідним правом (недобросовісно реалізує право на подання позову, апеляційної скарги тощо) [156, с. 312, 313].

Отож, маємо різні варіанти поліпшення цивільного процесуального законодавства. Причому напрями такого розвитку мають задавати вищі судові інстанції України. Безперечно, що остання редакція ЦПК України зробила позитивні кроки на шляху подолання такого явища як зловживання цивільними процесуальними правами, особливо в царині доказового права. Законодавець протидіє спробам затягування судового процесу, змінюючи правила подання доказів, встановлюючи нові строки для пред'явлення зустрічного позову, зміни підстави або предмету позову, уточнюючи наслідки неявки сторін в судові засідання тощо.

Зловживання цивільними процесуальними правами має різну спрямованість. Певна їх частина, як показує аналіз судової практики, стосується спробам затягнути судовий процес, порушити вимогу своєчасного розгляду цивільних справ. Це стає однією з причин звернення наших громадян в Європейський суд з прав людини, де часто констатується порушення права на справедливий суд. Тому увага вітчизняного законодавця до проблеми зловживання цивільними процесуальними правами цілком зрозуміла. Спроба законодавчого виявлення можливих проявів недобросовісної процесуальної поведінки призвела до вирішення проблемних питань, пов'язаних з належним виконанням процесуальних

обов'язків щодо подання доказів, пред'явленням необґрунтованих позовів, необґрунтованих заяв, клопотань стосовно здійснення суддею окремих процесуальних дій тощо.

Окреме варто зазначити про можливі зловживання процесуальними правами, порушення процесуальних обов'язків, неналежне виконання професійних обов'язків з боку адвокатів та прокурорів. Йдеться навіть не стільки про те, що ці особи мають вищу юридичну освіту та обізнані з цивільним процесуальним законодавством. Адвокати та прокурори мають своїм прикладом бездоганної діяльності сприяти винесенню законних і справедливих судових рішень, а не застосовувати законодавство для досягнення неправових цілей. Це має важливе значення з огляду на кадрове наповнення судової системи, яке є сьогодні недостатнім з різних причин, у тім числі, з причини принципово нових конкурсних процедур добору суддів. Не можна залишити осторонь й надмірне навантаження на кожного суддю, особливо в перших судових інстанціях.

Таким чином, цивільне процесуальне законодавство буде продовжувати розвиватись в річищі обґрунтування нових і ефективних заходів протидії недобросовісній процесуальній поведінці учасників судового процесу. При цьому мова може йти про визначення самого поняття зловживанням цивільними процесуальними правами та негативних наслідків за їх здійснення. Як правило, в юридичній літературі йдеться про необхідність покладення на особу, що зловживає цивільним процесуальним правом, обов'язку по сплаті певної грошової суми або відмови судом у здійсненні дії, про які просить особа, що зловживає цивільним процесуальним правом [140, с. 47].

Можна з певними застереженнями погодитися з висловленою думкою. Дійсно, цивільна процесуальна відповідальність насамперед передбачає позбавлення особи, яка зловживає цивільним процесуальним правами, права на здійснення відповідної процесуальної дії. Штрафні санкції в цивільному судочинстві також можливі, але водночас вони не у всіх випадках є

оптимальним способом попередження недобросовісної процесуальної поведінки. Це передусім пов'язано з тим, що законодавець визначає відносні суми, які не завжди, враховуючи фінансовий стан особи, що зловживає правом, є ефективним заходом відповідальності. Такий штраф може стати ефективним механізмом впливу на осіб, що зловживають процесуальними правами, лише у випадку, коли матеріальне обтяження буде перевищувати бажання та доцільність використовувати процесуальні інститути не за призначенням [173, с. 197].

Вважаємо, що норми цивільного процесуального законодавства в частині визначення зловживань цивільними процесуальними правами можуть бути доповнені вказівкою на те, що такі зловживання є відтворенням належної реалізації цивільних процесуальних прав учасниками судового процесу, формально відповідаючої вимогам закону, проте мета якої протирічить завданням цивільного судочинства та спрямована на настання негативних наслідків для учасників судового процесу та суду.

3.2 Правомірна поведінка представників сторін у цивільному судочинстві – гарантія реалізації принципу неприпустимості зловживання процесуальними правами

В контексті нашого дисертаційного дослідження неможливо залишити осторонь питання участі представників сторін у цивільному судочинстві та зупинитися на можливих проявах їх недобросовісної процесуальної поведінки. При цьому судова практика доволі неоднорідна.

Так, Київський апеляційний суд у складі колегії суддів судової палати в цивільних справах розглянувши у відкритому судовому засіданні в приміщенні Київського апеляційного суду у порядку спрощеного позовного провадження цивільну справу за апеляційною скаргою на ухвалу

Оболонського районного суду міста Києва від 15 квітня 2019 року у справі за позовом ОСОБА_1 до ОСОБА_2 про розірвання шлюбу, встановив:

У травні 2018 року представник ОСОБА_1 – адвокат Єлманова В. А. звернулася до суду з позовом до ОСОБА_2 про розірвання шлюбу.

Позовна заява мотивована тим, що з 14 серпня 1999 року ОСОБА_1 та ОСОБА_2 перебувають у зареєстрованому шлюбі, у якому народилися діти: ОСОБА_3, ІНФОРМАЦІЯ_1, ОСОБА_4, ІНФОРМАЦІЯ_2 та ОСОБА_5, ІНФОРМАЦІЯ_3. Сімейне життя подружжя не склалося через відсутність взаємопорозуміння та постійні сварки, тому позивач просив розірвати шлюб, укладений між ОСОБА_1 та ОСОБА_2, зареєстрований відділом реєстрації актів громадянського стану Михайлівського районного управління юстиції Запорізької області 14 серпня 1999 року, запис у книзі реєстрації актів про одруження № 31.

12 квітня 2019 року від позивача ОСОБА_1 надійшла заява про закриття провадження у справі, оскільки він вирішив зберегти шлюбні стосунки із ОСОБА_2.

Ухвалою Оболонського районного суду м. Києва від 15 квітня 2019 року провадження у справі за позовом ОСОБА_1 до ОСОБА_2 про розірвання шлюбу закрито. Визнано зловживання процесуальними правами дії представника позивача – адвоката Єлманової В. А.

Не погодившись із вказаним судовим рішенням, адвокат Єлманова Вікторія Анатоліївна, яка діє в інтересах ОСОБА_1 23 квітня 2019 року подала апеляційну скаргу, вважаючи необґрунтованим висновок суду першої інстанції про зловживання процесуальними правами дії представника позивача. В апеляційній скарзі адвокат просить ухвалу суду першої інстанції скасувати в частині визнання зловживання процесуальними правами дій представника позивача Єлманової Вікторії Анатоліївни, посилаючись на порушення судом норм процесуального права. Вказує, що судові засідання відбувались у робочому кабінеті судді, видалення до нарадчої кімнати відбувалось за звичаями реалій правосуддя – учасники провадження

виходили з кабінету судді. Під час виходу з кабінету, після роз'яснення судом наслідків закриття провадження, які відрізнялись від її роз'яснень на консультації, позивач, маючи сумнів в її компетенції та професійності, запитав чи дійсно ніколи він не зможе подати позов про розірвання шлюбу, на що отримав від неї відповідь, що зможе, але з інших підстав. Це почув головуючий та змусив усіх учасників процесу повернутись до кабінету та зайняти свої місця, змусив секретаря знов включити запис та відновив судове засідання, вже після видалення до нарадчої кімнати, зробив їй зауваження, зазначив, що вона зловживає процесуальними правами, пригрозив відреагувати окремою ухвалою, після чого знов повторно пішов до нарадчої кімнати. Після чого оголосив оскаржувану ухвалу, якою закриття провадження у справі, а також встановив факт нібито зловживання нею процесуальними правами представника позивача.

Ухвалою Київського апеляційного суду від 10 травня 2019 року апеляційну скаргу адвоката Єлманової Вікторії Анатоліївни, яка діє в інтересах ОСОБА_1 повернуто на підставі пункту 4 частини 5 статті 357 ЦПК України.

Постановою Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 09 жовтня 2019 року касаційну скаргу адвоката Єлманової Вікторії Анатоліївни, яка діє в інтересах ОСОБА_1 задоволено. Ухвалу Київського апеляційного суду від 10 травня 2019 року скасовано, справу передано на новий розгляд до суду апеляційної інстанції.

Перевіривши законність і обґрунтованість ухвали суду першої інстанції в межах доводів апеляційної скарги, суд апеляційної інстанції вважає, що апеляційна скарга підлягає задоволенню з наступних підстав.

Визнаючи дії адвоката Єлманової В. А. зловживання процесуальними правами, суд першої інстанції обґрунтовував свої висновки тим, що адвокат Єлманова В. А. висловлювалась та тлумачила дії головуючого судді під час виходу до нарадчої кімнати щодо роз'яснень вимог статті 255 ЦПК України.

Однак, такі висновки суду не відповідають обставинам справи та вимогам закону.

Судом встановлено, що у травні 2018 року представник ОСОБА_1 – адвокат Єлманова В. А. звернулася до суду з позовом до ОСОБА_2 про розірвання шлюбу (а.с. 2-4).

12 квітня 2019 року від позивача ОСОБА_1 надійшла заява про закриття провадження по справі, оскільки він вирішив зберегти шлюбні стосунки із ОСОБА_2 (а.с. 41-42).

Ухвалою Оболонського районного суду м. Києва від 15 квітня 2019 року провадження у справі за позовом ОСОБА_1 до ОСОБА_2 про розірвання шлюбу закрито та визнано зловживання процесуальними правами дії представника позивача – адвоката Єлманової В. А. (а.с. 45).

Закриваючи провадження у справі, суд одночасно в резолютивній частині ухвали визнав зловживанням представником позивача Єлманової В. А. процесуальними права, а саме тлумачила дії головуючого судді під час виходу до нарадчої кімнати щодо роз'яснень вимог статті 255 ЦПК України.

При цьому, суд першої інстанції, не звернув уваги на положення ч. 2 ст. 44 ЦПК України, якою передбачено підстави визнання зловживанням процесуальними правами. Також, суд першої інстанції не звернув увагу на вимоги ч. 3 ст. 44 ЦПК України, відповідно до якої якщо подання скарги, заяви, клопотання визнається зловживанням процесуальними правами, суд з урахуванням обставин справи має право залишити без розгляду або повернути скаргу, заяву, клопотання.

Отже, виходячи з аналізу положень статті 44 ЦПК України, при встановленні зловживання процесуальними правами учасниками судового процесу та їхніми представниками, суд має право залишити без розгляду або повернути скаргу, заяву, клопотання.

Таким чином, процесуальним законом визначений вичерпний перелік дії щодо зловживання процесуальними правами, в який не входять дії

зазначені судом першої інстанції, а саме тлумачення представником позивача дії головуючого судді під час виходу до нарадчої кімнати щодо роз'яснень вимог статті 255 ЦПК України, тому суд першої інстанції безпідставно та в порушення вимог ч. 2 ст. 44 ЦПК України, під час закриття провадження у справі визнав зловживання процесуальними правами представником позивача.

Суд апеляційної інстанції погоджується з доводами апеляційної скарги адвоката Єлманової Вікторії Анатоліївни, яка діє в інтересах ОСОБА_1.

З урахуванням викладеного, суд апеляційної інстанції вважає, що суд першої інстанції дійшов помилкового висновку в частині визнання дій представника позивача зловживання процесуальними правами та не вірно застосував положення статті 44 ЦПК України.

Таким чином, суд апеляційної інстанції вважає, що доводи апеляційної скарги заслуговують на увагу, висновки суду в частині визнання зловживання процесуальними правами дій представника позивача Єлманової Вікторії Анатоліївни не відповідають обставинам справи, ухвала суду першої інстанції в цій частині прийнята з неправильним застосуванням норм процесуального права, і підлягає скасуванню в цій частині у відповідності до ст. 376 ЦПК України [131].

Щодо сторін як основних учасників цивільної справи ситуація більш зрозуміла. Своїми діями вони наближають настання сприятливих для себе наслідків – винесення на їхню користь судового рішення. Тому вітчизняний законодавець і вводить процесуальні обов'язки стосовно добросовісного користування процесуальними правами та заборону зловживання ними. Звісно, що учасники справи обирають певні дії на свій розсуд, від допустимих до таких, які можуть бути кваліфіковані судом як зловживання.

Хорольський районний суд Полтавської області розглянувши у відкритому судовому засіданні в залі суду м. Хоролу порядку загального позовного провадження клопотання відповідача ОСОБА_1 про припинення її представництва адвокатом Бехтер Лілією Валеріївною по цивільній справі за

позовом ТОВ «ІПК «Полтавазернопродукт» до ОСОБА_1, ТОВ «Райземінвест-2017» за участі третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору Державного реєстратора Комунального підприємства «Реєстр нерухомого майна та бізнесу» Бричківської сільської ради Онищенко Руслана Миколайовича про визнання недійсною угоди про розірвання договору оренди землі, скасування рішення державного реєстратора про державну реєстрацію припинення права оренди землі, визнання недійсним договору оренди землі, скасування рішення державного реєстратора про державну реєстрацію права оренди землі, встановив:

В провадженні Хорольського районного суду перебуває вищевказана цивільна справа.

В судовому засіданні відповідач ОСОБА_1 заявила клопотання про відмову від її представника адвоката Бехтер Лілії Валеріївни, оскільки ніяких підстав для її представництва адвокатом ОСОБА_2 немає.

В судовому засіданні відповідач ОСОБА_1 показала суду, що адвоката ОСОБА_2 вона бачить вперше, ніяких домовленостей про її представництво в суді між нею та адвокатом Бехтер Л. В. не було, договору з адвокатом Бехтер Л. В. на надання правової допомоги не уклала і що вона визнає позов повністю та просить задовольнити вищевказаний позов, а адвокат Бехтер Л. В. діє всупереч її інтересам.

В судовому засіданні представники позивача ТОВ «ІПК «Полтавазернопродукт» адвокати Маслюк В. В. та Лобов М. О. підтримали вищевказане клопотання відповідача ОСОБА_1, оскільки адвокат Бехтер Л. В. неправдиво повідомила суд про повноваження представляти відповідача ОСОБА_1.

В судовому засіданні представник відповідачів ОСОБА_1 та ТОВ «Райземінвест-2017» – адвокат Бехтер Л. В. заперечувала проти задоволення клопотання відповідача ОСОБА_1, так як відповідний договір на надання правової допомоги у неї є, але згідно норм ЦПК України вона не

зобов'язана мати його при собі, а тому в даний час вона не може його надати суду.

Розглянувши клопотання відповідача ОСОБА_1, яке підтримали представники позивача, суд прийшов до висновку, що є достатні підстави для припинення представництва відповідача ОСОБА_1 адвокатом Бехтер Л. В.

Виходячи з вищенаведеного таз метою недопущення порушення прав та законних інтересів відповідача ОСОБА_1, суд вважає за необхідне припинити представництво відповідача ОСОБА_1 адвокатом Бехтер Л. В. [172].

Інша судова справа. Кропивницький апеляційний суд розглянувши у відкритому судовому засіданні цивільну справу за апеляційною скаргою адвоката Бойко Зої Сергіївни на окрему ухвалу Голованівського районного суду Кіровоградської області у складі судді Гарбуза О. С. від 16 березня 2021 року у справі за позовом ОСОБА_1 до Приватного підприємства «ТРЕЙД-СЕРВІС» про розірвання договору оренди землі, стягнення орендної плати за користування земельною ділянкою та інших коштів за затримку розрахунку за оренду землі, встановив:

Окремою ухвалою Голованівського районного суду Кіровоградської області від 16 березня 2021 року задоволено частково клопотання представника відповідача ОСОБА_2 про постановлення окремої ухвали відносно адвоката Бойко Зої Сергіївни у справі за позовною заявою ОСОБА_1 до Приватного підприємства «ТРЕЙД-СЕРВІС» про розірвання договору оренди землі, стягнення орендної плати за користування земельною ділянкою та інших коштів за затримку розрахунку за оренду землі.

Визнано відсутніми повноваженнями у адвоката Бойко Зої Сергіївни на представництво інтересів ОСОБА_1 у справі за позовом останньої до Приватного підприємства «ТРЕЙД-СЕРВІС» про розірвання договору оренди землі, стягнення орендної плати за користування земельною ділянкою та інших коштів за затримку розрахунку за оренду землі, за пред'явленою копією ордеру серії КР № 81670 від 03 грудня 2020 року.

Визнано недоліки в діяльності адвоката Бойко Зої Сергіївни у справі за позовною заявою ОСОБА_1 до Приватного підприємства «ТРЕЙД-СЕРВІС» про розірвання договору оренди землі, стягнення орендної плати за користування земельною ділянкою та інших коштів за затримку розрахунку за оренду землі, які виразились у надані 16 березня 2021 року до Голованівського районного суду Кіровоградської області за допомогою електронної пошти копії ордеру серії КР № 81670 від 03 грудня 2020 року на представництво інтересів ОСОБА_1, який виданий з порушенням вимог ч. 2 ст. 26 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та Положення «Про ордер на надання правничої (правової) допомоги», затвердженого Рішенням Ради адвокатів України від 12 квітня 2019 року № 41.

Окрему ухвалу надіслано адвокату Бойко Зої Сергіївни для усунення виявлених судом недоліків і порушень та Кваліфікаційно-дисциплінарній комісії адвокатури Кіровоградської області для відома.

Встановлено адвокату Бойко Зої Сергіївни строк тривалістю п'яти днів з дня отримання копії цієї ухвали для надання суду ордеру на представництво інтересів позивача ОСОБА_1 в даній справі з дотриманням вимог ч. 2 ст. 26 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та Положення Про ордер на надання правничої (правової) допомоги, в разі виявлення наміру на представлення інтересів позивача.

Не погодившись із зазначеною ухвалою суду, адвокат Бойко З. С. подала апеляційну скаргу, в якій просить ухвалу суду скасувати як таку, що постановлено з порушенням норм процесуального права.

Перевіривши законність і обґрунтованість окремої ухвали суду першої інстанції в межах доводів та вимог апеляційної скарги, суд апеляційної інстанції дійшов висновку про задоволення апеляційної скарги з огляду на наступне.

Відповідно до частин 1 та 2 ст. 262 ЦПК України, суд, виявивши при вирішенні спору порушення законодавства або недоліки в діяльності

юридичної особи, державних чи інших органів, інших осіб, постановляє окрему ухвалу, незалежно від того, чи є вони учасниками судового процесу.

Суд може постановити окрему ухвалу у випадку зловживання процесуальними правами, порушення процесуальних обов'язків, неналежного виконання професійних обов'язків (у тому числі, якщо підписана адвокатом чи прокурором позовна заява містить суттєві недоліки) або іншого порушення законодавства адвокатом або прокурором.

Частиною 5 ст. 262 ЦПК України визначено, що в окремій ухвалі суд має зазначити закон чи інший нормативно-правовий акт (у тому числі його статтю, пункт тощо), вимоги якого порушено, і в чому саме полягає порушення. Виходячи із змісту даних норм, підставою для окремої ухвали є виявлення порушення закону і встановлення причин та умов, що сприяли вчиненню порушення.

Таким чином, окрема ухвала може бути постановлена лише у разі, якщо під час судового розгляду встановлено склад правопорушення. Якщо суд не встановив такого порушення, підстав для окремої ухвали немає. Окрема ухвала має містити дійсні причини та умови, які сприяли порушенню саме матеріального або процесуального закону.

Постановляючи окрему ухвалу суд першої інстанції виходив з того, що ордер серії КР № 81670 від 03 грудня 2020 року на представництво інтересів ОСОБА_1 оформлений адвокатом Бойко З. С. з порушенням вимог пунктів 4 та 5 рішення Ради адвокатів України від 12 квітня 2019 року № 41 та пунктів 15 та 16 рішення Ради адвокатів України № 36 від 17 грудня 2012 року, що призвело до визнання судом відсутності повноважень адвоката на представництво інтересів позивача у даній справі та відкладення розгляду справи.

Зокрема суд зазначив, що в порушення вимог пунктів 4 та 5 рішення Ради адвокатів України від 12 квітня 2019 року № 41 та п. 15 рішення Ради адвокатів України № 36 від 17 грудня 2012 року ордер не містить:

посилання на договір про надання правової допомоги або на доручення органу (установи), уповноважених законом на надання безоплатної правової допомоги, а саме не виділено та не підкреслено на підставі якого документу надається правова допомога;

посилання на те, яким органом видано свідоцтво про право на зайняття адвокатською діяльністю, чи то Рада адвокатів, чи то КДКА відповідного регіону, при цьому копія такого свідоцтва до ордеру не надана, що унеможлиблює у перевірці такої інформації;

повного найменування адвокатського бюро чи адвокатського об'єднання, а містить скорочені назви, які неможливо прочитати.

Також зазначив, що в порушення п. 16 дата ордеру явно виправлена на 03 грудня 2020 року, однак виправлення не завірені належним чином.

Таким чином суд першої інстанції встановив недоліки при заповненні ордеру адвоката.

Апеляційний суд не погоджується з таким висновком суду.

Згідно із частиною четвертою статті 62 ЦПК України повноваження адвоката як представника підтверджуються довіреністю або ордером, виданим відповідно до Закону України «Про адвокатуру і адвокатську діяльність».

Згідно з частиною першою статті 26 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» документами, що посвідчують повноваження адвоката на надання правової допомоги, можуть бути: 1) договір про надання правової допомоги; 2) довіреність; 3) ордер; 4) доручення органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правової допомоги

Ордер – письмовий документ, що у випадках, встановлених цим Законом та іншими законами України, посвідчує повноваження адвоката на надання правової допомоги. Ордер видається адвокатом, адвокатським бюро або адвокатським об'єднанням та повинен містити підпис адвоката. Рада адвокатів України затверджує типову форму ордеру (ч. 2 ст. 26 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»).

Відповідно до Положення про ордер на надання правової допомоги та порядок ведення реєстру ордерів, затвердженого рішенням Ради адвокатів України від 12 квітня 2019 року № 41, ордер видається адвокатом, адвокатським бюро, адвокатським об'єднанням та повинен містити обов'язкові реквізити, передбачені цим Положенням. В Україні встановлюється єдина, обов'язкова для всіх адвокатів, типова форма ордера, яку затверджує Рада адвокатів України.

Ордер містить наступні реквізити:

серію, порядковий номер ордера;

прізвище, ім'я, по батькові або найменування особи, якій надається правова допомога; посилання на договір про надання правової допомоги/доручення органу (установи), уповноважених законом на надання безоплатної правової допомоги, номер (у випадку наявності) та дату цього документа;

назву органу, у якому надається правова допомога адвокатом із зазначенням, у випадку необхідності, виду адвокатської діяльності, відповідно до статті 19 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»;

прізвище, ім'я, по батькові адвоката, який надає правову допомогу на підставі ордера, номер та дату його свідоцтва про право на зайняття адвокатською діяльністю, найменування органу, який його видав (КДКА відповідного регіону, з 01 січня 2013 року радою адвокатів відповідного регіону);

номер посвідчення адвоката України, ким та коли воно видане; ким ордер виданий (назву організаційної форми): адвокатом, який здійснює адвокатську діяльність індивідуально (із зазначенням адреси робочого місця);

адвокатським бюро, адвокатським об'єднанням (повне найменування адвокатського бюро/адвокатського об'єднання та його місцезнаходження);

адресу робочого місця адвоката, якщо вона відрізняється від адреси місцезнаходження адвокатського бюро/адвокатського об'єднання, яке видає ордер; дату видачі ордера; підпис адвоката, який видав ордер, у разі здійснення ним індивідуальної діяльності (у графі «Адвокат»);

підпис адвоката, який правову допомогу, якщо ордер виданий адвокатським бюро, адвокатським об'єднанням (у графі «Адвокат»);

підпис керівника адвокатського бюро/адвокатського об'єднання, відтиск печатки адвокатського бюро/адвокатського об'єднання у випадку, якщо ордер видається адвокатським бюро/адвокатським об'єднанням.

Системний аналіз наведених норм дає підстави для висновку, що законодавець чітко вказав, які саме реквізити та відомості повинен містити ордер. Вимог щодо підкреслення в ордері на підставі якого документу надається правова допомога положенням не передбачено.

Пунктом 11 Положення встановлено, що ордер встановленої цим Положенням форми є належним та достатнім підтвердженням правомочності адвоката на вчинення дій в інтересах клієнта.

Отже, ордер встановленої цим Положенням форми є самостійним документом, що підтверджує повноваження адвоката. Надання копії свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю разом з ордером чинна редакція ЦПК України не вимагає.

Також пунктом 15 Положення не заборонено вносити адвокатом виправлення до ордеру на надання правової допомоги. Відповідальність за достовірність вказаних в ордері даних несе адвокат (особа, яка видала ордер).

Враховуючи викладене, апеляційний суд вважає, що наведені в окремій ухвалі допущені адвокатом Бойко З. С. порушення при оформленні ордера на надання правової допомоги не знайшли свого підтвердження. Ордер серії КР № 81670 від 03 грудня 2020 року оформлений відповідно до встановлених законом вимог, а тому суд першої інстанції дійшов помилкового висновку про наявність підстав для постановлення окремої ухвали.

За таких обставин окрема ухвала не відповідає вимогам ст. 262 ЦПК України, а тому підлягає скасуванню [133].

Що стосується представників сторін, то питання їх недобросовісної процесуальної поведінки має дещо інші аспекти. Має бути належне реагування на будь-які прояви неправомірної поведінки в цивільному судочинстві. Цілком природно наявність в цивільному процесуальному законі заходів захисту та відповідальності за можливі зловживання процесуальними правами з боку представників. Таке становище обумовлюється низкою факторів, серед яких можуть бути виділені наступні: представники сторін не тільки мають вищу юридичну освіту. Вони мають чималий досвід участі в судових процесах та застосування цивільного процесуального законодавства. Враховуючи судову практику та характерні риси діяльності певного судді, представники можуть використовувати процесуальну діяльність для зловживання цивільними процесуальними правами. Треба вивчати психологію учасників судового процесу та їхніх представників.

Варто звернути увагу і на кінцеву мету діяльності представників – отримання вигідного для клієнта судового рішення та певних винагород від нього. Це обумовлює спрямованість процесуальних дій представника, який може вдаватися, у тім числі, до такої процесуальної поведінки, яка забороняється цивільним процесуальним законом.

Вищезазначене дає певні підстави ставити питання про те, що зловживання цивільними процесуальними правами представниками є негативним проявом неправомірної процесуальної діяльності поведінки, порушенням принципу неприпустимості зловживання процесуальними правами.

Високий рівень фахової підготовки представників дозволяє їм користуватися процесуальними правами для досягнення цілей, що не завжди сумісні з завданнями цивільного судочинства. Не виключена можливість і прямого зловживання цивільними процесуальними правами, прояви якого

можуть мати різні форми та способи. В нагоді стає широка сфера знань представників та їхній досвід ведення цивільних справ. При цьому порушення цивільного процесуального закону не завжди можна виявити.

Крім того, зловживання представниками цивільними процесуальними правами негативно відображається в цілому на сприйняттю самої сутності адвокатури як невід'ємного інституту демократичної та правової держави.

Відповідно до ст. 59 Конституції України, кожен має право на професійну правничу допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав.

Адвокатура України – недержавний самоврядний інститут, що забезпечує здійснення захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги на професійній основі, а також самостійно вирішує питання організації і діяльності адвокатури в порядку, встановленому цим Законом.

Адвокатуру України складають всі адвокати України, які мають право здійснювати адвокатську діяльність.

З метою забезпечення належного здійснення адвокатської діяльності, дотримання гарантій адвокатської діяльності, захисту професійних прав адвокатів, забезпечення високого професійного рівня адвокатів та вирішення питань дисциплінарної відповідальності адвокатів в Україні діє адвокатське самоврядування (ст. 2 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»).

Адвокатська діяльність здійснюється на принципах верховенства права, законності, незалежності, конфіденційності та уникнення конфлікту інтересів. В цих же нормах розкривається і зміст діяльності адвокатури (ст. 2 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»).

В ЦПК України передбачено, що учасники судового процесу та їхні представники повинні добросовісно користуватися процесуальними правами; зловживання процесуальними правами не допускається. Тобто, цивільне

процесуальне законодавство встановлює процесуальний обов'язок щодо учасників судового процесу та їхніх представників.

Стаття 7 Правил адвокатської етики «Дотримання законності» визначає, що у своїй професійній діяльності адвокат (адвокатське бюро, адвокатське об'єднання) зобов'язаний використовувати всі свої знання та професійну майстерність для належного захисту й представництва прав та законних інтересів клієнта, дотримуючись чинного законодавства України, сприяти утвердженню та практичній реалізації принципів верховенства права та законності.

Адвокат не може давати клієнту поради, свідомо спрямовані на полегшення вчинення правопорушень, або іншим чином умисно сприяти їх вчиненню його клієнтом або іншими особами.

Адвокат не має права в своїй професійній діяльності вдаватися до засобів та методів, які суперечать чинному законодавству або цим Правилам.

Правила адвокатської етики містять і низку інших норм щодо поведінки адвоката в судовому процесі.

Зокрема, ст. 11 «Компетентність та добросовісність» визначено, що зважаючи на суспільну значущість і складність професійних обов'язків адвоката, від нього вимагається високий рівень професійної підготовки, ґрунтовне знання чинного законодавства, практики його застосування, опанування тактики, методів і прийомів адвокатської діяльності, ораторського мистецтва.

Адвокат зобов'язаний надавати професійну правничу (правову) допомогу клієнту, здійснювати його захист та представництво компетентно і добросовісно, що передбачає знання відповідних норм права, наявність необхідного досвіду їх застосування, доскональність у врахуванні всіх обставин, що стосуються доручення клієнта та можливих правових наслідків його виконання, ретельну підготовку до виконання доручення.

Стаття 12¹ «Чесність та добропорядна репутація» передбачає, що адвокат повинен бути добропорядним, чесно та гідно виконувати свої професійні обов'язки.

Адвокату заборонено робити завідомо неправдиві заяви стосовно суті доручення, фактичних обставин, що мають до нього відношення, їх правової оцінки, прав і обов'язків адвоката, клієнта, а також обсягу своїх повноважень щодо представництва інтересів клієнта.

В ст. 19 «Дотримання принципу законності під час прийняття доручення клієнта» встановлено правило, згідно з яким, адвокату забороняється приймати доручення, якщо результат, якого бажає клієнт, або засоби його досягнення, на яких клієнт наполягає, є протиправними або якщо доручення клієнта виходить за межі професійних прав і обов'язків адвоката. У випадках, якщо зазначені обставини не є очевидними, адвокат має надати відповідні роз'яснення клієнту. Якщо за таких обставин не вдається узгодити з клієнтом зміну змісту доручення, адвокат зобов'язаний відмовитись від укладення договору з клієнтом.

Адвокат не має права в своїй професійній діяльності вдаватися до засобів та методів, які суперечать чинному законодавству або цим Правилам.

Стаття 25 «Дотримання принципу законності під час виконання адвокатом доручення клієнта» адвокату категорично забороняє використовувати при виконанні доручення клієнта незаконні та неетичні засоби, зокрема спонукати свідків до надання завідомо неправдивих показань, вдаватися до протизаконних методів тиску на протилежну сторону чи свідків (погроз, шантажу тощо), використовувати свої особисті зв'язки (чи в окремих випадках особливий статус) для впливу прямо або опосередковано на суд або інший орган, перед яким він здійснює представництво або захист інтересів клієнтів, використовувати інформацію, отриману від колишнього клієнта, конфіденційність якої охороняється законом, використовувати інші засоби, що суперечать чинному законодавству або цим Правилам.

Стаття 27 «Дотримання принципу добросовісності під час виконання адвокатом доручення клієнта» передбачає, що при виконанні доручення адвокат зобов'язаний використати всі розумно необхідні і доступні йому законні засоби для надання ефективної професійної правничої (правової) допомоги клієнту, здійснення його захисту або представництва.

Адвокат повинен намагатися оперативно виконувати доручення клієнта, визначених в договорі про надання правової допомоги, дотримуючись при цьому всіх інших вимог, що пред'являються законом і Правилами.

Стаття 44 «Дотримання принципів чесності та добропорядної репутації під час здійснення професійної діяльності в суді» встановлює, що під час здійснення професійної діяльності в суді адвокат повинен бути добропорядним, поводити себе чесно та гідно, стверджуючи повагу до адвокатської професії.

Адвокат має поважати процесуальні права адвоката, який представляє іншу сторону, і не вдаватись до дій, що грубо порушують останні.

Адвокат не повинен вчиняти дій, спрямованих на невиправдане затягування судового розгляду справи.

Відповідно до ст. 35 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», за вчинення дисциплінарного проступку до адвоката може бути застосовано одне з таких дисциплінарних стягнень:

- 1) попередження;
- 2) зупинення права на заняття адвокатською діяльністю на строк від одного місяця до одного року;
- 3) для адвокатів України – позбавлення права на заняття адвокатською діяльністю з наступним виключенням з Єдиного реєстру адвокатів України, а для адвокатів іноземних держав – виключення з Єдиного реєстру адвокатів України.

Законодавчі положення, які регулюють здійснення адвокатської діяльності ще раз підтверджують правильність тієї тези, згідно з якою

порушення принципу неприпустимості зловживання процесуальними правами з боку цих осіб несе в собі найбільшу шкідливість з огляду на явно умисну протиправну процесуальну діяльність, яка має бути кваліфікована як недобросовісна. Теоретичні знання та практичний досвід дає змогу адвокатам застосовувати цивільне процесуальне законодавство в своїх цілях, у тому числі, з метою виснаження протилежної сторони та затягування строків розгляду цивільної справи.

Сьогодні можна зустріти випадки постановлення окремої ухвали щодо негативної процесуальної поведінки адвоката.

Ковельський міськрайсуд Волинської області розглянувши у відкритому судовому засіданні в м. Ковелі Волинської області цивільну справу за позовом ОСОБА_1 до управління водопровідно-каналізаційного господарства «Ковельводоканал» про розірвання договору, визнання дій незаконними, стягнення майнової та моральної шкоди, встановив:

Позивач 01 березня 2019 року звернувся до суду з вказаним вище позовом.

18 березня 2019 року у справі відкрито провадження у справі.

23 жовтня 2019 року до суду надійшло повторне клопотання позивача про направлення судом окремої ухвали у справі у Ковельський ВП ГУ НП у Волинській області для притягнення до кримінальної відповідальності за діяння, пов'язане з підробкою його підпису у оспорюваному договорі.

У судовому засіданні 19 листопада 2019 року позивач таке своє клопотання підтримав та додатково суду пояснив, що він особисто не звертався до поліції із відповідними заявами про кримінальне правопорушення (злочин).

Представник позивача – адвокат підтримав клопотання позивача.

Представник відповідача адвокат – заперечила проти задоволення клопотання.

Заслухавши учасників судового засідання, суд приходить до висновку, що клопотання безпідставне.

Суд враховує, що позивач настоює на постановленні окремої ухвали до розгляду справи по суті, що впливає із тексту клопотання, де зазначено, що попередню ухвалу суду по вирішенню питання невідкладного постановлення окремої ухвали судом позивач вважає незаконною, чому і повторно настоює на своїй вимозі.

Однак суд враховує, що окрема ухвала як судове рішення, має бути обґрунтованою і вмотивованою, тому вона може бути винесена тільки на підставі матеріалів (доказів), досліджених у суді в ході судового розгляду, та має містити вказівку на дійсні причини й умови, які, якщо таке буде встановлено судом, сприяли порушенню закону; у ній мають бути зазначені покликання на обставини, які належать до причин і умов, що сприяли порушенню закону.

Тому суд вважає, що на даний момент, тобто, невідкладно, без дослідження обставин та доказів спору по суті, підстав для постановлення окремої ухвали суду у справі в порядку ст. 262 ЦПК України немає. Клопотання позивача є передчасним.

На підставі наведеного, керуючись ст. 262 ЦПК України, суд ухвалив у задоволенні клопотання позивача про постановлення окремої ухвали від 23 вересня 2019 року відмовити [170].

Кропивницький апеляційний суд розглянувши у відкритому судовому засіданні в м. Кропивницький цивільну справу за апеляційною скаргою адвоката Данилюк Надії Володимирівни, яка представляє інтереси ОСОБА_1 на окрему ухвалу Новоархангельського районного суду Кіровоградської області від 27 листопада 2019 року, по справі за позовом ОСОБА_1 до ОСОБА_2 про стягнення аліментів на навчання, встановив:

ОСОБА_1 звернувся у суд із позовом до ОСОБА_2 про стягнення аліментів на повнолітнього сина, який продовжує навчання.

Просив суд стягнути з відповідача на його користь аліменти на його утримання у розмірі 1/6 частки з усіх видів його заробітку (доходу) щомісячно, починаючи стягнення від дня пред'явлення позову і до

закінчення ним навчання тобто до 30 червня 2021 року, за умови продовження ним навчання.

В процесі розгляду справи судом постановлено окрему ухвалу у даній справі.

В апеляційній скарзі ставиться питання про скасування ухвали суду першої інстанції у зв'язку з порушенням норм процесуального права. Зокрема зазначено, що суд першої інстанції не повідомивши сторони по справі та не почавши розгляд справи по суті, поза судовим розглядом справи виніс окрему ухвалу.

Ухвалою Кропивницького апеляційного суду від 07 квітня 2020 року по справі відкрито апеляційне провадження.

До суду не надано відзив на апеляційну скаргу.

Ухвалою Кропивницького апеляційного суду від 13 квітня 2020 року справу призначено до розгляду.

Перевіривши законність і обґрунтованість рішення суду першої інстанції відповідно статті 367 ЦПК України, апеляційний суд дійшов висновку, що апеляційна скарга підлягає задоволенню з наступних підстав.

Постановляючи по справі окрему ухвалу, суд першої інстанції зазначив, що згідно довідки № 11-17/20-1255 від 30 жовтня 2019 року, виданої начальником відділу кадрів Центрально-українського національного технічного університету, ОСОБА_1 дійсно є студентом 3 курсу, денної форми навчання.

Згідно даних Адміністрації Держприкордонслужби України від 18 листопада 2019 року за № 184-39490/0/15-19, ОСОБА_1, ІНФОРМАЦІЯ_1 перетнув кордон України ІНФОРМАЦІЯ_2 і в Україну не повертався.

Суд першої інстанції дійшов висновку, що в ході розгляду справи судом виявлено порушення вимог законодавства, а саме долучено стороною до матеріалів справи всупереч вимогам статей 77–81 ЦПК України неналежного та недостовірного доказу – довідки навчального закладу, в якому наче б то навчається позивач, як на підтвердження обґрунтування

своїх вимог, що має ознаки підробки, то суд вважає за необхідне постанови у даній справі окрему ухвалу із скеруванням копії такої ректору Центрально-українського національного технічного університету Черноволу М. І. а також до Кіровоградської місцевої прокуратури для проведення перевірки.

Перевіривши доводи апеляційної скарги, законність і обґрунтованість ухвали суду першої інстанції в межах доводів апеляційної скарги та вимог, заявлених у суді першої інстанції, колегія суддів приходять до висновку, що апеляційна скарга підлягає задоволенню з наступних підстав.

Відповідно до частин 1 та 11 ст. 262 ЦПК України суд, виявивши при вирішенні спору порушення законодавства або недоліки в діяльності юридичної особи, державних чи інших органів, інших осіб, постановляє окрему ухвалу, незалежно від того, чи є вони учасниками судового процесу.

Окрема ухвала стосовно порушення законодавства, яке містить ознаки кримінального правопорушення, надсилається прокурору або органу досудового розслідування, які повинні надати суду відповідь про вжиті ними заходи у визначений в окремій ухвалі строк.

Отже, зі змісту ст. 262 ЦПК України вбачається, що окрема ухвала суду є актом правосуддя, оскільки їй властиві як загальні риси, характерні для інших актів правосуддя, так і специфічні, які відмежовують її від останніх. Окрема ухвала це правовий акт, що являє собою предмет виняткової компетенції суду; постановляється в умовах суворого дотримання процесуальної форми; набирає законної сили нарівні з іншими актами правосуддя; носить обов'язковий характер.

Таким чином правовими підставами постановлення окремої ухвали є виявлені під час розгляду справи порушення матеріального або процесуального закону; встановлення причин та умов, що сприяли вчиненню таких порушень.

За наявності цих двох правових підстав у сукупності суд має право постановити окрему ухвалу і направити її відповідним особам чи органам для

вжиття заходів щодо усунення причин та умов, що сприяли вчиненню виявлених судом під час розгляду справи порушень.

Також окрема ухвала має бути обґрунтованою і вмотивованою. Вона може бути винесена тільки на підставі матеріалів, досліджених у суді, та має містити вказівку на об'єктивні обставини, які свідчать про вчинення правопорушення. Ці обставини підлягають всебічному, повному та об'єктивному дослідженню в судовому засіданні. У мотивувальній частині окремої ухвали мають бути викладені доводи, за якими суд дійшов висновку про допущені порушення законності, розкрито суть допущених порушень, вказано конкретні нормативні правові акти, вимоги яких порушено, а також особи, чії дії (бездіяльність) призвели до вчинення правопорушення.

Постановлена судом першої інстанції окрема ухвала не відповідає наведеним вимогам процесуального закону.

ЦПК не зобов'язує суд проголошувати окрему ухвалу, проте суд повинен повідомити осіб, які беруть участь у справі, про її постановлення.

З наведеного слід зробити висновок, що окрема ухвала виноситься до (за певних умов) або разом із винесенням судового рішення за результатами розгляду справи по суті, про що повідомляються учасники судового розгляду.

З матеріалів справи вбачається, що окрема ухвала була постановлена окремо від проголошення рішення у даній справі.

На 27 листопада 2019 року сторони по справі судом не повідомлялися та не викликались у судові засідання, оскаржувана ухвала суду постановлена без участі сторін.

Крім того, суд першої інстанції мотивував окрему ухвалу зокрема тим, що у суду виник сумнів щодо достовірності доказу, наданого позивачем разом з позовом та на вимогу суду, а саме довідки Центрально-українського національного технічного університету від 30 жовтня 2019 року «11-17/20-1225».

Відповідно до норм діючого процесуального законодавства, суд який розглядає справу дає оцінку доказам відповідно до встановлених обставин по справі в нарадчій кімнаті і не може оцінювати достовірність зазначеного доказу до видалення суду до нарадчої кімнати.

Встановлені обставини дають підстави зробити висновок, що окрема ухвала постановлена з порушенням процесуального законодавства.

Колегія суддів дійшла висновку, що порушення наведених норм процесуального права відповідно до ст. 376 ЦПК України є підставою для скасування окремої ухвали Новоархангельського районного суду Кіровоградської області від 27 листопада 2019 року [134].

Полтавський апеляційний суд розглянувши у відкритому судовому засіданні в м. Полтаві апеляційну скаргу ОСОБА_1 на окрему ухвалу Гадяцького районного суду Полтавської області від 14 лютого 2022 року, постановлену суддею Максименко Л. В., у цивільній справі за позовом ОСОБА_2 до ОСОБА_1, треті особи: виконавчий комітет Гадяцької міської ради, ОСОБА_3 про визнання особи такою, що втратила право користування жилим приміщенням.

Колегія суддів, заслухавши суддю-доповідача, – встановила:

Окремою ухвалою Гадяцького районного суду Полтавської області від 14 лютого 2022 року зобов'язано відповідача ОСОБА_1 надавати у разі необхідності довідки та документи, необхідні для призначення та оформлення субсидії ОСОБА_2 з відповідною періодичністю. Роз'яснено, що сторони зобов'язані повідомляти суд про результати та вжиті заходи.

В апеляційній скарзі відповідач ОСОБА_1, посилаючись на порушення судом норм процесуального права, просив вказану окрему ухвалу скасувати.

Апеляційна скарга відповідача мотивована тим, що суд першої інстанції окремою ухвалою поклав на нього обов'язок по вчиненню дій, які не були предметом позову.

Крім цього, вказує, що він не входить до переліку осіб, передбачених ст. 262 ЦПК України, щодо яких може бути постановлена окрема ухвала.

Також зазначає, що районний суд не вказав, які саме норми законодавства порушені відповідачем.

Вважає, що для призначення позивачу субсидії не потрібна довідка про отримані відповідачем доходи, оскільки такі відомості можуть бути витребувані відділом субсидій самостійно.

Посилається на те, що він надавав позивачу копії паспорта та ідентифікаційного коду, а в окремій ухвалі суд не вказує, які конкретно документи надалі відповідач має надати позивачу.

Відзив на апеляційну скаргу від учасників справи не надходив.

Сторони в судове засідання не з'явилися. Про день, час і місце розгляду справи повідомлені належним чином. Адвокат Січкара О. С. в судове засідання, яке було призначене за її клопотанням в режимі відеоконференції в системі «EasyCon», на зв'язок не вийшла.

Неявка учасників справи, належним чином повідомлених про день, час і місце розгляду справи, не перешкоджає розгляду справи, що відповідає ст. 372 ЦПК України.

Перевіривши законність та обґрунтованість ухвали суду першої інстанції в межах доводів апеляційної скарги і заявлених вимог, колегія суддів вважає, що апеляційну скаргу необхідно задовольнити, а окрему ухвалу скасувати, з наступних підстав.

Як убачається з матеріалів справи, 04 жовтня 2021 року ОСОБА_2 звернувся до суду з позовом до ОСОБА_1, треті особи: виконавчий комітет Гадяцької міської ради, ОСОБА_3 про визнання особи такою, що втратила право користування жилим приміщенням.

Рішенням Гадяцького районного суду Полтавської області від 14 лютого 2022 року вказану позовну заяву залишено без задоволення.

При цьому, місцевий суд дійшов висновку про відсутність правових підстав для задоволення позову, оскільки позивачем неправильно обрано спосіб захисту порушеного права.

Рішення в апеляційному порядку не оскаржено.

Як вказувалося вище, окремою ухвалою Гадяцького районного суду Полтавської області від 14 лютого 2022 року зобов'язано відповідача ОСОБА_1 надавати у разі необхідності довідки та документи, необхідні для призначення та оформлення субсидії ОСОБА_2 з відповідною періодичністю. Роз'яснено, що сторони зобов'язані повідомляти суд про результати та вжиті заходи.

Постановляючи окрему ухвалу суд першої інстанції послався на те, що в судовому засіданні ОСОБА_2 пояснив, що його звернення до суду пов'язано з труднощами, які виникають під час отримання субсидії, оскільки відповідач по справі – його син – відмовляється надавати йому довідку про свої доходи та інші документи, які вимагає відділ субсидій. Загалом він не заперечує аби син залишався бути зареєстрованим у будинку і просив суд зобов'язати надавати йому документи в разі необхідності.

ОСОБА_3 підтвердила дані обставин та просила суд посприяти у вирішенні даного питання.

Встановивши, що причиною звернення ОСОБА_2 до суду була необхідність спонукати сина ОСОБА_1 надавати довідку про доходи та інші документи, необхідні для оформлення субсидії, а на думку позивача зняття з реєстрації ОСОБА_1 не є вирішенням проблеми щодо отримання субсидії, – суд першої інстанції дійшов висновку про необхідність постановлення окремої ухвали, та зобов'язав відповідача надавати у разі необхідності довідки та документи, необхідні для призначення та оформлення субсидії його батьку ОСОБА_2.

При цьому, суд роз'яснив позивачу ОСОБА_2 право повідомляти суд в разі ухилення відповідача ОСОБА_1 від виконання окремої ухвали.

Колегія суддів не погоджується з висновками суду першої інстанції з огляду на таке.

Відповідно до частин 1, 5–7 ст. 262 ЦПК України суд, виявивши при вирішенні спору порушення законодавства або недоліки в діяльності

юридичної особи, державних чи інших органів, інших осіб, постановляє окрему ухвалу, незалежно від того, чи є вони учасниками судового процесу.

В окремій ухвалі суд має зазначити закон чи інший нормативно-правовий акт (у тому числі його статтю, пункт тощо), вимоги якого порушено, і в чому саме полягає порушення.

Окрема ухвала надсилається відповідним юридичним та фізичним особам, державним та іншим органам, посадовим особам, які за своїми повноваженнями повинні усунути виявлені судом недоліки чи порушення чи запобігти їх повторенню. Окрема ухвала щодо прокурора або адвоката надсилається органу, до повноважень якого належить притягнення до дисциплінарної відповідальності прокурора або адвоката відповідно.

З метою забезпечення виконання вказівок, що містяться в окремій ухвалі, суд встановлює у ній строк для надання відповіді залежно від змісту вказівок та терміну, необхідного для їх виконання.

З аналізу вказаної статті вбачається, що окрема ухвала суду - це ухвала, якою суд реагує на виявлені під час розгляду справи порушення закону і причини та умови, що сприяли вчиненню порушення. Окрема ухвала є формою профілактичного впливу судів на правопорушення.

Підставою для окремої ухвали є виявлення порушення закону і встановлення причин та умов, що сприяли вчиненню порушення.

Тобто, окрема ухвала може бути постановлена лише у разі, якщо під час судового розгляду встановлено склад правопорушення. Юридична кваліфікація правопорушення судом не здійснюється.

Водночас суд може в окремій ухвалі зазначити, елементи якого складу правопорушення слід перевірити. Якщо суд не встановив такого порушення, підстав для окремої ухвали немає.

Причини та умови, що сприяли вчиненню порушення можуть полягати у неналежному виконанні посадовими особами обов'язків, перевищенні влади чи зловживанні нею, порушенні строків розгляду звернень, невжитті заходів реагування на заяви громадян тощо.

Колегія суддів вважає, що окремою ухвалою місцевого суду, яка оскаржена відповідачем в апеляційному порядку, вирішено питання про покладення на нього обов'язків по вчиненню дій, які не були предметом позову. У ній не міститься висновків, які саме положення закону порушив відповідач, в чому полягає порушення, враховуючи, що у задоволенні позовних вимог ОСОБА_2 до ОСОБА_1 про визнання особи такою, що втратила право користування жилим приміщенням, судом відмовлено.

Отже, колегія суддів приходить до висновку, що при вирішенні судом першої інстанції спору, який виник між сторонами, не вбачається порушень законодавства з боку відповідача, які б надали підстави для постановлення окремої ухвали відносно нього відповідно до ст. 262 ЦПК України.

За таких обставин, апеляційна скарга ОСОБА_1 підлягає задоволенню, а окрема ухвала скасуванню [135].

Відповідно до ст. 262 ЦПК України, окрема ухвала надсилається відповідним юридичним та фізичним особам, державним та іншим органам, посадовим особам, які за своїми повноваженнями повинні усунути виявлені судом недоліки чи порушення чи запобігти їх повторенню. Окрема ухвала щодо прокурора або адвоката надсилається органу, до повноважень якого належить притягнення до дисциплінарної відповідальності прокурора або адвоката відповідно. Це положення є певним запобіжником неправомірної поведінки адвоката в судовому процесі.

Ми вважаємо, що правомірна поведінка представників сторін у цивільному судочинстві – це гарантія реалізації принципу неприпустимості зловживання процесуальними правами. Порушення цього принципу може призвести до негативних наслідків, у тім числі, до винесення несправедливого та незаконного судового рішення, чого у правовій державі бути не може. Тому для теорії та практики цивільного судочинства важливим є продовження розробки проблематики цивільної процесуальної відповідальності за порушення принципу неприпустимості зловживання

процесуальними правами всіх суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин.

Висновки до Розділу 3

1. Проблема формування дієвих заходів цивільної процесуальної відповідальності за недобросовісну поведінку в цивільному судочинстві має яскраво виражений прикладний характер. При здійсненні правосуддя у цивільних справах важливо мати ефективні способи протидії недобросовісній процесуальній поведінці учасників судового процесу.

2. Аналіз судової практики свідчить про те, що частіше всього до зловживань вдаються учасники справи, неправомірна поведінка яких направлена проти забезпечення своєчасності розгляду справи (порушення розумних строків розгляду справи шляхом затягування судового процесу) або винесення завідомо необґрунтованих судових рішень (приміром, внаслідок зловживання засобами доказування тощо). Це підтверджує актуальність продовження розробки проблеми цивільної процесуальної відповідальності, зокрема, за зловживання цивільними процесуальними правами та удосконалення механізмів протидії явищу, що розглядається.

3. Мають самостійний зміст та значення такі правові категорії як: «цивільне процесуальне правопорушення» та «зловживання цивільними процесуальними правами». Звертаємо увагу на процесуальну поведінку, яка зовні схожа з належною, правомірною, проте своєю метою має недобросовісну реалізацію та досягнення протиправних цілей. Це питання потребує наукового аналізу з огляду на те, що зовні такі дії не виглядають як цивільне процесуальне правопорушення.

4. Засоби процесуального примусу достатньо чітко окреслені в ЦПК України. Хоча їх правова природа переважно не є цивільною процесуальною.

5. Концептуальною основою для настання цивільної процесуальної відповідальності за зловживання цивільними процесуальними правами є порушення вимог дотримання меж здійснення суб'єктивних цивільних прав та цивільного процесуального обов'язку щодо добросовісного здійснення учасниками судового процесу своїх процесуальних прав і виконання процесуальних обов'язків. Кваліфікація процесуальних дій як зловживання цивільними процесуальними правами віднесена до дискреції суду.

6. Остання редакція ЦПК України зробила позитивні кроки на шляху подолання такого явища як зловживання цивільними процесуальними правами, особливо в царині доказового права. Законодавець протидіє спробам затягування судового процесу, змінюючи правила подання доказів, встановлюючи нові строки для пред'явлення зустрічного позову, зміни підстави або предмету позову, уточнюючи наслідки неявки сторін в судові засідання тощо.

7. Зловживання цивільними процесуальними правами має різну спрямованість. Певна їх частина, як показує аналіз судової практики, стосується спробам затягнути судовий процес, порушити вимогу своєчасного розгляду цивільних справ. Це стає однією з причин звернення наших громадян в Європейський суд з прав людини, де часто констатується порушення права на справедливий суд. Спроба законодавчого виявлення можливих проявів недобросовісної процесуальної поведінки призвела до вирішення проблемних питань, пов'язаних з належним виконанням процесуальних обов'язків щодо подання доказів, пред'явленням необґрунтованих позовів, необґрунтованих заяв, клопотань стосовно здійснення суддею окремих процесуальних дій тощо.

8. Окреме варто зазначити про можливі зловживання процесуальними правами, порушення процесуальних обов'язків, неналежне виконання професійних обов'язків з боку адвокатів та прокурорів. Цивільна процесуальна відповідальність насамперед передбачає позбавлення особи, яка зловживає цивільним процесуальним правами, права на здійснення

відповідної процесуальної дії. Штрафні санкції в цивільному судочинстві також можливі, але водночас вони не у всіх випадках є оптимальним способом попередження недобросовісної процесуальної поведінки.

9. Норми цивільного процесуального законодавства в частині визначення зловживань цивільними процесуальними правами можуть бути доповнені вказівкою на те, що такі зловживання є відтворенням належної реалізації цивільних процесуальних прав учасниками судового процесу, формально відповідаючої вимогам закону, проте мета якої протирічить завданням цивільного судочинства та спрямована на настання негативних наслідків для учасників судового процесу та суду.

10. Цивільне процесуальне законодавство буде продовжувати розвиватись в річищі обґрунтування нових і ефективних заходів протидії недобросовісній процесуальній поведінці учасників судового процесу. При цьому йдеться про визначення самого поняття зловживання цивільними процесуальними правами та негативних наслідків за їх здійснення.

11. Має бути належне реагування на будь-які прояви неправомірної поведінки представників у цивільному судочинстві. Цілком природно наявність в цивільному процесуальному законі заходів захисту та відповідальності за можливі зловживання процесуальними правами з боку представників. Таке становище обумовлюється низкою факторів, серед яких можуть бути виділені наступні: представники сторін не тільки мають вищу юридичну освіту. Вони мають чималий досвід участі в судових процесах та застосування цивільного процесуального законодавства. Враховуючи судову практику та характерні риси діяльності певного судді, представники можуть використовувати процесуальну діяльність для зловживання цивільними процесуальними правами.

12. Кінцеву мету діяльності представників – отримання вигідного для клієнта судового рішення та певних винагород від нього. Це обумовлює спрямованість процесуальних дій представника, який може вдаватися, у тім

числі, до такої процесуальної поведінки, яка забороняється цивільним процесуальним законом.

Високий рівень фахової підготовки представників дозволяє їм користуватися процесуальними правами для досягнення цілей, що не завжди сумісні з завданнями цивільного судочинства. Не виключена можливість і прямого зловживання цивільними процесуальними правами, прояви якого можуть мати різні форми та способи. В нагоді стає широка сфера знань представників та їхній досвід ведення цивільних справ. При цьому порушення цивільного процесуального закону не завжди можна виявити.

13. Зловживання цивільними процесуальними правами представниками є проявом неправомірної процесуальної діяльності поведінки, порушенням принципу неприпустимості зловживання процесуальними правами.

Зловживання представниками цивільними процесуальними правами негативно відображається в цілому на сприйняттю самої сутності адвокатури як невід'ємного інституту демократичної та правової держави.

14. Правомірна поведінка представників сторін у цивільному судочинстві – це гарантія реалізації принципу неприпустимості зловживання процесуальними правами. Порушення цього принципу може призвести до негативних наслідків, у тім числі, до винесення несправедливого та незаконного судового рішення, чого у правовій державі бути не може. Тому для теорії та практики цивільного судочинства важливим є продовження розробки проблематики цивільної процесуальної відповідальності за порушення принципу неприпустимості зловживання процесуальними правами всіх суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення і нове вирішення наукового завдання, що полягає у дослідженні теоретичних та практичних проблем реалізації принципу неприпустимості зловживання процесуальними правами, на цій основі сформульовано низку висновків та вироблено концептуальні пропозиції, що спрямовані на вдосконалення цивільного процесуального законодавства України та практики його застосування.

1. У розвиток законодавчої моделі основних засад цивільного судочинства пропонується концептуальне обґрунтування принципу неприпустимості зловживання процесуальними правами, що включає систему теоретичних положень, що розкривають історичні віхи становлення та розвитку уявлень про неправомірну та недобросовісну процесуальну поведінку, основні наукові підходи до визначення її сутності, видів і співвідношення з суміжними правовими категоріями, межі правомірної реалізації процесуальних прав та необхідні заходи щодо запобігання та протидії можливим порушенням у сфері здійснення правосуддя у цивільних справах, а також процесуальної відповідальності загалом як гарантії реалізації принципу, що розглядається;

2. У річці історичного напрямку досліджень цивільного судочинства виділяються основні періоди розвитку принципу неприпустимості зловживання процесуальними правами:

1) період панування римського права, яке, хоч і не знало сучасного поділу галузей права, проте, пройшло шлях від закріплення абсолютної свободи в реалізації належного права до визначення форм недобросовісної поведінки, що найчастіше зустрічаються та способів протидії їм. Йдеться про пред'явлення безпідставних позовів та заходи майнової та немайнової відповідальності;

2) період рецепції римського права, що ознаменував собою пошук такої форми здійснення процесуальної діяльності, в якій переважають інтереси

правопорядку. Цивільне процесуальне законодавство європейських країн йшло шляхом розробки ефективного на той час механізму боротьби зі зловживаннями у сфері судового процесу, в основі котрого категорії добросовісності та законного інтересу;

3) зародження уявлень про зловживання процесуальними правами на ниві вітчизняного правознавства: Статути Великого князівства Литовського вже знали випадки безпідставного пред'явлення позову, навмисного неподання всіх доказів у справі, неявки до суду, введення в оману суду. Майнова відповідальність була основним методом протидії порушенням; «Права, за якими судиться малоросійський народ» як заходи відповідальності за зловживання правом передбачав втрату права на позов і певні майнові обтяження; Статут цивільного судочинства 1864 року застосовував штрафні санкції за недобросовісні дії сторін у судовому процесі;

4) період окупації та дії радянського законодавства, яке не даючи визначення поняття «зловживання правом» містило згадку про недобросовісне пред'явлення позову, а також вказівку на обов'язок суду припиняти можливі зловживання цивільними процесуальними правами, спрямовані на затягування судового процесу та обов'язок сторін добросовісно користуватися своїми правами;

5) сучасний етап, який характеризується значним оновленням цивільного процесуального законодавства та розширенням диспозитивних та змагальних правомочностей учасників справи, що вимагає вирішення проблеми меж активної та правомірної поведінки сторін, відповідальності за порушення порядку здійснення цивільних процесуальних дій, можливих видів зловживань процесуальними правами та заходів протидії їм;

6) особливостей застосування у цивільному судочинстві категорій, що мають морально-етичний зміст, добросовісності як цивільний процесуальний обов'язок та нормативну основу принципу неприпустимості зловживання процесуальними правами.

4. Зловживання процесуальним правом – це особливе цивільне процесуальне правопорушення. Для кваліфікації процесуальної поведінки як цивільного процесуального правопорушення необхідна, виходячи з традиційних загальнотеоретичних уявлень про сутність будь-якого з правопорушень, сукупність наступних умов: 1) дія або бездіяльність; 2) протиправність поведінки; 3) винна поведінка; 4) заподіяння шкоди.

5. Мета та завдання цивільного судочинства є критеріями або межами визначення процесуальної поведінки як правомірної та допустимої. Порушення обов'язку добросовісного використання процесуальних прав виявляється у свідомій активній діяльності з метою, яка несумісна в цивільному судочинстві – вихідний початок зловживань процесуальними правами.

6. Враховуючи інтереси правосуддя та інших учасників судового процесу, щодо видів недобросовісної процесуальної поведінки варто відносити: зловживання цивільними процесуальними правами в суді першої інстанції. До цієї групи зловживань мають бути включені: зловживання правом на судовий захист (юрисдикція та підсудність цивільної справи); зловживання у сфері встановлення обставин цивільної справи; зловживання, спрямовані проти розгляду цивільної справи в розумний строк; зловживання забезпечувальними заходами; зловживання цивільними процесуальними правами в суді апеляційної та касаційної інстанцій;

7. Порушення вимог дотримання меж здійснення суб'єктивних цивільних прав та цивільного процесуального обов'язку щодо добросовісного здійснення учасниками судового процесу своїх процесуальних прав і виконання процесуальних обов'язків є концептуальною основою для настання цивільної процесуальної відповідальності за зловживання цивільними процесуальними правами.

8. Неправомірна процесуальна діяльність представників сторін при здійсненні представницьких функцій є особливим порушенням принципу неприпустимості зловживання процесуальними правами. Правомірна

поведінка представників сторін у цивільному судочинстві – це гарантія реалізації принципу неприпустимості зловживання процесуальними правами.

9. З огляду на стан вітчизняного цивільного судочинства поняття «зловживання цивільними процесуальними правами» необхідно інтерпретувати в аспекті такої реалізації цивільних процесуальних прав, яка зовні маючи всі ознаки добросовісної та такої, яка відповідає нормативним вимогам, свідомо вчиняється з метою настання негативних наслідків, що виражаються у введенні суду в оману і неможливості іншого учасника справи використати процесуальне право або необхідності нести додаткове обтяження у судовому процесі.

10. В сучасних умовах законотворчості цивільна процесуальна відповідальність проявляється здебільшого через заходи процесуального примусу. Це актуалізує виявлення інших способів реагування на порушення принципу неприпустимості зловживання процесуальними правами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аболонин В. О. Злоупотребление правом на иск в гражданском процессе Германии. Москва: Волтерс Клувер, 2009. 208 с.
2. Аболонин В. О. Злоупотребление правом на иск в гражданском процессе Германии: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Екатеринбург, 2008. 27 с.
3. Агарков М. М. Проблема злоупотребления правом в советском гражданском праве. *Известия АН СССР. Отделение экономики и права.* 1946. № 6. С. 426–427.
4. Акімова А. О. Зловживання позивачем правом на звернення до суду з метою встановлення найбільш сприятливих умов для розгляду справи. *Зловживання цивільними процесуальними правами: шляхи протидії: матеріали Круглого столу (м. Одеса, 27 листоп. 2015 р.).* Одеса: Фенікс, 2015. С. 66–69.
5. Актуальні питання цивільного судочинства у світлі судової реформи в Україні: монографія / за заг. ред. Н. Ю. Голубєвої. Одеса: Юрид. літ., 2017. 212 с.
6. Алексєєва Н. С. Деякі аспекти зловживання правом на забезпечення позову у цивільному процесі. *Зловживання цивільними процесуальними правами: шляхи протидії: матеріали Круглого столу (м. Одеса, 27 листоп. 2015 р.).* Одеса: Фенікс, 2015. С. 69–72.
7. Андрійчук О. В. Процесуальні строки у цивільному процесі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2009. 20 с.
8. Андрушко А. В. До питання про загальні засади цивільного судочинства. *Вісник Хмельницького ін-ту регіонального управління та права.* 2002. № 3. С. 55–60.
9. Андрушко А. В. Принцип диспозитивності цивільного процесуального права України. Харків: Консум, 2006. 169 с.

10. Атаманчук І. В. Генеза процесуального права України: тенденції, перспективи розвитку: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2014. 196 с.
11. Басай О. В. Загальні засади (принципи) цивільного законодавства України: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Одеса, 2014. 36 с.
12. Белянєвич О. А. Судові симуляції як антипод праву на суд. *Вісник господарського судочинства*. 2013. № 4. С. 87–97.
13. Бервено С. М. Принцип неприпустимості зловживання правом у договірних зобов'язаннях. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2006. № 32. С. 276–287.
14. Бичкова С. С., Чурпіта Г. В. Зловживання цивільними процесуальними правами. *Криміналістичний вісник*. 2015. № 2 (24). С. 12–18.
15. Бобровник О. Зловживання процесуальними правами в цивільному процесі. *Право України*. 2008. № 7. С. 27–29.
16. Бобровский О. В. Уголовный и гражданский процесс по Русской Правде: дис. ... канд. юрид. наук. Тольятти, 2007. 161 с.
17. Бойко І. Й. Історія правового регулювання цивільних, кримінальних та процесуальних відносин в Україні (ІХ–ХХ ст.): навч. посібник. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2014. 904 с.
18. Боровська І. А. Відшкодування судових витрат сторони, на користь якої ухвалене судове рішення в системі принципів цивільного судочинства. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2020. № 2. С. 44–49.
19. Боровська І. А., Петровський А. В. Особливості реалізації принципу судового керівництва (case management) у цивільному судочинстві. *Порівняльноаналітичне правознавство*. 2022. № 6. С. 68–75.
20. Боровська І. А., Петровський А. В. Сутність та окремі аспекти правової реалізації принципу пропорційності в позовному провадженні цивільного судочинства. *Правова позиція*. 2021. № 2 (31). С. 44–49.

21. Бортнік О. Г. Ефективність цивільного судочинства та процесуальна активність суду. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 5. С. 57–60.
22. Бортнік О. Г. Легітимні очікування в цивільному судочинстві: традиційне праворозуміння та синергетичний підхід. *Право і безпека*. 2021. № 3 (82). С. 70–76.
23. Бортнік О. Г., Степаненко Т. В. Інструментальні аспекти пропорційності в цивільному судочинстві. *Право і безпека*. 2022. № 85 (2). С. 169–178.
24. Буга В. В. Процесуальні засоби дотримання процесуальних строків. *Право і Безпека*. 2012. № 4. С. 254–259.
25. Бут І. О. Зловживання процесуальними правами під час третейського розгляду. *Зловживання цивільними процесуальними правами: шляхи протидії*: матеріали Круглого столу (м. Одеса, 27 листоп. 2015 р.). Одеса: Фенікс, 2015. С. 72–76.
26. Бутнев В. В. Сущность и порядок реализации гражданской процессуальной ответственности. Ярославль: Ярослав. гос. ун-т, 1989. 48 с.
27. Ванеева Л. А. Понятие юридической обязанности по гражданскому процессуальному праву. *Правоведение*. 1984. № 4. С. 46–51.
28. Васьковський Е. В. Курс гражданского процесса. Москва: Изд. Бр. Башмаковых, 1913. Т. 1. 691 с.
29. Васьковський Е. В. Учебник гражданского процесса. 2-е изд., перераб. Москва: Издание Бр. Башмаковых, 1917. 429 с.
30. Волков А. В. Злоупотребление гражданскими правами: проблемы теории и практики. Москва: Волтерс Клувер, 2009. 464 с.
31. Волков А. В. Принцип недопустимости злоупотребления гражданскими правами в законодательстве и судебной практике. Москва: Волтерс Клувер, 2011. 960 с.
32. Волосенко С. О. Правове значення принципів цивільного процесу. *Юриспруденція: теорія і практика*. 2006. № 1(15). С. 3–10.

33. Волосенко С. О. Принципи змагальності та об'єктивної істини в цивільному процесі України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2010. 199 с.
34. Гаджиев Г. А. Конституционные принципы добросовестности и недопустимости злоупотребления субъективными правами. *Государство и право*. 2002. № 7. С. 54–62.
35. Галаган И. А. Процессуальные нормы и отношения в советском праве: в непроцессуальных отраслях. Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1985. 208 с.
36. Гедда А. Н. Недобросовестность сторон в гражданском процессе: заметки из судебной практики. *Журнал Министерства юстиции*. 1910. № 1. С. 21–22.
37. Гетманцев О. В. Деякі аспекти проблеми активності суду в цивільному процесі. *Науковий вісник Чернівецького університету*: зб. наук. праць. Чернівці: ЧДУ, 2000. Вип. 91: Правознавство. С. 29–32.
38. Гетманцев О. В., Пацурківський П. С. Поняття принципів цивільного процесу та їх значення у правозастосовчій діяльності суду. *Науковий вісник Чернівецького університету*: зб. наук. праць. Чернівці : Рута, 2003. Вип. 187: Правознавство. С. 60–65.
39. Голубева Н. Ю. Пути противодействия злоупотреблению гражданскими процессуальными правами: постановка проблемы. *Зловживання цивільними процесуальними правами: шляхи протидії*: матеріали Круглого столу (м. Одеса, 27 листоп. 2015 р.). Одеса: Фенікс, 2015. С. 3–10.
40. Гражданский процесс: учебник / под ред. М. К. Треушникова. Москва: ООО «Городец-издат», 2003. 720 с.
41. Гражданский процессуальный кодекс УССР. Москва: Госюриздат, 1950. 135 с.

42. Грель Я. В. Злоупотребление сторон процессуальными правами в гражданском и арбитражном процессе: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Новосибирск, 2006. 26 с.

43. Грель Я. В. Злоупотребления сторон процессуальными правами в гражданском и арбитражном процессе: дис. ... канд. юрид. наук. Новосибирск, 2006. 207 с.

44. Грибанов В. П. Пределы осуществления и защиты гражданских прав. Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1972. 284 с.

45. Гриценко І., Погорецький М. Право на справедливий суд. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: «Юридичні науки»*. 2012. № 91. С. 4–8.

46. Гуйван П. Д. Значення темпоральних чинників у практиці Європейського суду з прав людини. Поняття розумного строку розгляду справи в національному судочинстві. *Підприємство, господарство й право*. 2017. № 6. С. 24–28.

47. Гулик А. Г. До питання про механізм вирішення проблеми розмежування судових юрисдикцій. *Держава і право. Серія: «Юридичні науки»*: зб. наук. праць. 2020. Вип. 87. С. 54–65. 27

48. Гулик А. Г. Етапи становлення вітчизняного цивільного судочинства. *Судова апеляція: наук.-практ. журнал*. 2018. № 3 (52). С. 68–77.

49. Гулик А. Г. Завдання підготовчого провадження з огляду на оптимізацію цивільного судочинства. *Судова апеляція: наук.-практ. журнал*. 2019. № 3 (56). С. 44–50.

50. Гулик А. Г. Концентрація доказового матеріалу у цивільній справі – шлях до оптимізації цивільного судочинства. *Право. Людина. Довкілля*. 2020. № 2. С. 81– 89.

51. Гулик А. Г. Мета підготовчого провадження в контексті оптимізації цивільного судочинства. *Держава і право. Серія: «Юридичні науки»*: зб. наук. праць. 2019. Вип. 86. С. 117–125.

52. Гулик А. Г. Методологічні засади дослідження проблеми оптимізації цивільного судочинства. *Судова апеляція: наук.-практ. журнал*. 2018. № 4 (53). С. 80–90.
53. Гулик А. Г. Належна судова юрисдикція – крок на шляху оптимізації цивільного судочинства. *Судова апеляція: наук.-практ. журнал*. 2019. № 4 (57). С. 57–64.
54. Гулик А. Г. Оптимізація цивільного судочинства в Україні. Дрогобич: Коло, 2020. 482 с.
55. Гулик А. Г. Примірні процедури як одна з можливих форм оптимізації цивільного судочинства. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 4. С. 184–188.
56. Гулик А. Г. Проблеми формування оптимальних правил підсудності цивільних справ. *Приватне та публічне право*. 2019. № 4. С. 51–55.
57. Гулик А. Г. Судовий розгляд у цивільному судочинстві: загальна характеристика крізь призму оптимізації. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2020. № 3 (volume 1). P. 250–256.
58. Гулик А. Г. Типологія сучасного цивільного судочинства в контексті вивчення проблем його оптимізації. *Держава і право. Серія: «Юридичні науки»*: зб. наук. праць. 2018. Вип. 81. С. 140–153.
59. Гулик А. Г. Форми та способи оптимізації цивільного судочинства. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 2. С. 266–269.
60. Гурвич М. А. Избранные труды. Краснодар: Советская Кубань, 2006. 672 с.
61. Гусак О. С. Принципи судочинства в системі принципів права: теоретико-правові аспекти: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2017. 225 с.
62. Гусаров К. В. Інстанційний перегляд судових рішень у цивільному судочинстві: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2011. 431 с.

63. Давид Р. Основные правовые системы современности. Москва: Прогресс, 1988. 496 с.
64. Дрішлюк А. І. Деякі питання зловживання правом на апеляційне оскарження судових рішень за цивільним процесуальним законодавством України. *Зловживання цивільними процесуальними правами: шляхи протидії: матеріали Круглого столу* (м. Одеса, 27 листоп. 2015 р.). Одеса: Фенікс, 2015. С. 10–13.
65. Дрогозюк К. Б. Зловживання процесуальними правами під час доказування у цивільному процесі України. *Зловживання цивільними процесуальними правами: шляхи протидії: матеріали Круглого столу* (м. Одеса, 27 листоп. 2015 р.). Одеса: Фенікс, 2015. С. 76–79.
66. Дронов С. С. Темпоральні принципи цивільного судочинства України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2019. 225 с.
67. Журба І. Зловживання сторонами процесуальними правами у цивільному процесі. *Вісник Київського національного університету імені Т. Шевченка*. 2013. № 4 (98). С. 102–106.
68. Забродський А. Зловживання правом як загальна тенденція процесу. *Юридичний радник*. 2006. № 5 (13). С. 26–27.
69. Зайцев И. М. Гражданская процессуальная ответственность. *Государство и право*. 1999. № 7. С. 94–95.
70. Зайцев И. М. Проблемы борьбы с сутяжничеством в арбитраже. *Проблемы борьбы с правонарушениями, причиняющими ущерб экономике: материалы Республиканской экономико-правовой науч. конф.* (г. Донецк, 1972 г.). Донецк. 1972. С. 102–107.
71. Ізарова І. О. Теоретичні і практичні засади гармонізації цивільного процесу Європейського Союзу та України: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2016. 30 с.
72. Іліопол І. М. Зловживання цивільними процесуальними правами при оскарженні судових рішень в апеляційному порядку. *Зловживання*

цивільними процесуальними правами: шляхи протидії: матеріали Круглого столу (м. Одеса, 27 листоп. 2015 р.). Одеса: Фенікс, 2015. С. 79–83.

73. Карплюк О. І. Механізм забезпечення справедливості судового розгляду цивільних справ: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2016. 16 с.

74. Колесников Б. Зловживання цивільними процесуальними правами: новела цивільного процесу. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 7. С. 22–27.

75. Колісник О. В. Суд як суб'єкт цивільних процесуальних правовідносин: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2008. 20 с.

76. Комаров В. В. Цивільне процесуальне законодавство у динаміці розвитку та практиці Верховного Суду України. Х.: Право, 2012. 624 с.

77. Комаров В. В., Сакара Н. Ю. Право на справедливий судовий розгляд в цивільному судочинстві: навч. посібник / Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. Харків: НЮАУ, 2007. 42 с.

78. Кондратюк О. В. Судова система та судочинство в Галичині у складі Австро-Угорщини (1867–1918 рр.): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Львів, 2006. 20 с.

79. Короєд С. О. Вплив рекомендацій Комітету міністрів Ради Європи на ефективність цивільного судочинства в Україні. *Порівняльно-правові дослідження*. 2014. № 1. С. 175–182.

80. Короєд С. О. Окремі питання своєчасного розгляду цивільних справ. *Судова апеляція*. 2011. № 3 (24). С. 107–115.

81. Короєд С. О. Процесуальне забезпечення ефективного цивільного судочинства: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2014. 488 с.

82. Короленко В. М. Зловживання цивільними процесуальними правами в контексті судової реформи. *Ius Privatum*. 2017. № 2. С. 65–76.

83. Кот О. О. Здійснення та захист суб'єктивних цивільних прав: проблеми теорії та судової практики: монографія. Київ: Алерта, 2017. 492 с.

84. Кот О. О. Окремі аспекти зловживання процесуальними правами. *Вісник Верховного Суду України*. 2017. № 1 (197). С. 36–44.
85. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 04.12.2018).
86. Кравчук В. Аномалії судового процесу. *Слово Національної школи суддів*. 2014. № 4 (9). С. 98–103.
87. Кройтор В. А. Особливості прояву принципу пропорційності в цивільному судочинстві. *Порівняльно-аналітичне право: електрон. наук. фахове видання*. 2018. № 1. С. 96–99.
88. Кройтор В. А. Поняття принципу поєднання засад диспозитивності та процесуальної активності суду в цивільному судочинстві. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2016. № 2 (73). С. 143–153.
89. Кройтор В. А. Принципи цивільного судочинства та їх система: проблеми сучасної теорії і практики: монографія. Харків: Право, 2020. 672 с.
90. Кройтор В. А. Теоретико-методологічні основи формування та функціонування системи принципів цивільного судочинства: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2021. 42 с.
91. Кройтор В. А. Теоретико-методологічні основи формування та функціонування системи принципів цивільного судочинства: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2021. 600 с.
92. Кузів Г. Обов'язок добросовісного здійснення прав у цивільному процесі. *Вісник Львівського університету. Серія: «Юридична»*. 2012. Вип. 56. С. 255–259.
93. Кузнець О. М. Суб'єкти зловживання правами у цивільному та виконавчому процесі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2016. 20 с.
94. Кузьменко К. О. Добросовісність як концептуальна основа правомірної реалізації цивільних процесуальних прав і обов'язків. *Науковий*

вісник Ужгородського Національного Університету. Серія: «Право». 2023. Вип. 75, ч. 1. С. 187–192.

95. Кузьменко К. О. Доктрина зловживання правами в цивільному процесі в період Середньовіччя та Нового часу. *Актуальні дослідження правової та історичної науки* (м. Тернопіль, 14 трав. 2020 р.). Тернопіль: ФОП Шпак В. Б., 2020. Вип. 22. С. 43–45.

96. Кузьменко К. О. Зловживання цивільними процесуальними правами: історико-правовий нарис розвитку вітчизняного законодавства. *Держава і право. Серія: Юридичні науки*. 2022. Вип. 92, ч. 1. С. 85–96.

97. Кузьменко К. О. Початок зародження поглядів на зловживання правами в цивільному процесі. *Сорок сьомі економіко-правові дискусії* (м. Львів, 27 трав. 2020 р.). Львів: ФОП Шпак В. Б., 2020. С. 55–57.

98. Кузьменко К. О., Курило М. П. Деякі аспекти історичного розвитку зловживання правом у цивільному судочинстві. *Часопис Київського університету права*. 2020 № 4. С. 222–227.

99. Куліцька С. Ефективні засоби захисту права на справедливий суд (у частині дотримання розумних строків) в Україні: місія здійснення? *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 1. С. 121–126.

100. Курило М. П. Методологічні засади дослідження єдності цивілістичного процесу. *Держава і право України. Серія: «Юридичні науки»: зб. наук. праць*. 2016. Вип. 71. С. 363–374.

101. Курило М. П. Наука цивільного процесу на межі століть: нарис розвитку ідеї єдності процесу. *Судова апеляція*. 2015. № 3. С. 104–112.

102. Лічман Н. Г. Процесуальне забезпечення добросовісної реалізації суб'єктивних процесуальних прав у цивільному процесі: постановка проблеми. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2009. № 1. С. 85–87.

103. Луспеник Д. Д. Зловживання процесуальними правами: законодавча регламентація, способи виявлення та шляхи протидії. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2015. № 6. С. 150–171.

104. Луспеник Д. Д. Сутяжництво: як з цим боротися, світовий досвід. *Судебно-юридическая газета*: електрон. версія журналу. 2018. URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/126924-sutyazhnitstvo-yak-z-tsim-borotisya-svitoviydosvid-aa61ab> (дате звернення: 22.11.2019).
105. Луспеник Д. Д. Розгляд цивільних справ судом першої інстанції. Харків: Харків юридичний, 2006. 480 с.
106. Луспеник Д. Д. Цивільна процесуальна відповідальність: за безпідставний позов відповідач може вимагати компенсацію за втрату робочого часу. *Закон і бізнес*. 2004. № 41. 9–15 жовт. С. 5.
107. Маруніч Г. «Затягування цивільного процесу» та «зловживання цивільними процесуальними правами»: співвідношення понять. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 9. С. 13–18.
108. Момотов В. В. Формирование русского средневекового права. В IX–XIV вв. Москва: ИКД «Зерцало-М», 2003. 416 с.
109. Неклеса Ю. В. Принцип змагальності та диспозитивності в цивільному процесі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Одеса, 2011. 20 с.
110. Новиков А. Г. Гражданская процессуальная ответственность: дис. ... канд. юрид. наук. Саратов 2002. 211 с.
111. Нохрин Д. Г. Государственное принуждение в гражданском судопроизводстве: монография. Москва: Волтерс Клувер, 2009. 256 с.
112. Нохрин Д. Г. К вопросу о гражданской процессуальной ответственности. *Тенденции развития гражданского процессуального права России*: сб. науч. статей. Санкт-Петербург: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2008. С. 575–585.
113. Олійник А. Запобігання зловживанню цивільними процесуальними правами питання теорії та практики. *Юридична Україна*. 2013. № 7. С. 83–91.
114. Онищенко Г. Проблема існування категорії «зловживання правом». *Юридичний журнал*. 2007. № 2. С. 30–33.

115. Особливості дії цивільних процесуальних обов'язків в Цивільному процесуальному праві України: монографія / за заг. ред. М. М. Ясинка. Київ: Алерта, 2014. 373 с.

116. Падох Я. Ґрунтове судочинство на Лівобережній Україні у другій половині XVII–XVIII столітті. Львів: Наук. т-во ім. Тараса Шевченка у Львові; Українознавча бібліотека НТШ, 1994. 200 с.

117. Пепеляшков О. С. Пред'явлення зустрічного позову як спосіб зловживання правом відповідача на захист. *Зловживання цивільними процесуальними правами: шляхи протидії*: матеріали Круглого столу (м. Одеса, 27 листоп. 2015 р.). Одеса: Фенікс, 2015. С. 22–26.

118. Перекрестная О. Заходи запобігання зловживанню процесуальними правами в господарському судочинстві. *Юридична Україна*. 2012. № 2. С. 93–96.

119. Перекрестная О. О. Зловживання процесуальними правами в господарському судочинстві: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04. Київ, 2014. 20 с.

120. Підпригора О. А., Харитонов Є. О. Римське право. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 512 с.

121. Повышение роли гражданско-правовой ответственности в охране прав и интересов граждан и организаций / отв. ред. А. А. Собчак, Я. Н. Шевченко. Киев: Наук. думка, 1988. 262 с.

122. Погребняк С. П. Втілення принципу добросовісності в праві. *Вісник Академії правових наук України*. 2007. № 2 (49). С. 13–24.

123. Погребняк С. П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика). Харків: Право, 2008. 240 с.

124. Полюк Ю. І. Право на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав за цивільним процесуальним законодавством України: дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2019. 258 с.

125. Полянський Т. Зловживання процесуальними правами: юридичні засоби попередження та можливості їх удосконалення. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 3. С. 31–38.
126. Поротикова О. А. Проблема злоупотребления субъективным гражданским правом. Москва: Волтерс Клувер, 2007. 256 с.
127. Постанова Дніпровського апеляційного суду від 17.02.2021 р. Провадження № 22-ц/803/1675/21. Справа № 192/843/18.
128. Постанова Дніпровського апеляційного суду від 23.12.2021 р. Провадження № 22-ц/803/10818/21. Справа № 201/8516/21.
129. Постанова Дніпровського апеляційного суду від 24.12.2020 р. Провадження № 22-ц/803/9292/20. Справа № 178/1051/19.
130. Постанова Київського апеляційного суду від 10.11.2022 р. у справі № 362/812/22. Провадження № 22-ц/824/10628/2022.
131. Постанова Київського апеляційного суду від 10.12.2019 р. у справі № 756/6402/18. Провадження № 22-ц/824/15849/2019.
132. Постанова Київського апеляційного суду від 15.02.2023 р. у справі № 382/2181/19. Провадження № 22-ц/824/1279/2023.
133. Постанова Кропивницького апеляційного суду від 02.08.2021 р. у справі № 402/1163/18. Провадження № 22-ц/4809/901/21.
134. Постанова Кропивницького апеляційного суду від 11.06.2020 р. Справа № 394/356/18. Провадження № 22-ц/4809/552/20.
135. Постанова Полтавського апеляційного суду від 19.05.2022 р. Справа № 526/2365/21. Номер провадження 22-ц/814/1099/22
136. Постанова Полтавського апеляційного суду від 21.07.2021 р. у справі № 530/528/21. Номер провадження 22-ц/814/1545/21.
137. Постанова Харківського апеляційного суду від 16.06.2021 р. у справі № 638/15761/20. Провадження № 22-ц/818/2634/21.
138. Постанова Харківського апеляційного суду від 27.12.2018 р. у справі № 636/4431/18. Провадження № 22-ц/818/2020/18.

139. Притуляк В. М. Зловживання позивачем правом на залишення заяви без розгляду, передбаченим ч. 5 п. 1 ст. 207 ЦПК України. *Зловживання цивільними процесуальними правами: шляхи протидії: матеріали Круглого столу* (м. Одеса, 27 листоп. 2015 р.). Одеса: Фенікс, 2015. С. 83–86.
140. Приходько А. И. Воспрепятствование разрешению дел в арбитражных судах: актуальные вопросы судебного правоприменения. Москва: Волтерс Клувер, 2006. 288 с.
141. Радченко П. І. Цивільна юрисдикція як наукова проблема. *Проблеми удосконалення правового регулювання місцевого самоврядування в Україні*. Харків, 2006. С. 290–293.
142. Радченко С. Д. Злоупотребление процессуальными правами. *Арбитражная практика*. 2005. № 5. С. 46–52.
143. Ратушна Б. Зловживання сторонами процесуальними правами під час доведення у цивільному процесі України. *Збірник наукових праць Львівського державного інституту новітніх технологій та управління імені В'ячеслава Чорновола. Серія: «Юридичні науки» / за заг. ред. О. І. Сушинського*. Львів, 2008. Вип. 3. С. 133–142.
144. Резніков А. В. Магдебурзьке право: українські варіації на тему європейських традицій (історико-правовий нарис). Луганськ: РВВ ЛДУВС, 2006. 208 с.
145. Резнікова В. В. Зловживання процесуальними правами в господарському судочинстві: поняття, ознаки, види. *Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка*. 2013. № 95. С. 31–37.
146. Резнікова В. Відповідальність у господарському процесі за зловживання процесуальними правами та заходи процесуального примусу. *Право України*. 2017. № 9. С. 101–121.
147. Резнікова В. В. Зловживання процесуальними правами: господарськопроцесуальний аспект проблеми. *Слово Національної школи суддів України*. 2014. № 2(7). С. 123–135.

148. Римское частное право / под ред. И. Б. Новицкого и И. С. Перетерского. Москва: ИД «Юриспруденция», 2005. 448 с.
149. Рожнов О. В. Принцип оперативности в гражданском процессуальном праве: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Харьков, 2000. 184 с.
150. Рожнов О. В. Принцип оперативності в цивільному процесуальному праві: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2000. 20 с.
151. Романюк Я. Актуальні питання реформування цивільного процесуального законодавства України. *Право України*. 2012. № 8. С. 288–305.
152. Российское законодательство X–XX веков: в 9 т. Москва: Юрид. лит., 1984. Т. 1: Законодательство Древней Руси. 432 с.
153. Сакара Н. Ю. Проблема доступності правосуддя у цивільних справах: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2005. 209 с.
154. Самойлова М. В. Право личной собственности граждан в СССР: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Ленинград, 1965. 16 с.
155. Семенов В. М. Конституционные принципы гражданского судопроизводства. Москва: Юрид. лит., 1982. 152 с.
156. Симайтис Р. Функции гражданского процессуального института судебных расходов. *Гражданский процесс: наука и преподавание*. Москва: ОАО «Издательский Дом «Городец», 2005. С. 302–313.
157. Статут Великого княжества Литовского 1529 года / под ред К. И. Яблонскиса. Минск: Изд-во Академии наук БССР, 1960. 253 с.
158. Статути Великого князівства Литовського: у 3 т. / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса: Юрид. літ., 2003. Т. 2: Статут Великого князівства Литовського 1566 року. 560 с.
159. Статути Великого князівства Литовського: у 3 т. / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса: Юрид. літ., 2004. Т. 3: Статут Великого князівства Литовського 1588 року: у 2 кн. Кн. 2. 568 с.

160. Степаненко Т. В. Оцінка необхідності та допустимості процесуальної активності суду в процесі доказування у цивільній справі. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 4. С. 100–104.
161. Стефанчук М. О. Межі здійснення суб'єктивних цивільних прав. Київ: КНТ, 2008. 184 с.
162. Судебник Казимира 1468 года. Вильнюс: Минтис, 1967. 36 с.
163. Тертышников В. И. Гражданский процессуальный кодекс Украины: научно-практический комментарий. 5-е изд., допол. и перераб. Харьков: Консум, 2001. 432 с.
164. Тимченко Г. П. До питання про цивільну процесуальну відповідальність. *Правова держава*. 2017. № 28. С. 206–212.
165. Ткачук А. О. Зловживання процесуальними правами у цивільному процесу України: дис. ... д-ра філософії з галузі знань 08 – право за спеціальністю 081 – право. Київ, 2020. 218 с.
166. Тріпутьський Г. Я. До питання протидії затягуванню судового розгляду шляхом зупинення провадження у цивільній справі у разі неможливості її розгляду до вирішення іншої справи. *Зловживання цивільними процесуальними правами: шляхи протидії*: матеріали Круглого столу (м. Одеса, 27 листоп. 2015 р.). Одеса: Фенікс, 2015. С. 44–48.
167. Ухвала Дніпровського апеляційного суду від 30.10.2018 р. Провадження № 22-ц/803/969/18. Справа № 183/5286/18.
168. Ухвала Київського апеляційного суду від 01.07.2019 р. у справі № 760/4478/13-ц. Апеляційне провадження № 22-ц/824/7723/2019.
169. Ухвала Київського апеляційного суду від 31.03.2021 р. у справі № 755/1085/20. Апеляційне провадження № 22-ц/824/3034/2021.
170. Ухвала Ковельського міськрайсуду Волинської області від 19.11.2019 р. Справа № 159/1166/19. Провадження № 2/159/632/19.
171. Ухвала Полтавського апеляційного суду від 29.10.2018 р. у справі № 530/107/18. Номер провадження 22-ц/814/355/18.

172. Ухвала Хорольського районного суду Полтавської області від 23.07.2020 р. Справа № 547/533/2. Провадження № 2/548/66/21.
173. Фонова О. С. Зловживання процесуальними правами учасниками господарського процесу. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2008. Вип. 6. С. 187–199.
174. Фурса С. Я., Цюра Т. В. Докази і доказування у цивільному процесі. Київ: Видавець Фурса С. Я., КНТ, 2005. 256 с.
175. Фурса С. Я., Щербак С. В., Євтушенко Р. І. Цивільний процес України: Проблеми і перспективи: наук.-практ. посібник. Київ: Видавець Фурса С. Я., КНТ, 2006. 448 с.
176. Хміль М. М. Принцип неприпустимості зловживання правом. *Вісник Національного університету внутрішніх справ*. 2003. Вип. 24. С. 144–150.
177. Цивільне судочинство України: основні засади та інститути: монографія / за ред. В. В. Комарова. Харків: Право, 2016. 848 с.
178. Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / за заг. ред. М. М. Ясинка. Київ: Алерта, 2018. 604 с.
179. Цувіна Т. А. Право на суд у цивільному судочинстві: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2013. 20 с.
180. Цувіна Т. А. Принцип верховенства права у цивільному судочинстві: теоретико-прикладне дослідження: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2021. 39 с.
181. Цувіна Т. А. Принцип верховенства права у цивільному судочинстві: теоретико-прикладне дослідження: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2021. 625 с.
182. Чабаненко М. М. До питання зловживання процесуальними правами у вітчизняному цивілістичному процесі. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 2. С. 76–78.
183. Чванкін С. А. Процесуальні засоби головуючого в судовому засіданні щодо протидії зловживанню процесуальними правами.

Зловживання цивільними процесуальними правами: шляхи протидії: матеріали Круглого столу (м. Одеса, 27 листоп. 2015 р.). Одеса: Фенікс, 2015. С. 13–15.

184. Чечина Н. А. Избранные труды по гражданскому процессу. Санкт-Петербург: Издательский Дом Санкт-Петербургского гос. ун-та, 2004. 656 с.

185. Чечина Н. А. Категория ответственности в советском гражданском процессуальном праве. *Избранные труды по гражданскому процессу*. Санкт-Петербург: Издательский Дом Санкт-Петербургского гос. ун-та, 2004. С. 621–633.

186. Шебанова Н. А. Злоупотребление процессуальными правами. *Арбитражная практика*. 2002. № 5. С. 48–52.

187. Штефан М. И. Гражданская процессуальная ответственность. *Повышение роли гражданско-правовой ответственности в охране прав и интересов граждан и организаций* /отв. ред. А. А. Собчак, Я. Н. Шевченко. Киев: Наук. думка, 1988. С. 194–234.

188. Штефан М. Й. Цивільний процес. 2-ге вид., перероб. та допов. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре» 1997. 694 с.

189. Юдельсон К. С. Избранное: Советский нотариат. Проблема доказывания в советском гражданском процессе. Москва: Статут, 2005. 616 с.

190. Юдин А. В. Гражданское процессуальное правонарушение и ответственность. Санкт-Петербург: ООО «Университетский издательский консорциум «Юридическая книга», 2009. 624 с.

191. Юдин А. В. Злоупотребления процессуальными правами в гражданском судопроизводстве. Санкт-Петербург: Издательский Дом С.-Петербурб. гос. ун-та; Изд-во юрид. ф-та С.-Петербурб. гос. ун-та, 2005. 360 с.

192. Юдин А. В. Институт злоупотребления процессуальными правами в российском гражданском процессе: историко-правовой аспект. *Российский ежегодник гражданского и арбитражного процесса*. 2006. № 5. С. 154–176.

193. Юдин А. В. Категория «добросовестность» в гражданском процессуальном праве. *Університетські наукові записки*. 2007. № 1 (21). С. 104–113.

194. Яніцька І. А. Зловживання процесуальними правами у справах щодо встановлення опіки чи піклування над дітьми, позбавленими батьківського піклування. *Зловживання цивільними процесуальними правами: шляхи протидії*: матеріали Круглого столу (м. Одеса, 27 листоп. 2015 р.). Одеса: Фенікс, 2015. С. 62–66.

195. Ястрембская С. В. О проблеме противодействия процессуальным злоупотреблениям в гражданском процессе. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского*. 2010. № 2. С. 363–369.

196. Яцина В. Б. Принципи судового керівництва та диспозитивності в цивільному судочинстві: проблеми їх співвідношення та взаємозв'язку. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 10. С. 197–202.

197. Яцина В. Б. Сутність принципу судового керівництва в цивільному судочинстві. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2022. Вип. 53. С. 39–45.

198. Krystyna Kuzmenko. The State of Scientific Development of the Problem of Abuse of Civil Procedural Rights. *Legal Horizons*. 2022. № 15 (1–4). P. 92–105.

ДОДАТОК А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Кузьменко К. О. Добросовісність як концептуальна основа правомірної реалізації цивільних процесуальних прав і обов'язків. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія: «Право»*. 2023. Вип. 75, ч. 1. С. 187–192.

2. Курило М. П., Кузьменко К. О. Деякі аспекти історичного розвитку зловживання правом у цивільному судочинстві. *Часопис Київського університету права*. 2020 № 4. С. 222–227.

3. Кузьменко К. О. Зловживання цивільними процесуальними правами: історико-правовий нарис розвитку вітчизняного законодавства. *Держава і право. Серія: Юридичні науки*. 2022. Вип. 92, ч. 1. С. 85–96.

4. Krystyna Kuzmenko. The State of Scientific Development of the Problem of Abuse of Civil Procedural Rights. *Legal Horizons*. 2022. № 15 (1–4). P. 92–105.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Кузьменко К. О. Початок зародження поглядів на зловживання правами в цивільному процесі. *Сорок сьомі економіко-правові дискусії* (м. Львів, 27 трав. 2020 р.). Львів: ФОП Шпак В. Б., 2020. С. 55–57.

2. Кузьменко К. О. Доктрина зловживання правами в цивільному процесі в період Середньовіччя та Нового часу. *Актуальні дослідження правової та історичної науки* (м. Тернопіль, 14 трав. 2020 р.). Тернопіль: ФОП Шпак В. Б., 2020. Вип. 22. С. 43–45.